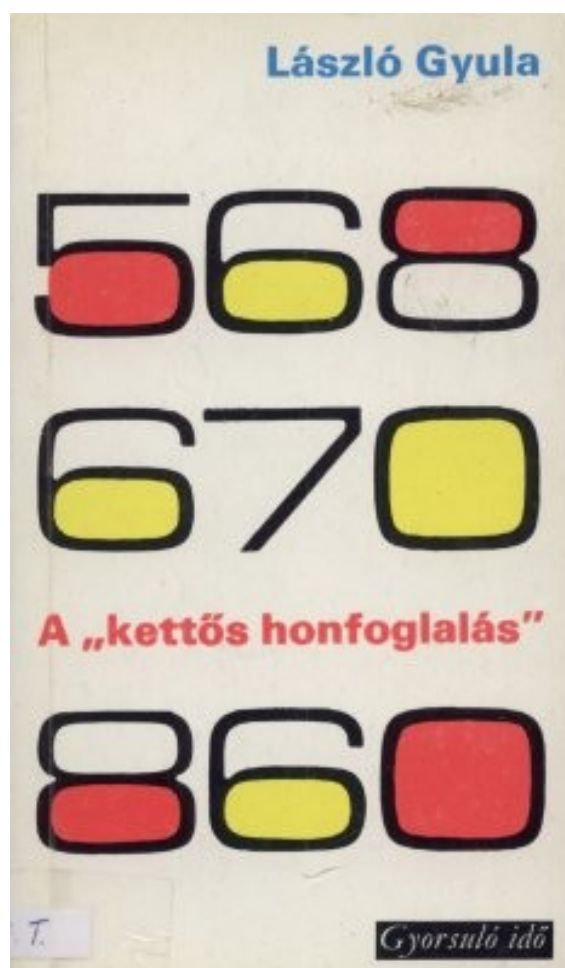

László Gyula

A „kettős honfoglalás”

Magvető Kiadó

© László Gyula, 1978.

Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Dékán Ágnes

Műszaki vezető: Sebestyén Lajos

Tipográfus: Tóth Éva

A fedelelet Fajó János tervezte

Megjelent 9,2 (A5) ív terjedelemben 1978-ban New Times betűtípusból.

ISBN 963 270 660 9

Horváth János emlékére

TARTALOM

Bevezetés

Gondolatok honfoglalás korunk kutatásáról

Régészeti és történeti töprengések

A „kettős honfoglalásról

A „kései-avarok” mitológiája és nyomai a magyar néphitben

Művelődéstörténeti szavaink és a régészet

A „kettős honfoglalás” elmélete a korábbi irodalomban

Baráti vita az ellenvéleményekkel

Néhány részletkérdésről bővebben

Jegyzetek a csodaszarvas-mondához

A fehér és fekete magyarokról

Utóirat a fehér és fekete magyarok kérdéséhez

A magyar kereszténység szláv szavairól

Az onogurokról

Befejezés

Jegyzetek

BEVEZETÉS

Jókai Mór egyik írásában mosolyogva meséli, minden magyar ember orvos is, mert mindenféle betegségekre mindjárt javall valami „biztos hatású” gyógyszert. Ez az anekdota gyakran jut eszembe, amikor szinte megszámlálhatatlan levélre kell válaszolnom, a földkerekség minden részére, de főként Amerikába és Ausztráliába, meghazánkba is. A kapott levelek mind őstörténetünket vitatják. Úgyszólván mindegyik türelmetlenül követeli, miért nem fogadjuk el gondolatait, mikor ez az igazi megoldás. Az ötletek és „gondolom”-ok valóságos tűzijátéka tárul az ember elé. Nem írhat le egyetlen sort vagy jelzőt sem, hogy azonnal ne támadjon tábora vagy ellenzéke. Őstörténetünkben a szenvedély kerekedett felül, s a józan mérséklet valósággal áruháznak számít. Élénk feszültség támad a módszeres aggodalommal haladók és a mérész képzelettel szárnyalók közt, s ez néha – sajnos – a személyeskedésig fajul. Bevallom, őszinte érdeklődéssel, sőt szeretettel olvasom a szenvedélyesek írásait, könyveit is, hiszen voltaképpen népünk szeretete adja kezükbe a tollat, és szép dolog, ha a mai rohanó életben bárki is elérzékenyülten gondol arra, magyarnak született. Természetesen ez a szeretet nem ment fel, hogy ne szigorral és aggodalommal ítéljem meg munkájukat – a magam munkáját is! Én feltevéseket fogalmazok meg – nem bizonyosságokat. Hiszem, a feltevéseim közelebb visznek minket az egykori valóság megismeréséhez. Ez a hit ad tartalmat munkámnak.

A múlt volt, ahogy volt, nyilván éppen olyan gazdagon és sokrétűen folyt az élet, mint manapság. A hatalom erőjátéka, népek egymásra toluló, egymást váltó történelme sem volt szegényebb. Csakhogy ez a gazdagság, az eseménytörténet, a mindennapok élete, idő teltén rendkívüli módon megszegényedett. Minél távolabbra megyünk vissza a jelentől, annál kevesebb az „adat”, a múlt történéseinek véletlenül fennmaradt emléke. Ezek kapcsolatainak kutatása, tartalmuk megszólaltatása képezi a múlt kutatóinak munkáját, amelynek célja, hogy megtudjuk, hogyan is volt régen. Természetes, hogy sohasem sikerül az egykori gazdagságot felidézünk, s az is természetes, hogy a megmaradt kevés számú adatot többféleképpen is lehet egyeztetni, „elméletekbe” lehet foglalni, vitázni lehet ennek vagy amannak a feltevésnek helyességéről. A múlt kutatója állandóan a „termékeny bizonytalanság” légkörében dolgozik. Eleve gyanús – legalábbis számomra – minden olyan kijelentés, hogy ez pedig „így volt”, s rokonszenves az a szerénység, amely bevallja, hogy „ez így lehetett”.

Sajnos őstörténetünk és honfoglalás-történetünk adattára ijesztően szegény, természetes tehát, hogy a magyarázó elméletek sokfélék. A gyér számú adatot kutatóink szívós munkával egyeztették, s kialakult egy honfoglalás-kép, amelyet hajlandók vagyunk összetéveszteni az egykori valósággal, pedig ez csupán egyik lehetősége az adatok magyarázatának. Minden ilyen magyarázatkísérletkor az történik, hogy bizonyos adatok erőteljesebben érvényesülnek, mások pedig – amelyek nem illenek bele az elképzelésbe – könnyen háttérbe szorúlnak, jelentéktelenné váltak. Csak néhány

példa: kutatóink természetesen nagyon jól ismerték a fehér és fekete ungrokról (általában azonosnak veszik a magyar néppel) szóló forrásokat, de mivel ezek nem illettek bele a honfoglalás-képbe, s a krónikáink is hallgattak róla, tehát az érdeklődés peremére kerültek. Ugyanígy csak „gondolom” oldottak meg olyan kérdéseket, hogy a Bíborbanszületett Konsztantinosz beszél törzseinkről, krónikáink meg hallgatnak. Régészeti leleteink sem oszlanak meg törzsek szerint. Az a feltevés született ebből, hogy Géza és István szétverte volna törzseinket, s mire krónikáinkat írták, már emlékeztük is kiveszett volna. Természetesen ez is csak amolyan „gondolom”, semmiféle bizonyíték erre nincsen, sőt inkább még az ellenkezőjére, hiszen törzsneveink mind a mai napig élnek faluneveinkben (Megyer, Kér, Keszi, Nyék, Jenő stb. stb.), nyilvánvaló, hogy két-három századdal a honfoglalás után még nagyon is jól tudták, mit jelentenek, tehát emléküket nem vesztett ki. Igen ám, de a „törzsek szétverésének, sőt széttelepítésének” feltevése nagyon jól beleillett az erős központi hatalom megteremtésének feltevésébe, s így lassan, mint történeti tény ment át történeti köztudatunkba. Egy másik példa: szinte vitathatatlan igazságnak tartják, a magyarságot különböző népnevek jelölik a forrásokban (magyar, Ungar-onogur, türk, baskír, hun, avar, szavárd), ám ezek a nevek mind egyetlen népre vonatkoznának. De vajon így volt-e ez? Nem túlságos egyszerűsítése ez a magyarság néppé válásának? Hátha – mint hisszük – ezek a népnevek valóban népeket jelöltek, amelyek a magyarság néppé formálódása kapcsán szerepet kaptak! Sajnos forráskiadványaink fordításában is mindenütt „magyar”-t fordítanak! Az ekképpen egybemosott források tükrében úgy tetszik, mintha minden egyetlen, egységes néppel, a „magyar” néppel történt volna. Ezekből az egységesített adatokból kerekedik ki a magyarság honfoglalás előtti történelmének menete. Feltevés ez is, lehetséges, hogy így történt, „de más megoldás is elképzelhető”! Vagy még egy példa: természetesnek vesszük, indokolni nem is kell, hogy magyar helyneveinket Árpád magyarjai adták, előbb nem keletkezhetek, mint a honfoglalás. A kételkedő elme megkérdezi: honnan tudható ez ilyen bizonyossággal, mert közvetlen bizonyítékunk erre nincsen. De mivel e feltevés természetesnek hatott, figyeljünk a fogalmazásra, nem arról van szó, hogy magyar helyneveket csak a magyar nép adhatott – ez természetes, hanem arról, hogy ez a magyar nép Árpád népe volt-e (ami már következtetés). Erre a későbbiekben még sor kerül.

Avagy idézzük eszünkbe a legalapvetőbb ellentmondást: Valóban Scythiából jöttünk volna, amint ezt krónikáink írják, és a *Pannónia megvétele*ről szóló középkori énekünk jámbor szerzetese énekli, vagy őshazánk a nagy északi erdőségekben volt, avagy éppenséggel a fény hónából, Ázsiából jöttünk? Én például azt hiszem, nem kell sem egyik, sem másik mellett döntenünk, mert legalább két őstörténetünk van. Az egyiknek nyomozása a finnugor rokon népek felé vezet, az irdatlan rengetegek nagy folyói, tavai mellé; a másik, a török ág, Scythia és Ázsia füves térségeit nyitja meg szemünk előtt. A nagy kérdés számomra nem is ez, hanem az, mikor és hol kapcsolódott össze s vált eggyé ez a kettősség? A reánk vonatkozó forrásokban is sok az ellentmondás. Íme egy: Ibn Ruszta, aki 930 körül ír rólunk (a madzsarokról), azt írja: „...azt az embert, aki királyként uralkodik felettük...” Vele majdnem egy korban, a X. század közepén a Bíborbanszületettnél pedig azt olvashatjuk (38 §), „a türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük sohasem volt”. Az ellentmondást nem tudom feloldani!

De nemcsak a legtávolabbi időket tekintve bizonytalankodunk évezredek, sőt év-

tízezrek mondhatatlan messzeségében, hanem még a honfoglalás útvonalát illetően is többféle nézet alakult ki. Itt ismét csak azt hiszem, nem kell egyik vagy másik mellett döntenünk, hanem megtarthatjuk mindegyik véleményét. Csáti Demeter, a *Pannóniai ének* szerzője honfoglalóink első szállását Erdélybe teszi, akárcsak a *Képes Krónika*, sőt eszerint Erdélyben történt volna Álmos feláldozása is. Ezzel szemben Anonymus Vereckén át vezeti honfoglaló hadait. Történészeink közt vannak, akik azt vallják, hogy a magyar haderő is a pusztai népek régi országútján zúdult be a Kárpát-medencébe, tehát az Alsó-Duna síkságán át.

Ha mármost az ember nem az írott források oldaláról közeledik a honfoglalás kérdései felé, hanem például régész – mint jómagam is –, gyakran tapasztalhatja, a régészeti leletekből levonható tanulságok nem egyeznek a történelmi tanítással. Egyelőre – hiszen e kis könyvecske éppen ezeknek az ellentéteknek kiélézéséből és elfogadásából áll – csak egy példát. Történészeink tanítása szerint a honfoglalást vezető, honalapító családnak, az Árpád-családnak szállásterülete az ország közepén, a Duna két partján, Csepeltől délre, egészen Baranyáig – mindkét irányban jó messze – terült el. Nos, jól van – gondolja a régész ezek szerint a honfoglalás kori leletek leggazdagabb emlékei itt várhatók. Ezzel szemben a tapasztalat az, hogy ezen a területen a legszegényesebbek a X. századi emlékeink, sőt csak szórványosak, leggazdagabbak Szabolcsban és a Felvidék peremterületein! Vagy: más „magyarság-kép” alakul ki az embertan kutatójában, amint erre látunk is majd példát.

Voltaképpen ennek a könyvnek alapmagatartását Pais Dezső egy mondatával jellemezhetjük, mert egy-egy feltevésének kifejtése után gyakran odatette a végére, hogy „más megoldás is elképzelhető”. Nos, itt az eddig elfogadott honfoglalás-kép melletti „más megoldás lehetőségéről” lesz szó. Akarattal írtam „az elfogadott honfoglalás-kép mellett”-et, és nem „szemben”-t. Ugyanis feltevésem első pontja – előadásaimkor is így szoktam mondani – az, hogy a honfoglalást illetően minden marad a régiben, minden régi tudásunk szilárd, az a különbség „mindössze”, hogy felismerésem szerint Árpád magyarjai itt már magyarokat találtak, s magam éppen azt kutatom, hogy mikor és hogyan kerülhettek ide a honfoglalás előtt magyar tömegek.

Nem írom le feltevésem kialakulásának menetét, több helyen megtettem ezt, s ez egyébként csak érdekesség. Az érvelésnél semmi ereje nincsen annak, hogy egy-egy felismerés miként alakult ki. Mindössze négy dátumot említenék: 1944. A *honfoglaló magyar nép élete* című könyvemben leírtam azt a hozzávetőleges tapasztalatomat, hogy a „kései-avarok” és a honfoglalók szállásterületei nagy tömbökben kiegészítik egymást, az avarság tehát nem szlávósodott el, hanem megérte a magyar honfoglalást; 1955-ben megjelent (1951-ben írt) avar könyvemben¹ megállapítottam, 670-680 tájban nagy tömegű nép áramlott be a Kárpát-medencébe, ezt a megállapítást azóta elfogadta régészettudományunk. 1963-ban, a budapesti nemzetközi régészeti ülésen kifejtettem, a „kései-avar” kultúra határai egybeesnek² az Árpád-kori magyar nyelvhatárral; végül 1970-ben a *Valóságban* megjelent egy tanulmányom, *Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról* címmel,³ annak negyedik fejezetében kifejtem – 4 térkép ki-

¹Gy. László: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Arch. Hung. XXXIV. Budapest, 1955.

²Az 1963. évi budapesti szláv Régészeti Kongresszuson tartott előadásom szövege, megjelent az Acta Arch. Hung. ASH XVII. kötetében (1965), a 73–75. oldalon. (Les problèmes soulevés par le groupe à la ceinture ornée de griffon et de rinceaux de l'époque avare finissante.)

³Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról, Valóság, 1970. 48–64. o.

séretében – a „kettős honfoglalásáról kialakult feltevésemet. Azóta több helyen, szakfolyóiratokban, könyvekben, tanulmányokban újra s újra megfogalmaztam, s minden egyes alkalommal gazdagítottam is a kérdést. A *Valóság*ban megjelent tanulmányom befejező mondatait szeretném „alapige”-ként idézni: „Úgy véltem, e munkában nemcsak a kiérlelt eredmények közlése szükséges, hanem a »hangos töprengéseké« is, hiszen nyers formájukban, el nem határolt gondolatjárásukban sok olyan anyagot tartalmazhatnak, amelyek kutatásra serkentő hatása néha több, mint a legcsiszoltabb értekezése. A szerzőnek ilyenkor vállalni kell a cáfolat ódiumát. Szívesen vállalom, mert ezzel is közelebb jutunk múltunk megismeréséhez.”

Egyet még előljáróban, s ez szorosan kapcsolódik a *Valóságból* idézett utolsó szavaimhoz. Úgy vélem, e kis tanulmányokkal valami új műfajfélét honosítottam meg kutatásunkban. Ezt pedig a „hangos gondolkodás”-nak nevezhetném, amikor egy-egy kutató szinte a szabad képzetkapcsolás kötetlenségével mondja el egy-egy kérdéshez fűződő gondolatait, vállalva természetesen a tévedések lehetőségét is. Magamon is tapasztalom például, feltevése az utóbbi években hogy árnyalódott, fejlődött, jórészt éppen az ellenvetések következtében! Általában azonban az a felfogás, „csak biztosan kiérlelt eredmények” valók nyilvánosság elé. Nem rombolni szeretnék azzal, amit mondok, hanem éppen építeni, hogyan is állunk azokkal a „biztos eredményekkel” például a régészetben? Jó, ha egy-egy ilyen eredmény 10-20-30 évig nem másul meg, megállapításaink általában még rövidebb életűek. Új s újabb ásatások, szemléletünk megváltozása maga után vonja a „biztos” eredmények elavulását is. Semmiképp sem érzem haszontalannak, ha az ember szabadon elmondja gondolatait, amelyek az anyag tüzetes vizsgálata során keletkeztek, mert könnyen lehetséges, hogy olyan árnyalatokra is figyel, amelyek az összefoglalásokkor elsikkadnak, később azonban, éppen újabb megfigyelések kapcsán, megnő jelentőségük. Az a gyanúm, e műfaj hiányában igen-igen sok értékes gondolat ment veszendőbe, amelyek nem jutottak be a „bizonyosság” igényével kilúgozott semleges, szinte közömbös – sokszor sajnos unalmas – szövegekbe. Valami olyanra gondolok, amelyről Werner Heisenberg ír könyvében,⁴ őszintén bevallván, az atomfizika kialakulásában milyen nagy szerepe volt azoknak a kötetlen baráti beszélgetéseknek, amelyeket e tudomány művelői otthonaikban, laboratóriumaikban vagy éppenséggel a szabad természetben tett sétáik alkalmával folytattak.

Ezek után a szabadkozó, de egyúttal – talán – új távlatokat nyitó gondolatok után nézzük feltevéseim tételeit.

⁴Werner Heisenberg: A rész és az egész, Budapest, 1975. Bevezetése, de úgyszólván minden tanulmánya.

GONDOLATOK HONFOGLALÁS KORUNK KUTATÁSÁRÓL

A honfoglalásra, az első Árpádok idejére vonatkozó történeti forrásaink alapvető gyarapodása alig várható. Kritikai kiadásuk, minden oldalról való kiaknázásuk jó kétszáz év alatt bizonyosnak látszó eredményeket hozott, amelyek kiállták az idők próbáját. Reájuk épül mindaz, amit történelemkönyveink a honfoglalásról tanítanak. A források szövegébe új értelmezést csak a változó szemléletmód hoz, s ennek szép példáit éppen napjainkban láthatjuk. Ám e változások az eseménytörténet tényeit alig érintik. E korra vonatkozó történelemtudományunk – legalábbis ami a forrásokat illeti – lezártnak mondható.

Nem így régészetünk, amelynek forrásait csak nemrégén kezdtük el feltárni, s végeláthatatlan gyarapodásra számíthatunk. Ennek következtében az eddig feltárt leletek értelmezése állandóan módosul. Kitűnő példának tartom ennek bemutatására annak a szemléletnek hatását, amelyet az jelentett, hogy a „temetőt az élet vetületének” kezdtük nézni. Ez az elv nagymértékben kitágította az addig egyedi darabokban – legfeljebb, ha csoportokban – szemlélt leletek értelmezését, és váratlanul gazdag eredményekkel járul a kor társadalomtörténelméhez, az írottakkal egyenrangú, sőt gyakran értékesebb forrásként.

A történelem és a régészet adatai egyaránt honfoglalás korunk emlékei, s így természetesen következett be e két ténycsoport egymásra vetítése. Ez a munka maga is a tudományos érdeklődés elmélyülésével lett mind nagyobb értékű. Kezdetben a történelemtudomány a régészeti leleteket inkább csak, mint a kor képanyagát, illusztrációját használta fel. Lassan – például a mesterségek történetében, a művészet kialakulásában – a régészet önálló eredményei is szóhoz jutottak. Ez az önállóság annak mértékében növekedett, amilyen mértékben régészettudományunk a hazai leleteket beleillesztette az eurázsiai régiségek közé, s észrevette és magyarázta a kapcsolatokat (pl. kereskedelem, népvándorlás stb.). A honfoglalás korára nézve a történelem és a régészet forrásainak egyeztetése váratlan nehézségekbe ütközött. Az történt ugyanis, hogy történelemtudományunk a magyar őskorra vonatkozóan teljes egészében a nyelvtudományra bízta magát. Ebből ellentmondások adódtak, amelyeket nem sikerült megnyugtató módon áthidalni, bár a kérdés lényegét illetően hosszú ideje csend uralkodott. Mi volt ez az ellentmondás? Történeti forrásainkban és régészeti leleteinkben Árpád magyarjai török vagy legalábbis teljesen török műveltségű népként jelennek meg. Ezzel szemben nyelvtudományunk tanítása szerint finnugor népek volnánk. Ezt az ellentétet a legtanulságosabban Zichy István élezte ki őstörténetünkről írott második könyvében.⁵ A feloldhatatlan kérdőjelek egyre sokasodtak. Például Né-

⁵Gr. Zichy István: Magyar őstörténet, Budapest, 1939. Magyar Szemle Kiskönyvtára.

meth Gyula alapvető könyvében⁶ úgyszólván minden adat – még hozzá nyelvi adat – a törökség felé mutat, tehát egyezik a történelem és a régészet bizonyosságával, de ennek ellenére kísérlet sem történt benne Árpád magyarjai finnugor voltának kétségbe vonására. Egyelőre hagyjuk mi is nyitva ezt a kérdést, hiszen ez a dolgozat – a többek között – ennek az ellentétnek nem feloldásán, hanem éppenséggel elfogadásán alapul.

Előjáróban más jellegű gondolatot szeretnék felvetni a nyelvtudománnyal kapcsolatban. Nem lévén nyelvész, eleve el kell fogadnom azokat a szófejtéseket, etimológiákat, amelyeket a magyar nyelvészet nagy nemzedékei kidolgoztak. Amikor azonban e szavakból művelődéstörténetet alkot a nyelvészet, akkor – érzésem szerint – kissé túllépi illetékessége határait. Mert a szavak jelentésének változása az általuk jelölt tárgy változásának függvénye, tehát nem nyelvészeti, hanem régészeti kérdés. Fenyeket az a veszély – később egy példán be is mutatom –, a kifogástalan szóegyezések miatt a szó finnugor kori, tehát őskori jelentését vetítjük bele például a honfoglalás korába, s ilyenképpen honfoglalóink műveltségét jó három-négyezer évvel elmaradottabbnak rajzolnók meg, mint valójában volt.

E bevezető gondolatokból – úgy vélem – egy dolog máris kitűnik; a lezártak, bizonyosnak vélt forráscsoportok értelmezése új lendületet kaphat a le nem zárt, állandóan gyarapodó, de kétségtelen hitelű forráscsoportokkal (jelen esetben a régészettel, az embertannal való egyeztetés során). Ennek egyik példáját szeretném ismertetni most, amikor a „kettős honfoglalás”-ról való feltevésem lényegét mutatom be. A feltevés ugyanis a különböző tudományágak azonos tényre vonatkozó eredményeinek egyeztetéséből keletkezett, feloldhatatlannak látszó ellentétek tudomásulvételéből indult el. Ezek az ellentétek előbb vagy utóbb más kutatókban is felvetődtek volna, felismerésüket tehát nem tekintem a magam érdemének: e kapcsolatok összevetése „megérett” már, csak bizonyos merészség kellett kimondásukhoz. Ebből következik, hogy tanulmányom folyamán nem kijelentek, hanem inkább kérdezek, s megkísérlem a feleletet a felvetődő kérdésekre. Mindebből természetesen az is következik, hogy ha bárki is jobb magyarázatot tud javasolni, őszinte örömmel fogadom. Gondolom, minden kutató hasonló módon gondolkozik, hiszen nem a magunk dicséretét keressük, hanem a múlt igazságát.

Egy rövid fejezetben felvázolom azt is, mennyi kutatónk jutott már ilyen vagy amolyan meggondolásokból az enyémhez hasonló eredményre. Őszintén megmondom: nem egyikük vagy másikuk gondolata adott merészséget feltevésem megfogalmazására, hanem a tapasztalt ellentmondások elfogadásának és feloldásának kényszere.

A felvetődő kérdéseket természetüknek megfelelően négy pontba csoportosítom: I. A „kései-avarok” és Árpád népének honfoglalása; II. A „kései-avarok” mitológiája és nyomai a magyar néphitben; III. Művelődéstörténeti szavaink és a régészet, s végül: IV. Korábbi elméletek a „kettős honfoglalás”-ról.

Dolgozatom, amely az *Archaeologiai Értesítő* 1970. évi kötetében⁷ jelent meg, és a *Valóság* című folyóirat 1970. évi első számában közzétett, valamint *Az évezredek hétköznapijai* című kötetben írott tanulmányom⁸ bizonyos fokig kiegészíti egymást. Az

⁶Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest, 1930.

⁷László Gyula: A „kettős honfoglalás”-ról, Arch. Ért. 1970. 2. 97. o.

⁸Az évezredek hétköznapijai c. gyűjteménykötetben. Budapest, 1973. Az „Emlékezzünk régiekre...” című dolgozatban.

alább elmondottakat is vázlatnak tekintem, mert tudom, hogy igen-igen sok részlet kidolgozása szükséges még ahhoz, hogy kérdéseinkben ne feltevést, hanem eredményt fogalmazzassunk meg. Néhány részletkérdés kidolgozására a vita ismertetése után magam is sort kerítek.

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI TÖPRENGÉSEK

Az olvasó tudását, amelyet a történelemkönyvekből szerzett, nagyjából ekként foglalhatnánk össze: a hun uralom végének esztendeje a Kárpát-medencében 453 (Attila halála), utána mintegy száz évig germán népek uralkodnak itt (gepidák, majd langobárdok), 568-ban pedig az avarok foglalják el hazánkat. Őket 800-ban Nagy Károly hadjáratai semmisítik meg, s ekkor a Dunántúl frank kézbe kerül, a keleti területeket pedig a bolgárok foglalják el. Ebben az időben kezdődik a szláv benépesedés, Pribina Balaton körüli szereplése. Ezeknek vet véget a magyarság megjelenése (Árpád honfoglalása 896-ban). Ennyi, amit minden iskolát végzett magyar ember tud. Sokan még azt is tudják, az avarok – az orosz őskronika szerint – teljesen elpusztultak („Az oborok ugyanis magas termetűek és igen erősek voltak, úgy, hogy senki sem ellenkezhetett velők, ezért elgőgösödtek, és az Isten elveszté őket, és elhaltak mind Isten haragjától, és ma is megvan az orosz közmondás: »Elvesztek, mint az oborok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen.«”). Sokan úgy képzelik, hogy honfoglaláskor a Kárpát-medence tisztán szláv volt, és az avarok, akik netán megmaradtak, nyelvükben ugyancsak elszlávosodtak volna.

Justinianus uralkodásának utolsó évében (a VI. század közepén) Bizánc népe csodálkozva csődült össze, mert eddig soha nem látott, befont hajú, felszalagozott követtség érkezett a császárhoz. Avaroknak mondták magukat, de a bizánci udvar kitűnően értesült körei tudták, a követek két törzsnek, a „var”-nak és a „hunni”-nak szövetségét képviselik (a múlt századi magyar történetírásban a név néha „várkun”-ként szerepel). Az ezt követő száz évben nagyon sokat hallunk az avarokról, akik néhány évvel bizánci követtségük után a langobárdokkal szövetségbe leverik a gepidákat (568), majd a pannóniai langobárdok Itáliába való költözése után az egész Kárpát-medence uraivá váltak. Ezeket az avarokat nagyon jól ismerik az egykorú történeti források 670 tájáig.⁹ Ekkor mintha elnémították volna őket; úgyszólván egyetlen szót sem ejtenek róluk egészen addig, amíg Nagy Károly hadjáratai meg nem törik az avar kagán (fejedelmek fejedelme) hatalmát, tehát a 800-as évekig. A IX. században keveset hallunk róluk, forrásaink ez időben főként a Dunántúlról szólnak,¹⁰ s ezekben kapunk először hírt nagyobb arányú szláv betelepedésről is. Ezt a kort követik a magyar honfoglalásról meginduló források, amelyekben a magyarokat néha a hunnal vagy az avarral azonos népnek veszik. Ha ezt az időrendet összevetjük a régészeti megfigyelésekkel, akkor egyszerre előttünk áll az a bizonytalankodás, ellentét, amiről fentebb szoltunk.

⁹Szádeczky-Kardoss Samu: Ein Versuch zur Sammlung und chronologische Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachlichen Quellen, Opusculum Byzantina, I. Szeged, 1972.

¹⁰J. Deér: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches (Karl der Grosse, Band I.), 719–791. o.

Tegyünk úgy, mintha semmit sem tudnánk a történeti eseményekről, csak a régészeti műveltségek viselkedését figyelnék a VI. század közepétől a középkorig. Íme ez a rend bontakoznék ki előttünk:

1. Növényi jelképek kora (akantuszos stílus), keskeny íj – avar kor 568-tól.
2. Állati jelképek kora (griffes-indás veretek), széles íj – avar kor 670-től.
3. Növényi jelképek kora (palmetták), keskeny íj – Árpád magyarjai.
4. Állati jelképek kora (címeres gyakorlat, kőfaragás) – ? – Árpád-kor.

A felsorolásban van valami, amit eddig nem indokoltunk, méghozzá az, hogy az avar korban egyaránt megvan a növényi jelképvilág és az állatalakos nemzetségjelek kora, de mi a kettő közt időrendi különbséget tettünk, mondván, hogy a „griffes-indás”-nak nevezett stílus késői. Bizony ezt indokolnunk kell, s egyúttal kérjük az olvasó türelmét, mert ennek megértése nélkül a „kettős honfoglalás” kérdése fel sem vehető!

Azt már régebben tudtuk, hogy a bizánci jellegű veretekkel díszített övök népe az 568-ban megjelenő avarokkal azonos, hiszen a sírokban elég sok bizánci érmet találtak, amelyek pontosan erre az időre kelteznek ezt a csoportot.¹¹ Ám 1925-ben Alföldi András meghatározta,¹² az a csoport, amelyről már eddig is sokat beszéltünk, s amelynek övein állatalakos „címereket” láttunk – ugyancsak avar kori.

Ezzel felvetődött az az ellentmondás, amely hosszú időn keresztül egyik legvitatottabb kérdése volt a népvándorlás kori régészetünknek. Ma így fogalmaznák ezt: vagy a növényi élet körül alakul ki az avar világkép (pl. az életfaképzetek körül), vagy pedig az állatösök körül, de a kettőt egyszerre nehezen tudnók elképzelni. Most rövid időre át kell térnünk a régész szaknyelvre, tehát: vagy a „bizánci-akantuszos”, vagy a „griffes-indás”, de a kettő kizárja egymást. Vagy mégsem? Íme, néhány megoldási kísérlet, amelyben egyúttal a mai álláspontom kialakulásának előzményeit is felvázolom. Az első kísérlet: a két „stílus” valóban egyidejű, de nem egy néptől való, hanem a bizáncias jellegű képviselné az avarok bolgár rétegét, a „griffesek” pedig a belső-ázsiai réteget.¹³ Ennélfogva a régészeti leletek igazolnák ama bizánci forrásokat, amelyek szerint az avarok voltaképpen két nép szövetsége voltak. Ezt az elméletet Alföldi András fejtette ki. Felismerésében azt tartjuk maradandónak, hogy csatlakozván népvándorlás kori leleteink első nagy rendszerezőjéhez, Hampel Józsefhez, a két stílust két nép hagyatékának tartja. Egy másik elmélet, amelynek képviselője Fettich Nándor,¹⁴ Horváth Tibor¹⁵ és Csallány Dezső,¹⁶ a két „stílus” közt nem népi különbséget lát, hanem csak időbelit, mondván, hogy a korai, bizánci jellegű stílust a VII. század vége táján felváltja a „griffes-indás” stílus. Az avar nép tehát keresztülesett volna egy „divatváltáson”, s ennek köszönhető művészetének megváltozása. A harmadik álláspont, amelyet én dolgoztam ki, voltaképpen a két előző egyeztetésének hat, bár nem így jött létre. Ez elfogadja ugyanis, a két stílus között időrendi egymásután

¹¹J. Hampel: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig, 1905. III. csoportja.*

¹²A. Alföldi: *Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, II. Leipzig, 1925.*

¹³A. Alföldi: *Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, ESA IV. Minns Volume. 1937. 285–305. o.*

¹⁴Marosi Arnold–Fettich Nándor: *A dunapentelei avar kori sírleletek, Arch. Hung. XVIII. (1936).* – Fettich Nándor még legutolsó munkáiban is fenntartotta elméletét: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1963. 80–81. o.*

¹⁵Horváth Tibor: *Az üllői és kiskőrösi avar temető. Arch. Hung. XIX. (1935).*

¹⁶Csallány Dezső: *Szabolcs-Szatmár megye avar leletei, Jóna András Múzeum Évkönyve, I. (1958). 77–78. és a többi, e dolgozat során idézett munkájában.*

tapasztalható, s ebből arra a kényszerű következtetésre jut, hogy 670 táján egy új népnek kellett bevándorolnia a Kárpátok medencéjébe (a „griffes-indások” népének), rátelepedvén az itt talált korai avarságra (a „bizánci-akantuszos” jellegű jelképek népére). Erről az új népről a történeti források hallgatnak, vagy legalábbis olyan mellékesen szólnak róla, hogy eddig nem figyeltünk rájuk kellőképpen.

Ez a régészeti aprómunka tehát olyan kényszerű feltevésre vezetett, amelynek egyik következménye a „kettős honfoglalás” feltételezése lett. Éppen ezért kissé gyanakodva kell megvizsgálnunk, valóban kényszerű következtetés volt-e, vagy pedig csak a felfedezés öröme ragadta el a kutatót, s nem vizsgálta meg eléggé lelkiismeretesen az érveket-ellenérveket. Meg kell vallanom, véges-végig a legnagyobb gyanakvással figyeltem eredményeim kibontakozását, s még most is tele vagyok aggodalommal. Sajnos sokan a dolgok könnyebbik végét fogták meg, már készpénznek vették, és hirdették azt, ami még bizonytalan. Meg kell vizsgálnunk, tehát az ellenérveket is, amelyeket egyrészt magam hozok fel önmagammal szemben.

Térjünk vissza az „akantuszos” és a „griffes-indás” övűek kérdéseihöz. Nézzük: hátha valóban egykoriak? Mi lenne erre a bizonyosság? Az, hogy elég gyakran egy temetőben találjuk e kétfajta nép sírjait. Ez bizony komoly bizonyíték! Amíg a temető-térképek elemzését nem vontuk be a kutatásba,¹⁷ megdönthetetlen érvnek látszott, hiszen azt tapasztalhatták, a jegyzőkönyvben az „n” sorszámú sír után (amelyben például „akantusz-díszes” övvel temetett halott feküdt), a következő „n” sorszámú sírban – például – „griffes” övű férfira bukkantak, tehát összekeveredetten találtuk őket a sírleírásokban, ásatási jelentésekben és a képes táblákon. Ám a temető térképének a régi társadalmak kutatásában alkalmazott új módszerem nyomán – amit ma már sok kutató használ – kiderült a következő: e két stílus népe gyakran valóban egy temetőbe temetkezett (vannak teljesen tiszta, külön temetőik is), de nem keveredetten, hanem két nagy, különálló csoportban, s csak nagyon ritkán találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az egyik csoportban másik csoportbeli temetését találjuk. Ilyenkor is leginkább asszonynépről van szó, tehát átházasodásról.

Marad tehát a két nép, amely külön-külön származású, s bizonyos korban együtt is élt (hosszabb együttélés keveredést, összeolvadást jelentett volna, aminek nincsen nyoma temetőinkben). Feltűnő, a „griffes-indások”-nál hiányzanak azok a bizánci pénzek és áruk, amelyek az előző csoportban bőven megtalálhatók 670 tájáig. Azt kell tehát mondanunk, a „griffes-indások” népe akkor jelenik meg, amikor a bizánci áruforgalom megszűnik, tehát éppen a VII. század második felében. Ez lenne az a bizonyos, többször emlegetett, 670-es honfoglalás. Eszerint tehát a két avar kori nép időrendje nagyjából ekként alakulna:

1. Az avar honfoglalók – 568.
2. Az avar honfoglalók népe továbbél, de hozzájönnek a „griffes-indások” – 670. Közös temetők kora: kb. még fél század.
3. Megszűnik a két nép együttes temetkezése, a régiek felmorzsolódnak, és megjelennek a tiszta „griffes-indás” temetők.

Ennek az elméletnek az a hibája, hogy nyilvánvalóan a „griffes-indások” bevándorlása után is éltek a régi avarok elszigetelt közösségei, s az is nyilvánvaló, a „griffes-indás” népesség sem mindenütt települt oda, ahol a „kora-avarok”-nak falvai vol-

¹⁷A temetők térképeinek elemzésére tett kezdeményezéseim: A honfoglaló magyar nép élete, Budapest, 1944. és az Arch. Hung. XXXIV. kötetében. Lásd az 1. sz. jegyzetet.

tak, tehát mindjárt a kezdetben is voltak tiszta „griffes-indás” temetők. Mégis, jobb híján, fenn kell tartanunk egy ilyenfajta felosztást, mert nyilvánvaló, tiszta korai temetők elvben csak a „griffes-indások” megjelenése előtt képzelhetők el, s a tiszta, keveretlen „griffes-indás” temetők igazi korszaka a „korai-avarok” beolvadása után következett be. De még sok finomítani való van ezen a hármas felosztáson!

Az előzőkben kifejtett kétségek arra készítetnek: vizsgáljuk meg azt a lehetőséget is, hogy a „griffes-indások” mégsem külön nép, hanem a honfoglaló avarok leszármazottja, csak hogy „divatváltozás” következtében megváltozott a viseletük, akár csak mai hölgyeinknél évente változik a divat. Már az előzőkben éreztettem, az ilyenfajta „divatelmélet” nem számol a nemzetségi társadalmak szívós hagyományaival. A nemzetségi társadalomban az öltözködés, a dísz nem divat vagy tehetőség kérdése, hanem mindenki számára azt a tudatot képviseli, az illető milyen nemzetségbe tartozik, s azon belül mi a társadalmi helyzete stb. A viselet hirtelen megváltozása tehát képtelen gondolat, legalább annyira, mintha valaki a középkorban egyszerre csak elkezdte volna más címerét viselni, vagy olyan címert hordott volna, amelyre nincs joga. A „divatváltozás” olyan tökéletes felfordulást, zűrzavart, az evilági és másvilági élet értékrendjének olyan káoszáat jelentette volna, amire nyilván nem gondoltak azok a kutatók, akik a változás jelenségeit „divatnak” vagy egy-egy motívum „fellendülésének” fogták fel. De a következő bizonyíték még ennél is erősebb: nemcsak a díszítmények (címerek) különböznek a két nép között, hanem a mindennapi élet apró mozzanatai is.

Nézzünk meg néhány példát! Előbb egy látszólag jelentéktelen dolgot, hogy láthassuk: valóban a mindennapok munkájában is jelentkező különbségekről van szó, azután súlyosabb kérdésekben vizsgáljuk az eltéréseket.¹⁸ A két nép asszonyainak viseletére rányomta bélyegét, hogy az egyiknél volt bizánci áru – és szemmel láthatólag alkalmazkodott a bizánci női viselethez –, a másiknál ez hiányzott, és olyan „melles”-t vagy „köpeny”-t viselt, amelyet szép, nagy mellboglárokkal kapcsolt össze. Az első nép asszonyai szivárványszínű, nagy dudoros gyöngyöket viseltek, a második népénél a gyöngysort dinnyemag alakú, sötétkék üveggyöngyök alkották. Kétségtelen tehát, hogy első látásra meg lehetett különböztetni a két asszonynépet. De más volt mindennapi munkájuk, más a kezük járása is. Íme honnan tudhatok meg ilyen apróságok? Például: az avarok (azaz az „akantuszos” övű férfiak) asszonyai-lányai olyan orsókkal fontak, amelyeknek szára végére égetett agyagból való kettős kúpos nehezéket húztak. Az ilyen orsóval a legkönnyebb vízszintesen tartva, tenyérből forgatva fonni. A „griffesek” asszonyai pedig széles, lapos orsókarikát húztak az orsószárra, ezzel pedig a legkönnyebb függőleges tartásban, ujjpedréssel fonni. Mindez pedig egyszerre csak megváltozott volna „divatból”? A fazekasok is egyszerre kezdtek volna el teljesen más edényformákat alkotni, és másféle égetőkemencékben égetni? A régiek legszebb edényei szürkék voltak, s hagyományaik a Mediterráneumban, a görög-római világban gyökereztek. Az újak szép edényei téglapirosak vagy sárgák, és olyan formára készültek, mint Közép-Ázsiában!¹⁹ Ez is csak „divatváltozás” lenne? A férfiak fegyverzete is tökéletesen más. Széles fejű íjaik és kard helyett használt szab-

¹⁸Lásd Hampel i. m. (11. sz. jegyzet) III. kötetében a II. és III. csoport képeit.

¹⁹Darina Bialeková: Zlata keramika z pohrebisk obdobia avarskej riše v Karpatskej Kotline, Slov. Arch. XV. (1967). 5–76. o. – Garam Éva: Die spätawarenzeitliche gelbe Keramik, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1969/2. 151–162. o. Ehhez csatlakozik újabban Rózner Gyula munkássága a szürke kerámiáról, és főként Bóna István (lásd a 62. sz. jegyzetet).

lyáik másformák voltak, de ami fontosabb: másfajta harcmódot követeltek. A lószerszám is teljesen más volt, s ez sem csupán a díszítmények megváltozását jelentette. S ne feledkezzünk meg a legfontosabbról, amiből kiindultunk: mások lettek a nemzetségi jelek, pontosabban: új nemzetségi jelekkel „felvértezett” férfiak lepték el az avarok hazáját.

Azt mondhatjuk (mint Hampel és Alföldi is mondta), a két csoport két külön népet jelent, melynek vajmi kevés a köze egymáshoz. Eddig csak az anyagi kultúra területén tekintettünk szét, most nézzük meg az élők helyett a holtakról való gondoskodást, tehát a temetés szertartását is. Az életben még csak elképzelhető lenne az oktatlan „divatváltozás”, de a halottal szembeni tisztelet, félelem erősen megköti az emberek kezét; nem merészelnek kikezdeni a másvilági hatalmakkal. A halott „útnak engedése”, a temetés végzetesen komoly dolog volt az életben maradottak számára. A ceremónia, a szövegek jottányi megváltoztatása is érvénytelenné tehetné az egész szertartást, itt aztán szó sem lehet divatról. A temetéskor valamilyen okból nagyon fontos, hogy milyen irányban ássák meg a sírt, hogy a halott lábbal merrefelé fekszik, tekintete merrefelé néz. Feltehetőleg arrafelé volt a „másvilág”. Nos, a „korai avarok”, tehát az igazi avarok arccal és lábbal kelet felé temették halottaikat, a „késői avarok” (azaz mondjuk ki ismét: a „korai-magyarok”) arccal és lábbal dél-délkelet felé! Természetesen mind az egyik, mind pedig a másik népnél vannak ettől eltérő szokások is, de nagy tömegben az a „tájolás” érvényes, amiről az előbb írtunk. Meg kell jegyeznünk, Árpád magyarjai is kelet-nyugat irányba temetkeztek, s a keresztény szokás is ezt követeli meg.

De talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy láthassuk: az élet és a halál minden jeleniségében különbözik egymástól ez a két nép (embertani képe is más!), világos tehát, valóban két nép volt. Különbségük nem az ízlés megváltozását jelenti, hanem azt, a „griffes-indások” új népe betelepedik az Avarföldre a 670-es évek táján. Ez az, amit akarva-akaratlan ki kell mondanunk, mert ellenkező esetben a csodák világába kellene menekülnünk, hogy megmagyarázhassuk: hogyan s miért hagy ott egy nép mindent a múltjából, s kezd hozzá új élethez, de olyan következetességgel, mintha mindig ezt csinálta volna. A csodák pedig nem tartoznak mesterségünkhöz, inkább fogadjuk el azt, a VII. század második felében új nép jelent meg a Kárpátok medencéjében, méghozzá olyan nép, amely sűrűn kitölti a településre alkalmas tereket. Márpedig ilyen népről – eddigi tudásunk szerint – a történeti források nem nagyon tudnak. Mégsem szabad feladnunk a reményt, hiszen régészeti következtetéseink szilárdnak látszanak. Azután meg, ha helyesek következtetéseink, ez egyúttal annyit is jelentene – s erről lesz szó a következőkben –, hogy a magyar honfoglalás első szakasza (amiről eddig nem tudtunk!) Árpád népének honfoglalása előtt jó kétszáz esztendővel zajlott le. Ennek a tételnek megvizsgálásáért érdemes tovább folytatni szellemi erőfeszítésünket.

Mindenekelőtt: valóban annyira némák erre nézve a történeti források? Néhány példa azt sejteti, ez a némaság nem teljes! Ezekről a kérdésekről később bőven lesz szó, egyelőre csak röviden: vegyük elő az orosz őskronikát. Sokan és sokféleképpen magyarázták azt a szöveget, hogy a *Nestor krónika* Heraklius császár és az avarok korában említi a fehér ugorok vonulását,²⁰ s később, Oleg korában kétszer is a fekete

²⁰A magyarokra vonatkozó krónikás szövegeket, forrásokat (ha csak más megjegyzés nem kíséri őket) A magyarok elődeiről és a honfoglalásról című kötet alapján idézem (szerk. Györffy György), Budapest, 1975. A művet a továbbiakban „A magyarok elődeiről...”-nek rövidítem.

ungrokét. Még a legutóbbi szövegkiadásban is azt kapjuk magyarázatként, a fehér „magyarok” nem hazánkba jöttek volna, hanem a Dunához vonult bolgárok helyébe. De mikor jöttek akkor hazánkba? Hiszen a nyugati források szerint is (Querfurti Bruno, Ademarus Cabannensis) a XI. században két Magyarország volt hazánk területén, és a királyi uralom alól kieső terület volt a fekete ungarusoké (ezek ellen indult haddal István király). Itt persze rögtön felvetődik a kérdés, vajon István és az Árpád-ház a „fehér magyarok” uralkodója lett volna? A kérdés kézenfekvő, s most mégis kitérek a válasz elől. Mert végiggondolni is riasztó, ezek szerint az Árpádok a „kései-avar” kagánok családját képviselnék. Hagyjuk e hangosan gondolkodást, hiszen – legalábbis egyelőre – képtelenek lennénk bonyodalmaiból kikászálódni.

Mindenesetre annyit mondhatunk, most, amikor a régészet oldaláról felmerült egy avar kori (magyar) nép beáramlásának lehetősége, Nestor adatát a fehér ungrokról talán-talán a „griffes-indások”-ra értelmezhetjük. De ne siessünk gondolatmenetünk lezárásával, vigasztalódjunk azzal, ha ezek a kérdések lappanghattak ezer esztendőig, akkor kár lenne elsietett választ adni rájuk.

Van még egy történeti adatunk, amelyet eddig nem tartottak elég hitelesnek. Ez pedig az, hogy a dunai Bolgárország megalapításakor Kovratnak, a dél-oroszországi bolgár birodalom hatalmas urának öt fia közül az egyik népével együtt (onogurokkal-ongurokkal – hungarusokkal) Pannóniában telepedett le.²¹ Pedig ez az adat éppen 670 tájára utalna, és ekként feltűnően egybevágna régészeti következtetéseinkkel. Újabban bizonyosság merült fel a tekintetben, ez a Kovrat fiú valóban hazánkba telepedett a mondott időben. Itt közbevetőleg meg kell jegyeznünk, nem szabad azt hinnünk, hogy ilyen, keletről jövő csatlakozás (esetleg magyar törzsekkel) csak egyszer történhetett meg az avar időkben. Tudjuk például, az avar honfoglalás után 30-40 évvel keletről jövő népek (zabenderek, tarniachok, kotzagerek) csatlakoztak az avarokhoz, és a 630-as évek nagy belső megrázkódtatásakor, a Kárpátokon túli avar hatalom megszűntekor is számolhatunk nagyobb mértékű áttelepüléssel. Nyilván lesznek az olvasók közt olyanok is, akiknek eszébe jutnának a fentiekkel kapcsolatban krónikáink eddig tévesnek vett adatai is: nevezetesen Kézai 700-ra teszi a hun honfoglalást, a *Képes Krónika* pedig 677-re a magyarok honfoglalását!

Ezek szerint, ha nem is kiáltó módon, de hallgatólag, megengedőleg történeti adatok is felsorakoztathatók a VII. század végi betelepülés mellett. Talán az sem lenne elhanyagolható adat, hogy egy 860. évi oklevél az avar határhegységet Ungariorum marchának, azaz magyar hegynek nevezi a honfoglalás előtt negyven-ötven évvel, s az oklevél ezt mint köztudott dolgot említi, tehát az elnevezés nyilván jóval régebb a 860-as éveknél. Ha már a történeti adatok tallózásánál tartunk, akkor emlékezzünk arra is, több kora középkori krónika egynek veszi az avarokat és az ungarokat, pl.: „Avari, qui dicuntur Ungari”, „Avares, quos modo Ungerios vocamus” stb. (Lásd fenti megjegyzésünket a 670 táján betelepült onogur [?] bolgárokról!)

A honfoglalás vajon csak „Verecke híres útján” történt-e, vagy Erdély, avagy az Al-Duna felől, netán éppenséggel mindhárom út vezette a seregeket és a népet. Feszegessük tovább kétségeinket, s figyeljünk a krónikákban található néhány ellentmondásra.

Az egyik legnagyobb ellentmondás a tényekkel szemben az, hogy egyetlen szó

²¹Szádeczky-Kardoss Samu: Hitvalló Theophanes az avarokról, *Antik Tanulmányok*, 17. (1970). 121-147. o.

sem esik bennük az avarokról. Pedig tudván tudjuk, nagy nép volt, és sűrűn benépesítette a Kárpát-medencét. Ezt az ellentmondást részben áthidalja Domanovszky Sándornak az a megfigyelése, hogy krónikáink hun története nagyrészt avar történelem.²² A régészetből (meg néhány más forrásból) sejtjük azt is, az avar kori vezető réteg hun származásúnak tartotta magát, akárcsak az Árpád-család! Ezek szerint a krónikák nem hallgatnak az avarokról, hanem mint hunokat mutatják be őket. A másik magyarázat pedig az lehetne – ezt később értjük meg –, krónikáink írtak ugyan az avarokról bőven, de nem mint avarokról, hanem mint ungokról-magyarokról, s ezért nem is jelölték külön névvel.

Az előbb, szinte csak úgy melleleg, elejtettem egy fél mondatot arról, hogy az avar uralkodók (kagánok) éppen úgy a hunoktól – nyilván Attilától – származtatták magukat, akárcsak Árpád családja. Ez az „elszólás” nem volt véletlen. Elmondom, mi bátorított erre. Az egyik avar fejedelem sírjának bemutatásakor (a bócsai fejedelem sírja ez) felhívtam a figyelmet arra, a viselet hun jellegű, ami a történelem nyelvére lefordítva annyit jelent, a bócsai fejedelem hun származásúnak hirdette magát.²³ De egy másik megfigyelés is alátámasztotta bennem azt a vélekedést, hogy valami kapcsolat kell legyen az Árpád-ház Attila-hagyománya és az avar kagánok feltehető Attila-hagyománya közt. Nagyon sokat foglalkoztam a nagyszentmiklósi kincessel, az úgynevezett „Attila kincsel” (Bécs, Kunsthistorisches Museum). Egy időben négyzetcentiméterről négyzetcentiméterre vizsgáltam át felületét, milyen ötvösfogásokkal, poncokkal készültek világszép darabjai. Arra az eredményre jutottam, a kincs két asztali készletből áll, s ezek közül az egyik Géza vagy Szent István ötvöseinek keze műve. A másik – királynői készlet – pedig készülhetett a Kaukázusban is, de készülhetett „késő-avar” környezetben is.²⁴ Horváth Tibor igen elgondolkodtató érveket hozott fel a kincs hazai volta mellett.²⁵ Fordítsuk le – hangos töprengéssel – mindezt a történelem nyelvére, s akkor a következő mondat kerekedik belőle: a „kései-avar” (magyar) kagáni dinasztia egyik leánya az Árpádok famíliájába ment férjhez. Ez bizony meglepő állítás lenne, pedig a honfoglalásnak Anonymus által leírt eseményei szinte kínálják a párhuzamot hozzá: Árpád fia, Zsolt egy helyi fejedelem leányát veszi el. Az most kevésbé fontos, hogy Mén Marót neve igazi név-e, vagy Anonymus találmánya, a lényeges az, Anonymus korában élt az a hagyomány, amely szerint az Árpád-család és a helyi fejedelmek leghatalmasabbika rokoni kapcsolatba került egymással.²⁶

Zárjuk le azzal ezt az „eszmefuttatást” – mert sajnos a gyér adatok miatt többnek nem nevezhető –: tanulságos, hogy a magyar krónikák nem beszélnek avarokról, de feltehetően azért van ez, mert részben a hunokkal azonosítják őket, részben pedig nem avarok, hanem onogurok-magyarok voltak az itt talált ősök.

Térjünk át krónikáink másik ellentmondására: a honfoglalás kiindulópontjára s részben útvonalára. Az útvonalról már esett szó, de talán nem figyeltünk eléggé arra, más eredethagyományt és őshazát ír le Anonymus, és mást a krónikák szövege. Ano-

²²Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája, Budapest, 1906. és Kézai és a hun krónika, Károlyi Emlékkönyv, Budapest, 1933. 110–132. o.

²³Ezt a gondolatot először az Arch. Hung. XXXIV. kötetében (lásd az 1. sz. jegyzetet) vettem fel.

²⁴Jegyzetek a nagyszentmiklósi kincsről, Folia Arch. IX., (1957). 141–152. o.

²⁵Lásd a 15. sz. jegyzetet.

²⁶Sajtó alatt van a Corvina Kiadónál a nagyszentmiklósi kincs új feldolgozása tőlem, Rácz István (Helsinki) pompás fényképfelvételeinek kíséretében.

nymus a Volga felé vezet minket, a krónikák pedig a Meotisz felé.²⁷ (Itt meg kell jegyezni, ez nem jelent okvetlenül a Krím és Kubán közti területet, a Kaukázus előterét, hanem inkább csak annyit, a „keleti mocsarak vidékén”). Ugyanez a kettősség tapasztalható eredetmondánkban. Az egyik – a csodaszarvas-monda – erdős-mocsaras területre vezet, a másik – a turul-monda – pedig fátlan, végtelen pusztákra (erdőben ugyanis nem lehet vadászmadarakkal vadászni!). E kettősségre utalhat a fehér és fekete ungrok két népe, vagy az, amit Pais Dezső és Bárczi Géza figyelt meg régi nyelvünkben, két alapvető nyelvjárás különböztethető meg benne.²⁸ Se szeri, se száma kettős értelmű adatainknak, s ezek tallózása közben ne feledkezzünk meg arról sem, a források és nyelvemlékek szerint is a X. században kétnyelvű volt a magyarság!

Az ellentétek, a kettősségek halmozását csak azért kíséreltem meg, hogy az olvasó világosan láthassa: nem minden kérdésben egyértelmű az eddigi kutatás. Hitem szerint, amit eddig megállapítottak – például Árpád honfoglalásával kapcsolatban –, az szilárd és végleges értékű, csak még vannak kívülre is dolgok, amelyeket be kell vonnunk a múlt megismerésébe. Nem eddigi ismereteink megváltoztatásáról van tehát szó, hanem arról: hozzá kell tennünk valamit eddigi ismereteinkhez, hogy magyarázni tudjuk az ellentmondásokat és kérdőjeleinket.

E sok ellentét láttán okvetlenül fel kell vetnünk a kérdést: vajon nem abból származnak-e ezek az ellentmondások, hogy az adatok ugyan igazak, de – nem egyazon korra és eseményre vonatkoznak?

Ennek ellenőrzésére térjünk vissza azokhoz a VII. század második felében, vége táján betelepedett népekhez, amelyeket a rövidség okából „griffes-indások”-nak nevezünk. Honnan jöttek, kik voltak? Az volt a feltevés – s ma sem tudok jobbat –, a „griffes-indások” két nép, két törzs egyesüléséből származnak, az egyik a „növény”-világ küldötte, a másik az „állatos” címerű népek közül való, s talán a „griffek” ókori hazájából, az Altaj vidékről jött. A másik nép, az „indások” törzse a Volga jobb partján élhetett egészen a VII. századig, ezután ott nem tudjuk kimutatni őket (annál inkább nálunk, ahol éppen ez idő tájt jelennek meg). Hozzáuk a „griffes-indások” már keveredetten jöttek. A „griffesek” rokonsága egészen Koreáig terjed. A magyar kutatók általában arra a tapasztalatra jutottak, idővel az „indások” ránőnek a „griffesek”-re, s a végén ez a nép is már tisztán „növénycímerűvé” vált.

Mindez szépen hangzik, de még igen sok munka szükséges ahhoz, hogy bizonyosat tudjunk állítani ezekben a kérdésekben. Komolyan kell vennünk az „avar” állatábrázolásokat, s valamiképpen kapcsolnunk kell őket az egykori nemzetségekhez. Ha ezt a munkát elvégeztük, akkor majd nem úgy beszélünk, hogy ilyen vagy amolyan díszű „avar” szíjvéget ebben vagy amabban a temetőben találhatunk, hanem úgy, hogy ez vagy amaz az avar nemzetség több ágra szakadt, a tagjait megtalálhatjuk itt meg amott. Ahogy a végleges feldolgozás előtt látom ezt a kérdést, a szertekeült avar nemzetségtörzsek nagyon hasonlóan helyezkedtek el szerteszórt vagy széttelepített magyar törzstörzseinkhez. Ha igazunk van, és az állatábrázolásoknak valóban olyanfajta az értelmük, mint később a címereknek, akkor azt mondhatjuk: az „avar” államhatalom alaposan belenyúlt a nemzetségek életébe, s úgy szerteszórta őket, hogy már nem jelenthettek komoly erőt a központi hatalommal szemben.

²⁷ Anonymus: A magyarok elődeiről... 140. o., és Kézai: u. o. 188. o.

²⁸ A kérdés irodalmát összefoglalja: Bevezetés a magyar őstörténet-kutatásnak forrásaiba, Tankönyvkiadó, 1976. 51–52. o.

Az avar államhatalomról sejtjük,²⁹ alapja a tízes rendszer volt, a magyar államhatalomról pedig tudjuk, erre épült fel. A fentiek ismeretében talán nem túlzás, ha ezt az egyezést nem látjuk véletlennek, és jövőendő feladatul tűzzük ki: mennyiben tette az Árpádok államszervező lánghelméje a már készen talált avar területi beosztást a magyar állam alapjává?

Régészeti és történeti aggályaink, tallózásunk közben elérkeztünk most a „kettős honfoglalás” elméletének pontosabb felvetéséhez és megfogalmazásához.

²⁹Az Arch. Hung. XXXIV-ben az avar temetők elemzése kapcsán vettem fel a tízes szervezet tükröződését a temetők csoportjaiban.

A „KETTŐS HONFOGLALÁSÁRÓL

Voltaképpen – amint erről a tudománytörténeti fejezetben beszámolok – Györffy György volt az első, aki avar könyvem ismeretében – de nem tudom, vajon annak nyomán-e – megfogalmazta azt a tételt, hogy a „griffes-indások” magyarok.³⁰ Ő azonban úgy gondolta, Árpád honfoglalásának idején, mint a honfoglaló magyarok finnugor népe költöztek volna be a „griffes-indások” a Kárpát-medencébe. Ez azonban régészeti-időrendi okokból elfogadhatatlan. A „griffes-indások” életét két dátum közé kell helyeznünk, s a végső dátum természetesen nem jelenti megszűnésüket. A két dátum egyikét a bizánci pénzforgalom és áru megszűnése jelenti (670 körül), a másikat pedig nem Nagy Károly hadjárata (ami politikai esemény volt, utána még a IX. században hallunk s tudunk avarokról), hanem az arab és a nyugati pénzforgalom hazai megindulása, ez tehát kereken a X. század eleje lenne. Ennél átfogóbb időrendet, nem hiszem, hogy valaha is fel tudjunk állítani, belső tagozását pedig nagyon megnehezíti, hogy a nemzeti társadalmakban szigorúan ragaszkodnak a ruházat, a jelképek változhatatlanságához.

A „kettős honfoglalás” elméletemnek további kibontakozását követve, el kell mondanom, nagyjából Györffy György munkájának megjelenése körüli időkben már elkészültek első térképvázlataim, amelyek alapján az előző óvatos fogalmazás határozottabb elméletté alakult. Hangsúlyozom, nem egyéni érdememről van szó. A felismerést két nagyszabású gyűjtőmunka tette lehetővé: egyrészt Csallány Dezső avar leletkatasztere,³¹ másrészt a Szőke Béla által szerkesztett és id. Fehér Géza, K. Éry Kinga és Kralovánszky Alán által gyűjtött honfoglalás kori leletkataszter.³² E kettő nélkül sokkal kevésbé pontos, sokkal kevésbé megbízható lett volna elméletem kifejtése. Harmadikként járult e kérdéshez előzményként Kniezsa István monumentális munkájának térképe: *Magyarország népei a XI. században*,³³ Az avar leletek vizsgálata közben észlelt és óvatosan megfogalmazott tételeim ellenőrzése, sőt kifejtése ezek nélkül az előzmények nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Felvetésem abból indult ki, nem értettem, hogyan lehetséges, a Kárpát-medence közepét tömören kitöltő avarságnak úgyszólván semmi nyelvi emléke nem maradt. Az avarokkal egy időben a Kárpát-medence belseje köré telepedett és az erdős területeket, folyóvölgyeket megszálló szlávsnak rengeteg helynév őrzi a nyomát, és a számban sokkal nagyobb tömegű (erre a temetők lélekszámából következtetünk) avarságnak semmi nyoma ne maradt volna?

³⁰Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Bp., 1959.

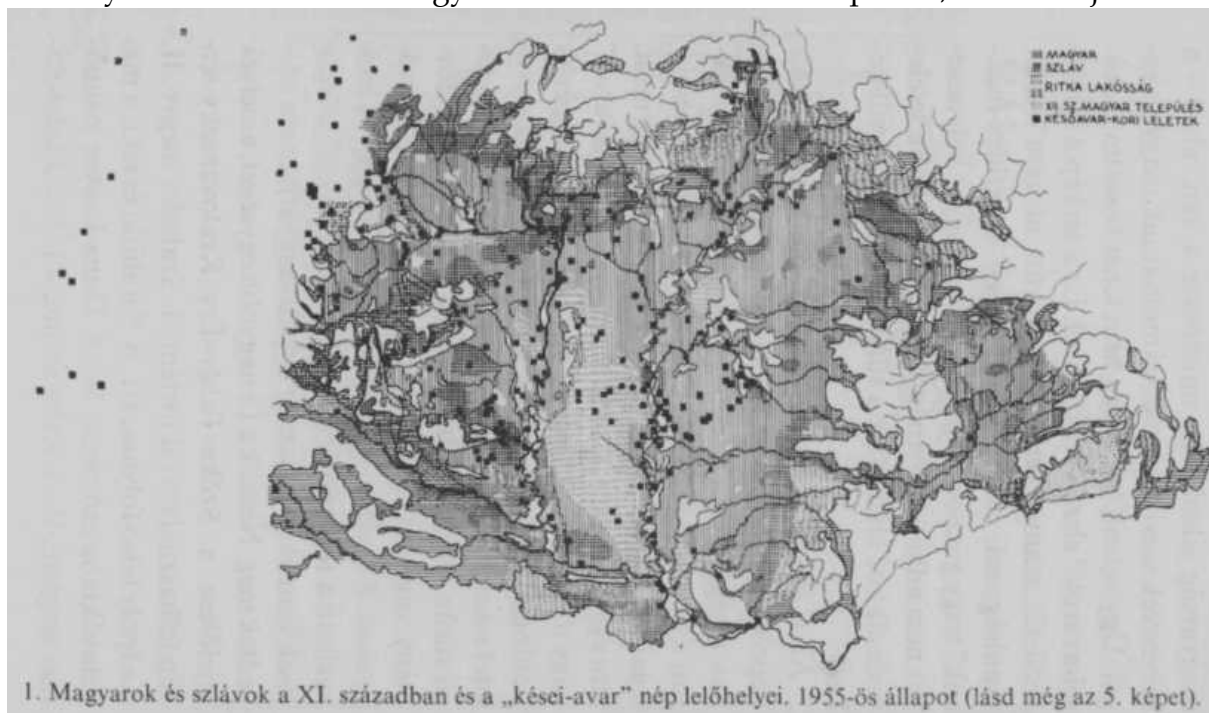
³¹Csallány Dezső: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Bp., 1956.

³²Szőke Béla szerkesztette: Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei*, Rég. Tan. II. Bp., 1962.

³³Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*, Szent István Emlékkönyv, Bp., 1938. II. 367–472. o.

Rége – és még ma is sokan – úgy vélték, az avarság elszlávosodott, s ezzel mintegy önmaga semmisítette volna meg helyneveit. Ám ez igazolhatatlan feltevés, aminek egyetlen alapja talán az orosz őskronika már idézett mondata: „És az Isten elveszté őket, és elhaltak mind...” és máig él az oroszoknál a közmondás: „Elvesztek, mint az oborok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen...”

Megfigyeléseimet négy térképen összegeztem, és a térképek sorába – a „griffes-indás” leletek viselkedésének megfigyelésére – bevontam a Hóman-féle törzsi elhelyezkedés, a királyi birtokok és a várak térképét is.³⁴ Meg kell jegyeznem, valamennyi térképem vázlat jellegű és igényű, mindegyiken lehetne javítani, finomítani. Ami a régészetet illeti, majdnem évenként új s újabb avar temetőket találunk, amit térképre kellene vinni. Bár látom ennek szükségességét, mégis megmaradtam – a nagy számok törvényét észben tartva – az egy-két évtizeddel ezelőtti állapotnál, mert az újabb lelő-

1. Magyarok és szlávok a XI. században és a „kései-avar” nép lelőhelyei. 1955-ös állapot (lásd még az 5. képet).

helyek nem hoztak lényegében újat a térképen, csak tömörebbé tették az anélkül is ismert szállásterületeket. Ez természetesen nem jelenti azt, a kérdések kidolgozásakor is elegendők lesznek e vázlatok.

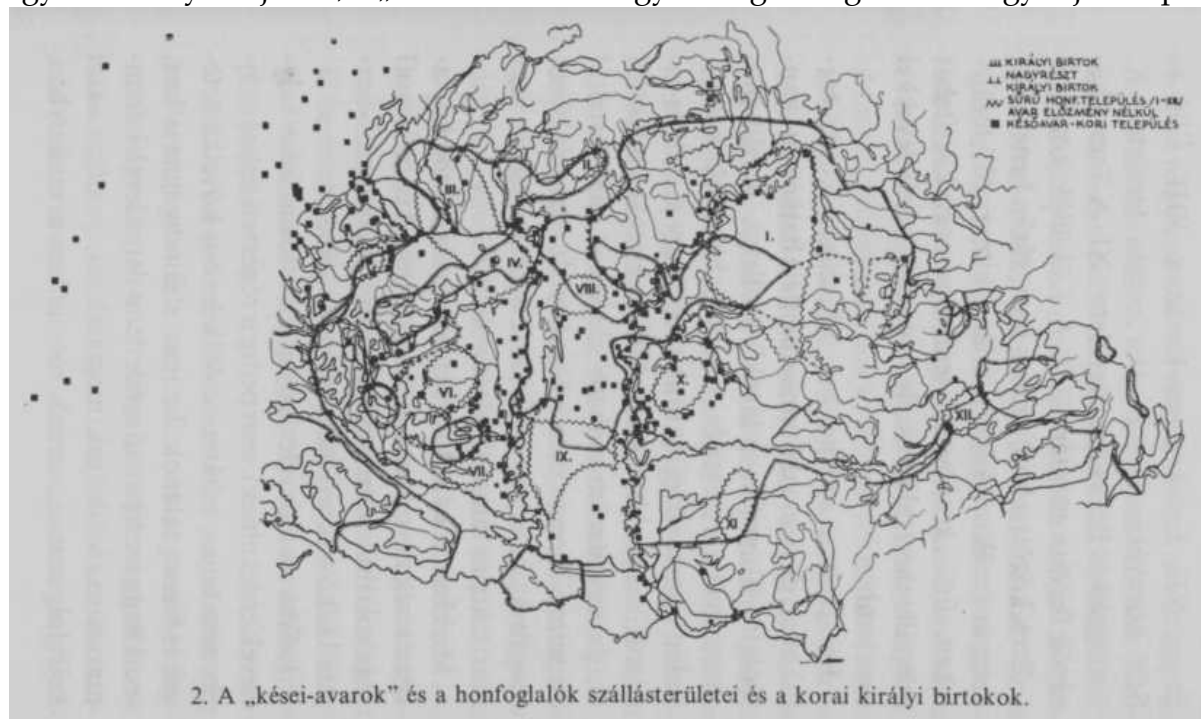
Mint minden új megfigyelésnél, itt sem kerülhettem el bizonyos túlzásokat. Például, amikor a „griffes-indások” és Árpád magyarjainak egymást kiegészítő szállásterületeit mutattam be, akkor elhanyagoltam azokat az érintkező területeket, ahol nemcsak fedi egymást a két település, hanem néha egyazon temetőbe temetkeznek a „kései-avarok” és Árpád magyarjai. Ilyen temetőt én is ástam ki Viszneken (Heves megye). Ilyenfajta „átfedések” általában a nagy, elkülönülő tömbök peremén találhatók, ahol a két nép valóban érintkezett. Vázlatban megbocsátható ezek elhanyagolása, hiszen a cél a jellemző két nagy településtömb megkülönböztetése volt, nem pedig egymásba mosása. De – amint látjuk majd – nem ez az egyetlen aggályom a négy térképpel kapcsolatban. Alább lényegében változatlanul, jelentős kiegészítésekkel közlöm azt a szöveget, amivel térképeimet a *Valóságban* kísértem.

Az 1. számú térkép alapjául Kniezsa Istvánnak a XI. századról készített nyelvi tér-

³⁴Hóman Bálint: Magyar történet, I. (3. kiad.) Bp., é. n.

képe szolgált. Az országhatárokon túl (osztrák és morva területeken) a „griffes-indás” temetők lelőhelyeinek fekete négyzetei fehér alapon találhatók. A „kései-avar” temetőket illetően főként Csallány Dezső leletkataszterét használtam, s ez néhány kiegészítésre szorul. Általában mind ez, mind a másik három térkép csak tájékoztató jellegű. Az eredményt, amely az 1. térképről leolvasható, abban foglalnám össze, hogy 160 lelőhely található színmagyar környezetben, 50 vegyes magyar-szláv környezetben, és mindössze 4 olyan van, amelynek helynevei tisztán szlávok. Másként fordítva a számvetést: 210 lelet olyan helyről került elő, amelyen kimutatható a magyarság jelenléte, s mindössze 4 van, ahol – a helynevek szerint – nem számolhatunk magyarsággal. Úgy vélem, ezek után nem lehet beszélni a „kései-avarok” elszlávosodásáról. Ez a térkép a következő (2. számú) térképpel „együtt olvasva” válik tanulságossá, mert kiderül, hogy a „griffes-indások” nagy gócpontjaiban ezeket a magyar helyneveket nem adhatták Árpád magyarjai, mert ők letelepedésükkor kikerülték a sűrű „kései-avar” területeket!

Az 1. térkép népiséget jelző alaptérképe a 2. térképről elmarad, mert a térkép mondanivalója annak a régi felismerésemnek ellenőrzése, amely szerint a honfoglalók és a „kései-avarok” települései – legalábbis nagy tömbjeikben – kikerülik egymást, ami egyúttal annyit is jelent, a „kései-avarok” nagy tömegei meg kellett hogy érjék Árpád

2. A „kései-avarok” és a honfoglalók szállásterületei és a korai királyi birtokok.

népének honfoglalását! Tizenkét olyan nagyobb szállásterületet sikerült megállapítanom, ahol Árpád magyarjai sűrűn megtelepedtek, de ahol „kései-avar” előzmény vagy egyáltalán nem volt, vagy csak szórványosan. Ennek természetesen az ellenkezője is leolvasható a térképről: ahol sűrű „kései-avar” települések vannak, ott viszont Árpád magyarjai nem telepedtek meg. Nézzük a 12 nagyobb egységet, amelyek kijelölése a Szőke-Fehér-Éry-Kralovánszky-térkép felhasználásával történt: I. Szabolcs megye, II. Az Ipoly felső folyása, III. A Kisalföld északi, a mai Szlovákiába eső része, IV. A Duna-kanyar pannóniai szeglete, V. A Rába mente, VI. Északkelet-Somogy, VII. Északnyugat-Baranya, VIII. Üllő és Solt környéke, IX. Bácska északi területei, X.

Csongrád és Békés határterületei, XI. A Temes középső folyása mentén, XII. A Küküllők közén.

Ezek között a honfoglalás kori, sűrűn benépesült magyar területek közötti óriási „kimaradó” területeken sűrű „késő-avar” temetőcsoportokat (tehát településeket) találunk, de színmagyar helynevekkel egyetemben.

Berajzoltam a térképbe a XI. századi királyi birtokokat, de nem találtam semmiféle határozott kapcsolatot a „griffes-indások” területei, Árpád magyarjainak területei és a királyi birtokok között. Talán annyit állapíthatunk meg, hogy a „griffes-indások” nagyobb része a királyi birtokokon kívül él, de ugyanez mondható el Árpád magyarjairól is; semmiképpen nem lehetne tehát jogosult olyan magyarázat, mintha a királyi hatalom egyik vagy másik népre támaszkodott volna.

Mivel az 1. és a 2. térképből igen jelentős következtetéseket vontunk le, szeretném e két térképpel kapcsolatban kétségeimet is megfogalmazni. Nagyjából a következő hibaforrásokat látom:

1. Sem az okleveles anyag (itt elsősorban a helynevek érdekelnek), sem pedig a régészeti anyaggyűjtés nem teljes, tehát a belőlük levont következtetések is bizonytalanok. Ez igaz, s mindig igaz is lesz, mert nagy szerepet ad a véletlennek (oklevelek fennmaradása, lelőhelyek megtalálása), s mégis azzal kell dolgoznunk, amink van, abban a reményben, hogy a nagy számok törvényei a megmaradt anyagban is érvényesülnek, s így következtetéseink bizonyos határon belül eléggé szilárdnak mondhatók.

2. Térképünkön az összes „griffes-indás” lelőhelyet feltüntettük, nemcsak a X. századiakat. Ez is igaz, sőt az is, ki sem tudjuk választani közülük azokat, amelyek megérték a X. századot, s mégis ez az ellenvetés nem zavarja a következtetéseinket. Az a helyzet ugyanis, hogy a lelőhelyek minket most abból a szempontból érdekelnek, hogy annak a helynek, ahol találták őket, magyar-e a helyneve vagy szláv. A helynév adása szempontjából majdnem közömbös az, hogy a VIII. századból való-e az a temető, vagy a X.-ből.³⁵ A „griffes-indás” temetők általam javasolt keltezéséről fentebb már esett szó, ellenben nem beszéltünk a műveltség megszűnésének idejéről. Szabad legyen itt annak a meggyőződésnek hangot adni, hogy a gazdag „griffes-indás” hagyaték eltűnésének ugyanaz az oka, mint a gazdag honfoglalás kori leletek eltűnésének: a kereszténység felvétele. Talán még annak a sejtésnek is hangot adhatok, hogy az a feltevés alakult ki bennem, hogy az „elszegényedés” mindkét esetben nemcsak azonos okból, de azonos időben is ment végbe.

A 2. térképpel kapcsolatosan meg szeretném még említeni, – felteszem – az 568-as avar honfoglalók vagy esetleg a VI. századi újabb néphullámok is hoztak magukkal magyar nemzetségeket, törzstörődékeket. Erre a feltevésre az a régészeti megfigyelés indított, hogy a „korai-avar” övük közt található „álcsatos” veretűek megtalálhatók a

³⁵Avar-könyvemben (Arch. Hung. XXXIV.) felvettem azt a gondolatot, hogy az „avar” korban számolnunk kell a nemzetségek belső vándorlásával, ami azt eredményezheti, hogy e kor 200-250 esztendeje alatt ugyanaz a nemzetség 4-5 helyre is telepíthetett temetőt. Sajnos régészeti és embertani módszereink egyelőre elégtelenek e feltevés ellenőrzésére. Egy-egy nemzetség elköltözésekor egyáltalán nem kell nomád életmódra gondolnunk, hiszen egy-egy területet 2-3 nemzedéken át megültek; inkább a föld kimerülésére, azaz olyanféle folyamatra, amely miatt István király törvényei is megtiltják a faluknak, messze költözzenek a templomtól. Akárhogyan van is, egy ilyenféle belső vándorlás nem érinti a helynevek és temetők kapcsolatára alapított feltevésemet, legfeljebb annyit jelenthet, hazánk lakossága nem volt annyira tömör, mint ahogyan a nagy lélekszámú avar temetők sokaságából következtethetünk.

Volga-Káma vidékén is. Szerintem ugyanis az öv veretei és azok száma származás- és rangjelző, ha tehát itt olyan öveket viseltek, mint a Volga-Káma mentén, akkor az övek viselői azonos nemzetségből, azonos népiségből valók voltak. Vegyük ehhez még hozzá Simonyi Dezsőnek azt a következtetését, hogy az V. századi bolgárok is szakíthattak magukkal magyar néprészeket. Mindezt azért tartottam szükségesnek felemlíteni, mert nagyon könnyen lehetséges, hogy a magyar helynevek nem mind a „griffes-indások”-tól valók, hanem korábbi magyar települők is adhatták egy részüket.

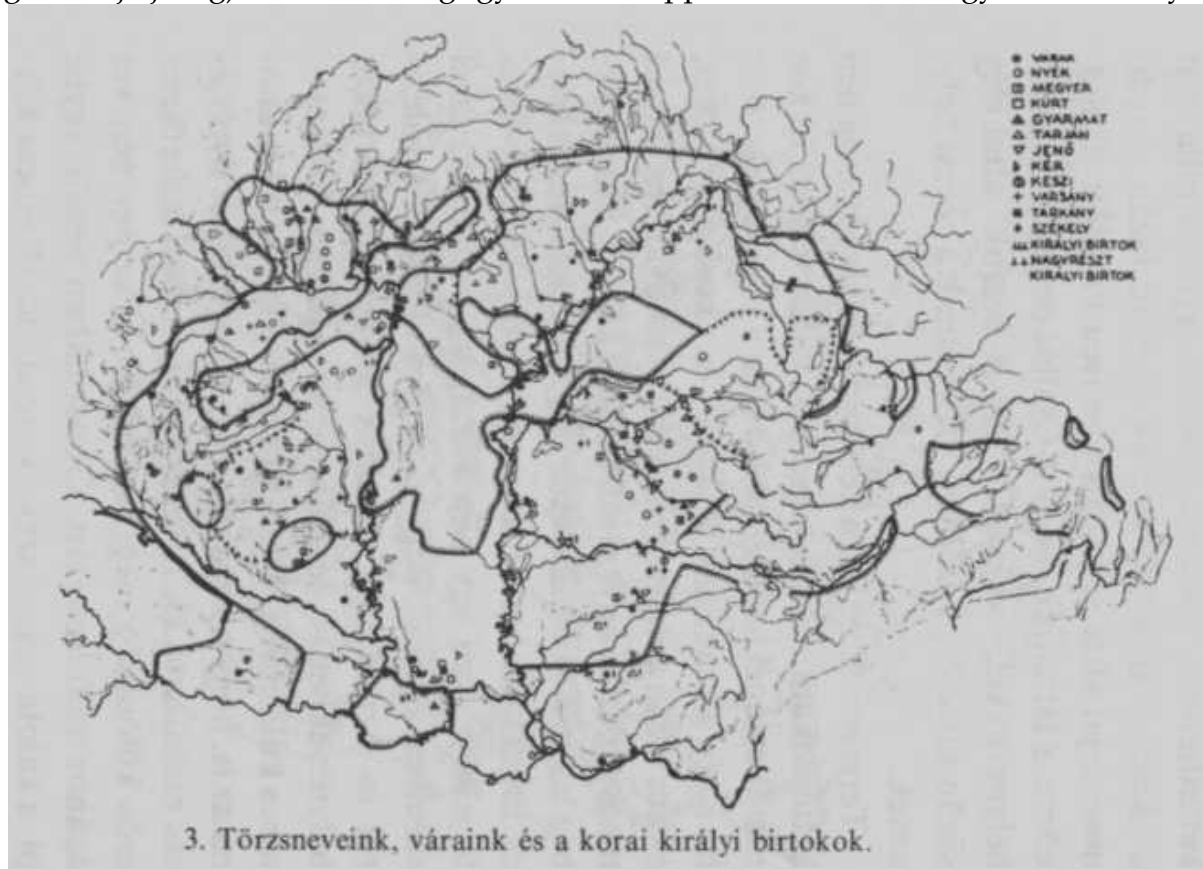
3. Ellenvetés. Ellene vethetjük első két térképemnek, hogy még nem tisztázott dolog, vajon Árpád magyarjainak két régészeti rétege mit takar, vajon valóban számolhatunk-e egy részének kabar-török voltával, a másiknál (a köznépi temetőknél) pedig a finnugor magyarsággal? Mindez igaz, ám jól tudjuk, hogy annak a területnek helynevei is magyarok, amelyet Árpád magyarjai szálltak meg, következtetéseinket tehát ez a „nemtudás” nem zavarja.

4. Súlyosabb a negyedik kérdés. Miért hagyták lakatlanul, megszállatlanul a „kései-avarok” azokat az óriási területeket, amelyeken később Árpád magyarjai megtelepedtek? Mielőtt e kérdésbe belevágnánk, hadd ismételjem meg, vannak közös területek is, ahol tehát Árpád magyarjai a „kései-avarok” közé telepedtek. Tehát a területek nem voltak annyira üresek, mint gondolnók. Nagyjából akként képzelhetjük el a két települési terület és nép kapcsolatát, mint később a kunok idejében. A kunok sem teljesen üres területre telepedtek, de ők kerültek számbeli fölénybe saját szállásaikon. Arra a kérdésre, miért hagytak a „kései-avarok” megszállatlanul nagy területeket, semmiképpen nem válaszolhatjuk, hogy azokat is megszállták volt, csak hogy Árpád magyarjai kiűzték volna őket ezekről a területekről. Az élőket valóban kiűzhették, de akkor is nyoma maradt volna ottlétüknek a temetőkben. A területek egymást kiegészítő volta a legnehezebb kérdés, amit 2. térképemnek ellene vethetünk. Mintha Györffy elmélete felé billentené a mérleget, arra ugyanis, hogy a két megszállás egyidejű lenne. Láttuk azonban, a „griffes-indás” csoport régészeti időrendje miatt ez a feltevés lehetetlen. Nem marad más hátra, mint hogy feltesszük: a korai magyarok, akiket általában „kései-avarok”-nak hívunk(!) (gócokban, törzsekben?) szállták meg a Kárpát-medencét, és a törzsek (?) településterületei közt nagy kiterjedésű gyepük, „senki földék” lehettek, amelyeket talán-talán legeltetésre használtak, de amelyeken nem telepedtek meg. Talán a földművessé válással egy időben váltak ezek a területek desertumokká? Csupa kérdőjel, amit elméletben például azzal is feloldhatnánk, hogy feltesszük a két nép életformájának teljes különbözőségét, tehát, hogy az egyik földműves lett volna, a másik nagyállat-tartó, s mindegyik a neki való területen szállt meg. Ennek a gondolatnak igazolására azonban még alapos talajtani vizsgálatokra lenne szükség, illetőleg azok felhasználására. Ha ez igaz lenne, akkor megértenők, hogy a források türkjei valóban nagyállat-tenyésztő nomádok voltak, míg a talán korai magyar „griffes-indások” elsősorban földműves magyarok lettek volna.

Voltaképpen az első két térkép kérdésében az a legdőntőbb jelenség, hogy a „griffes-indás” lelőhelyek és a magyar nyelvi határ „fedik” egymást. Persze ezzel kapcsolatban felvetődhetik az előbb elhangzott lehetőség ellentéte is: vajon nem azért van-e ez a „fedés”, mert mindkét nép azonos életformában élt volna, tehát azonos területeket szállt volna meg? Ám láttuk, – bár a településben vannak „átfedések” – nagy tömbökben mégiscsak kiegészítik egymást a „griffes-indások” és Árpád magyarjai,

tehát a magyar helynevek igen nagy részének a „griffes-indások”-tól kell származnia.

Ám a két térkép e meglepő tanulsága nem feledtetheti velünk azt a kötelességünket, hogy a „griffes-indás” műveltség származási helye és a kialakuló magyarság korábbi településhelyei közt kapcsolatot keressünk. Látva a griffes vereteknek egészen a Távol-Keletre vezető párhuzamait és a sárga edényművesség Urálon túli kapcsolatait, erős kétségek támadnak bennünk, egykori tulajdonosaik vajon azonosíthatók-e a magyarok elődeivel. Nyilvánvaló – s erre régebben is gondoltam –, a „griffes-indások”-ban is volt erős ázsiai réteg (innen például néhány temetőjükben feltűnő mongolos fajtajelleg), de azt is megfigyelhettük, éppen hazánkban, hogy az idők folya-

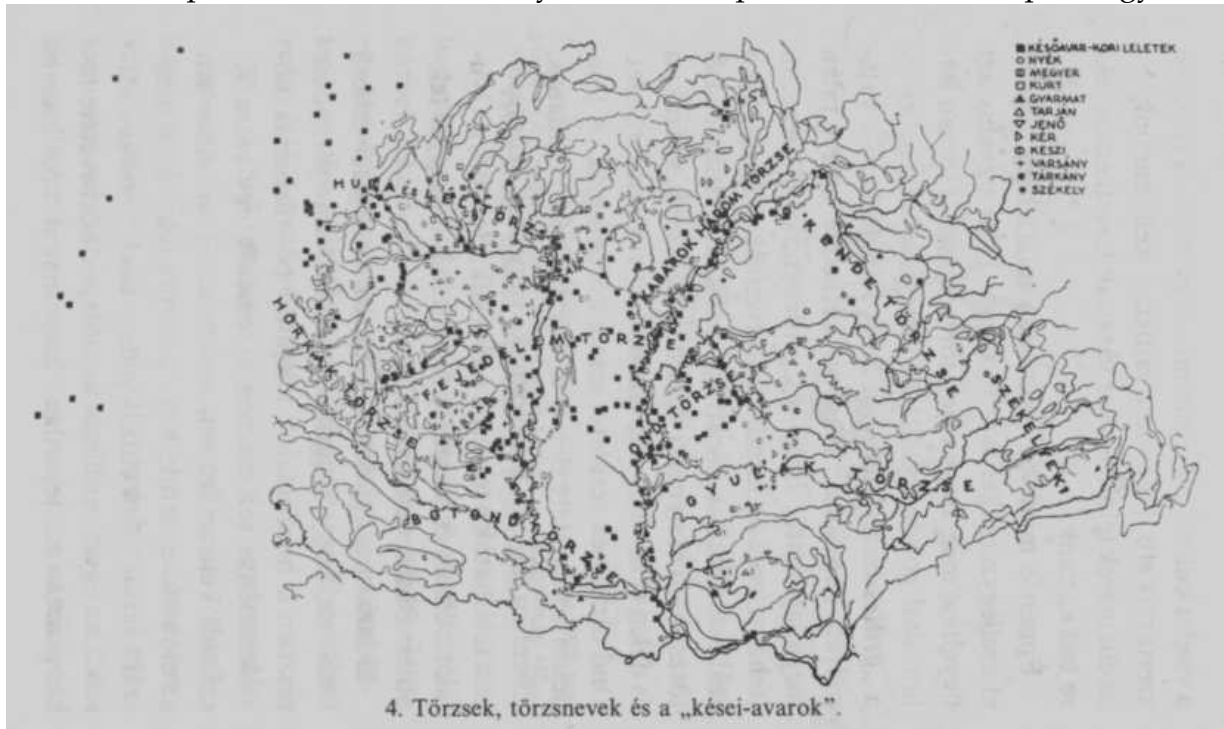
mán a griffes réteg beleolvad az indás övüekbe. Most már az a kérdés, vajon az „indások” valóban a Volga-jobbpart felől jöttek-e be a Kárpát-medencébe? A „griffes-indás” műveltség és a nevolinói műveltség közti erős kapcsolatokra régebben már Fethich Nándor rámutatott. Bár a nevolinói temető ásatási naplójának közléte³⁶ tagadja ezt a kapcsolatot, mégis úgy érzem, nagyobb távlatokban tekintve a dolgokat, ezek a kapcsolatok megvoltak. Nem mondtam sohasem, hogy a nevolinóiak jöttek volna hazánkba, csak azt, a „griffes-indás” műveltségnek a nevolinóiak közelében kellett kialakulnia. Ha távolról nézzük Euráziát a VII. században, s azt nézzük, hol lép fel az indás nemzetségdísz a bronzöntéssel karöltve, akkor lehetetlen a kapcsolatot meg nem látni, még akkor is, ha netán a stílusjegyek eltérése miatt kétségeink támadnának. Úgy látom, nem kell módosítanom azon a feltevésemen, a „griffesek” a Volga mentén egyesültek az „indás” nemzetségekkel, s már keverten foglalták el a Kárpát-medencét, de még hozzátenném, éppen az avar könyvemben megállapítottak alapján: lehetséges, hogy ez a foglalás kaukázusi vezető réteg irányításával történt

³⁶Erdélyi-Ojtozi-Gening: Das Gräberfeld von Nevolino, Budapest, 1969.

(pl. igari fejedelmi lelet és köre). Néhány „késő-avar” temető elemzése során (pl. Győr, Kiskőrös–Városalatt) azt láttam, a „fegyveres nép” a kaukázusi eredetű – tehát onogur vezető rétegnek vélhető – réteg volt, ezeknél sokasodtak a szablya, íj, nyilak leletei, míg a „griffesek” nagyrészt fegyvertelenek voltak. Ha ez a kiegészítemsem megállja a helyét, akkor a Kovrat utód által Pannóniába vezetett bolgárok, onogurok történeti adatát a régészet bizonyossá teszi. Ám ez is még sok részletmunkát kíván.

Végezetül, e pont lezárásaként ismét szeretném hangsúlyozni, a „griffes-indások” magyar voltára nem származásuk vizsgálatából következtettem, hanem lelőhelyeiknek és a magyar nyelvhatárnak feltűnő egyezéséből. Ezzel az első két térképhez kapcsolható ellentmondásaim végére értem.

A 3. térkép törzsneveink és a királyi birtokok kapcsolatát vetíti térképre s egyúttal

a várak szerepét vizsgálja. Anélkül hogy messze ható következtetésekre merészkednék, itt csupán azt kell megállapítanom, a törzsi helynevek igen nagy része a királyi birtokon kívül található, s nem törvényszerű, hogy a várak körül helyezkednének el. Ezek a tények mindenesetre meggondolkoztatnak arról a feltevésről, hogy Géza és István megtörték volna a törzsek hatalmát, és a legyőzött törzsek népét széttelepítették volna. Ez esetben ugyanis várható lenne, hogy éppen a királyi birtokokon sokasodnának a törzsnevek.

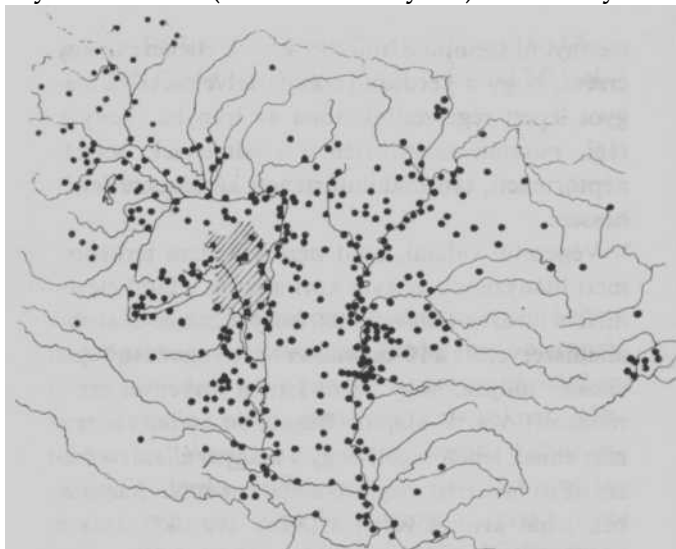
Ennél a térképnél meg kell vizsgálnunk törzsneveink és a „griffes-indások” kapcsolatát. Csallány Dezső³⁷ nagyon érdekes összeállítása ellenére is a térkép arra figyelmeztet, csak óatosan következtethetünk. Vessünk például egyetlen pillantást a „kései-avarok” által csak nagyon lazán, Árpád magyarjai által azonban tömören kitöltött Csallóközre, s láthatjuk, a Csallóköz tele van törzsi helynevekkel,³⁸ vagy pl. a „kései-avarok” által elég sűrűn kitöltött Alföldön hiányzanak a törzsi helynevek.

Természetesen, ha a két honfoglalást egyazon nép kettészakadt részei hajtották

³⁷Csallány Dezső: Az avar törzsszervezet, A nyíregyházi Jós András Múzeum. Évk. VII-IX. (1965–66). 35–36. o.

³⁸Püspöki Nagy Péter: Püspöki mezőváros története, 1968.

volna végre, akkor mindkettőnél meglehettek volna a törzsnevek. Ám, ha nagy a szakadék a „kora” és „késő-avar” közt, akkor talán még nagyobb a „kései-avar” és Árpád magyarjainak anyagi műveltsége között. Ekként nehéz lenne a „kettészakadt nép” elméletét fenntartani. Ezzel szemben áll az orosz őskronika fehér-fekete jelzője, ami egy nép két ágára vallhatna, ezzel szemben áll az is, hogy a „griffes-indások” területéről és Árpád magyarjainak területéről származó helynevekben – legalábbis az eddigiek szerint -nincs különbség. Talán az egy nép két ágára mutatna az is, hogy a korai magyar nyelvben két nyelvjárás mutatható ki. A régészeti anyagban mutatkozó erős különbség még nem zárna ki az egy nép két ágához való tartozást. Gondolatban vessük egybe pl. a kalotaszegi, a székely, az alföldi (Kalocsa környéki) és a matyó viseletet, s nézzük, mi maradna belőle ezer évek múltán. Annyira különböznének, hogy senki sem gondolná, hogy a magyar nép négy ágának hagyatékát látja maga előtt. Ám itt nemcsak a viselet különbözik, hanem a fegyverzet, a temetési szertartás stb. Nagyon óvatosnak kell lennünk, ha az ellentétek feloldásakor váratlan következtetésekre bukkanunk.

5. A „kései-avarok” lelőhelyei egyre szaporodnak. Az 1978. évi állapot (Antoni Judit és Fülöp Gyula térképe). Az újonnan előkerült leletek erősítik a szövegben kifejtett tételeket.

Éppen e miatt az óvatosság miatt nem látnám el széljegyzetekkel a 4. térképet. Ezen ugyanis azt figyeltem meg, vajon törzseinknek Hóman Bálint által gondolt szállásterülete és a törzsnevek és a „griffes-indás” temetők közt felfedezhető-e valamilyen kapcsolat. Nagyon kétkedve annyi talán megállapítható, a „griffes-indások” temetői (tehát telepei is) mintha körülvennék néhány törzsi szállásterületünk góciát. Így például a Huba és Lél törzs keleti és nyugati végein tömörülnek, s északon és délen is zárják – bár lazábban – a törzsi területet. Ond törzsének területét szinte körbefogják. A fejedelmi törzs alatt délen tömör sávban találhatók. Ellenben teljesen hiányoznak, vagy csak szórványban találhatók e temetők a Horkák, Botond, a Gyulák területén és a székelyeknél, tehát a magyar települést Bizánc felé záró sávban.

E laza megfigyelések nyomán esetleg felvethető lenne az, hogy a „griffes-indások” elhelyezkedése részben a honfoglalók telepítési politikájának következménye (ez esetben a temetők egy része X. századi kellene legyen, ami lehetséges). Azonban az előbb kifejtettük, a honfoglalók által megszállt területeken előzőleg nem éltek „griffes-indások”, az egyes területek látszólagos körbevétele tehát pusztán azt jelentheti, hogy maguk közt üresen hagytak területeket (tehát nem őket telepítették körbe). Akárhogyan is nézzük ezeket a kérdéseket, egy bizonyos marad e sok bizonytalanság közepette: a „griffes-indások” területe magyar nyelvterület volt a VII. század vége óta.

Még a jövő feladata, hogy Árpád magyarjainak településterületét egybevesse a

„korai-avar” településekkel. Világosan érzem, e tanulmányom valóban csak vitaindító, mert évtizedekre való kutatómunka még az is, amit e kérdés jelen állásában láttunk [ld. az 5. sz. képet], hát még munka közben mennyi új szempont adódik! Ennek ellenére is úgy érzem, hogy a kérdés ilyenfajta felvetésével is nagyot lépett régészetünk abba az irányba, hogy a régi, pusztán tárgytörténeti eredmények helyett néptörténeti, társadalomtörténeti kérdésekre felelhessen.

Végezetül valami, amit nem vihettem térképre, mert hiányzanak az avar kori adatok. Hadd elevenítsem fel azt a feltevésemet, hogy a „kései-avarok” államszervezete a 10-es rendszeren nyugodott.³⁹ Azt viszont tudjuk, Szent István törvényei ezt a rendszert veszik alapul. Régebben is felvettem már annak lehetőségét, hogy a magyar államszervezés az itt talált, itt meglevő alapokra épült, lényegében tehát átvette volna a „kései-avarok”, azaz a korai magyarok államának szervezetét központjaival stb. együtt. Ezt sajnos nem tudom térképre vinni, bár a tíz magyar egyházmegye és az avar gócok eléggé egybeesnek.

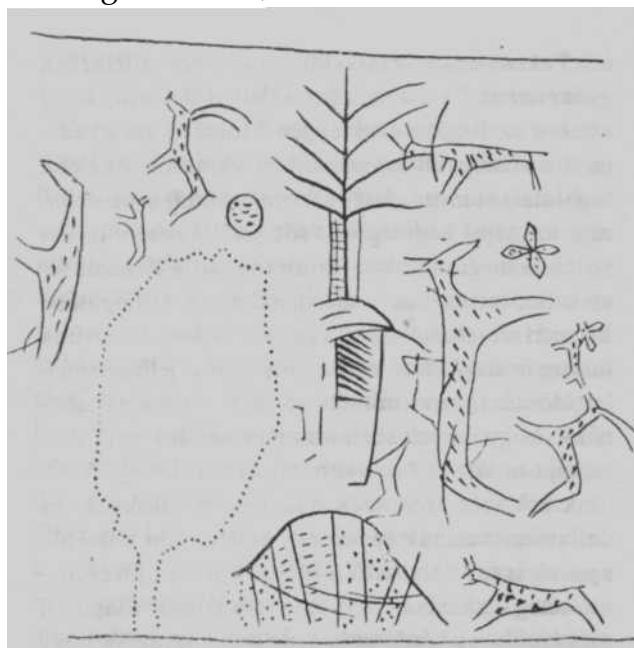
Ennyit a térképre vetíthető adatokból nyert tanulságokról és aggodalmakról.

³⁹Az Arch. Hung. XXXIV. idézett kötetben.

A „KÉSEI-AVAROK” MITOLÓGIÁJA ÉS NYOMAI A MAGYAR NÉPHITBEN

Ebben a fejezetben három, részben már korábban megfogalmazott feltevésemet fűzöm tovább, annak megmutatására, vannak a magyar régiségben és a néphitben olyan jelenségek, amelyeknek előzményei nem Árpád magyarjainak hagyatékához vezetnek, hanem a „griffes-indások”-hoz. Az ismertetéseket éppen csak a kérdés megfogalmazása kedvéért ismétlem, egyébként utalok eredeti közleményeimre. Úgy vélem, az ilyen irányú kutatások feltétlen szükségesek, még akkor is, ha nehezebbek, ellenőrizhetetlenebbek, mint a tárgyi anyagban végzett megfigyelések. Három mitológiai jelenséget tárgyalok itt, s ez a három ismét olyan területek felé vezet minket, mint a „griffes-indások” származásáról való elmélkedésünk: az „égig érő fa” déli és dél-szibériai párhuzamokon át az altaji törökség felé vezet, a csodaszarvas-monda az erdős területek felé, s végül a Szent László-legenda az iráni térségek felé irányítja tekintetünket. Már ebből is látszik, a „kései-avarok” kérdése nagyon árnyalt, nagyon bonyolult kérdés, és még messze vagyunk attól, hogy világosan lássunk benne.

Századunk húszas éveiben jelentek meg Solymossy Sándor tanulmányai,⁴⁰ amelyekben összevetette a magyar népmeséket az eurázsiaiakkal, és kimutatta, van néhány népmesénk, amelynek párjára csak Keleten akadunk. Solymossy munkáját ugyanebben az értelemben Berze Nagy János,⁴¹ Diószegi Vilmos⁴² és Varjas Lajos⁴³ folytatta. Keleti örökségünk mesekincsének egyik legelterjedtebb példáját az „égig érő fa” meséjében ismerjük. Tartalmát az emlékezet felfrissítése okából néhány szóval idézem. Az elrabolt lányt a sárkány az égig érő fa tetejére viszi,

6/a. A homokrévi (mokrini)
csonttégelyen levő „világfa”.

⁴⁰Solymossy Sándor: Keleti elemek népmeséinkben, Ethnogr. 1927. 38–43. o.

⁴¹Berze Nagy János: Lásd mesekatalógusát, de különösen a Magyarság Néprajza, III. 3. kiad „Mese” című fejezetét. 226–290. o.

⁴²Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Bp., 1958. 149. sk. o.

⁴³Vargyas Lajos: Das Fortleben der sibirischen Heldenepik in den ungarischen Balladen, Ethnographia, 1960. 479–523. o.

s a visszaszerzésére induló próbálkozók sorra mind kudarcot vallanak. Végre a kis kanász is nekivág, és baltájával lépcsőt vágva a fa törzsébe, mind fennebb s fennebb hág a magasba. A fa hatalmas lombkoronája rétegekből áll, s minden réteg külön világ. Ott lakik a Szél, a Hold és a Nap anyja, s ők segítik útján a kis hőst. Nos, kutatóink megállapították, ez a mesénk a régi sámán (táltos) szertartás emlékét őrizte meg: a sámán éppen úgy hág feljebb-feljebb a sátor közepén felállított lépcsős fokú fán, mint a kis kanász, s éppen úgy ér el feljebb s feljebb levő világ rétegeibe. A mese tehát ősi vallásos elemeket őrzött meg számunkra. Ennek alapja az „élet fájában” való hit. Az életfa minden élet szülőanyja és megtartója. Kozmikus voltát bizonyítja, hogy a hét- vagy kilencágú fát fenn a Nap és a Hold övezi. Tőlünk keletre igen sok változatban él az életfa hite (megvan a germán népeknél is, de nem a sámán-fa formájában), különösen a sámán-hittel kapcsolatban. Amilyen gazdag az erre vonatkozó mondavilág, ugyanolyan gazdagon jelenik meg Keleten rajzban, faragásban, rátétmunkában, domborműben.⁴⁴ De nyoma van a magyar népművészetben is. Szűcs Sándor például egy általam közölt avar csontkarc párját találta meg a hortobágyi pásztorművészetben.⁴⁵ Mindezek a képek nagyjából egyazon mintára készültek: dombon álló hét- vagy kilencágú fa, csúcsa mellett a Nap és a Hold, s mellette legelésző állatok.

Az égisz erő fa meséjének úgyszólván az egész magyar nyelvterületen ismert volta bizonyossá teszi, régebben, a honfoglalás korában s azt megelőzően még sokkal gazdagabban ismerték a világfa, a sámán-fa hitét. Azt várhatnánk tehát, hogy honfoglalóink művészetében is éppen olyan elterjedt volt, mint a mai keleti rokon népeknél. Azonban ebben a formájában egyetlen honfoglalás kori díszítményen, karcolaton, rajzon, domborításon, öntvényen sem szerepel! Való igaz, igen sok a pálmavirágból, pálmalevélcsokból épített díszítmény a honfoglalóknál, szinte hogy tilos volt mászt ábrázolni, mégsem találjuk meg a világfa-ábrázolást fent leírt voltában. Ellenben megvan az avar korban, méghozzá a „korai-avar kor”-ban, egy csontkarcon, a későiben pedig sok szíjvég mintájaként.

A negyvenes évek elején a mai Jugoszláviában fekvő Homokréven (Mokrinban) a helybeli tanító nagyon érdekes avar kori temetőt ásott ki, s annak egyik sírjában csonttégelyt talált. Ezen teljes gazdagságában megtaláljuk az életfa ábrázolását, mégpedig az előbb megismert eredeti értelemben, [ld. 6/a. ábrát]. A karcot részletes leírással és párhuzamokkal, valamint értelmezéssel együtt régebben közöltem,⁴⁶ így csak emlékeztetek az ábrázolásra. A karcon hétrétegű hegyen egy állványféle, s azon kilencágú világfa áll, csúcsa két oldalán a Nap és a Hold, s a fa mellett meg legelésző állatok. A rajz annyira hiteles, hogy még azt is meg lehetett állapítani, hogy az az állatvilág, amely a fa körül megjelenik, feltehetően az Altaj hegység állatait ábrázolja. A sírban talált többi jelenségek (pl. a csontveretes öv) is az Altaj felé mutatnak. Az egyik régészünk megkísérelte ugyan e rajz jelentőségének csökkentését, holmi gyermekrajznak ítélvén a minden részletében átgondolt rajzot, de az ilyen ellenvetésnek nincsen jelentősége.⁴⁷

⁴⁴Sz. V. Ivanov: Materialy po izobražitelnomu iskusztvu narodov Szibiri XIX– načala XX v. Moszkva, 1954.

⁴⁵Szűcs Sándor: Az „égbe nyúló fa” a sárréti néphitben, Ethn. LVI. (1954).

⁴⁶László Gyula: Népvándorlaskori lovasnépek ősvallása, Kolozsvár, 1946.

⁴⁷Csallány Dezső a nyitrai konferencián tartott előadásában annak ellenére, A. Kollautz is messze-menően elfogadta a mokrini tégely rajzára adott magyarázatomat (Kollautz, A.: Der Schamanismus

Amikor a leletet közöltem, még csak kérdőjellel jegyeztem meg az egyik jegyzetemben, nem lehetséges-e, az „égig érő fa” meséjét az avar korból örököltük? Általánosítva a kérdést: nem lehetséges-e, a finnugor magyarságban – amely őseurópai nép – megtalálható közép-ázsiai hagyomány az avarok öröksége lenne? Vagy – ahogyan ebben az időben véltem – nem lehetséges-e, a „korai-avar kor”-ban, az avar honfoglalással egy időben magyar törzsek is megjelentek a Kárpát-medencében, s ezek utódai magukkal együtt életben tartották ősi mondáikat, meséiket is, amelyek azután az egész magyarságban elterjedtek? A kérdés joggal felvethető, hiszen nem egy hasonló jelenséggel találkozunk.

E hasonló jelenségek közül most csak egyet emelünk ki. Voltaképpen két anyanyelvünk van: az egyik, amelyet beszélünk, ez finnugor alapozású, a másik pedig énekbeszédünk, régi, ötfokú zenekultúránk, ez viszont, ahogy Kodály Zoltán írta: „... legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredes fájának, mely Kínától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökeredzik.”⁴⁸ Nem lehet véletlen az sem, hogy amikor az 1950-es évek elején Molnár Erik akadémikus a magyar őstörténetben váratlan elméletet fogalmazott meg, amely szerint a finnugorok őshazája az Altaj hegységben, sőt attól keletebbre lett volna, a megindult vita során csupán a Zeneművészek Szövetségének vitaestjén kapott támogatást. Mi nem szeretnénk egyik vagy másik tény (nyelvünk finnugor alapozása, népzeneünk török jellege) mellett dönteni, mert mindkettő igaz, csak azt kutatnánk, a nyelvében finnugor népünk népi muzsikája mikor és hol változott át törökkössé. A velünk rokon csemmiszek dallamai is ötfokúak, és dallamépítkezésük éppen úgy keleti, mint a miénk, s náluk is megtalálható a jelentős török „jövevényyszó réteg”, akárcsak nálunk. Nem látunk világosan még ezekben a kérdésekben, de annyi sejthető, ez a török–magyar egymásra rétegződés mindenesetre az Urál hegységtől nyugatra játszódott le, de még az is felvethető, hogy itt, hazánkban történt a teljes összeolvadás. Ekként népzeneünk is történeti forrás, és a jövőben talán fokozatosan kell arra figyelniünk, hogy népzeneünk alaprétégére később rakódott zenei stílusok mindig az uralkodó osztályok zenéjét idézik (gregorián, reneszánsz, barokk stb.).

Az „égig érő fa” meséje kapcsán, akárcsak népzeneünk kapcsán felmerült az avar kori hagyomány kérdése, hogy még közelebb juthassunk e tétel megvilágításához, vizsgáljuk meg e tekintetben a magyar eredetmondát, a csodaszarvas-mondát is.⁴⁹ Erre később, más kérdés kapcsán, újra s újra sor kerül.

A magam részéről úgy vélem, ez a monda nem irodalmi kölcsönzésként került krónikáinkba, hanem régi mondánk volt, amely a honfoglalás korára, pontosabban szólván krónikás feljegyzőinek korára eredeti értelmét elvesztette. A mondáról megállapították, akárcsak a turul-monda, ez is totem-monda, és hogy a két testvért – Hunort és Magyart – új hazába csalogató szarvasünnő eredetileg az őszanya volt. A totemhitben gyakoriak a hasonló mondák. A *mongolok titkos történetének* bevezetőjében Dzsingisz származásának mondája még a maga tisztaságában idézi az állatösöket. „1. Dzsingisz kán származása. Élt egy kéesszürke farkas, ki az Ég rendeléséből született. Felesége egy rőtes szarvasünnő volt. Átkeltek a Tenggisz taván, megszálltak az

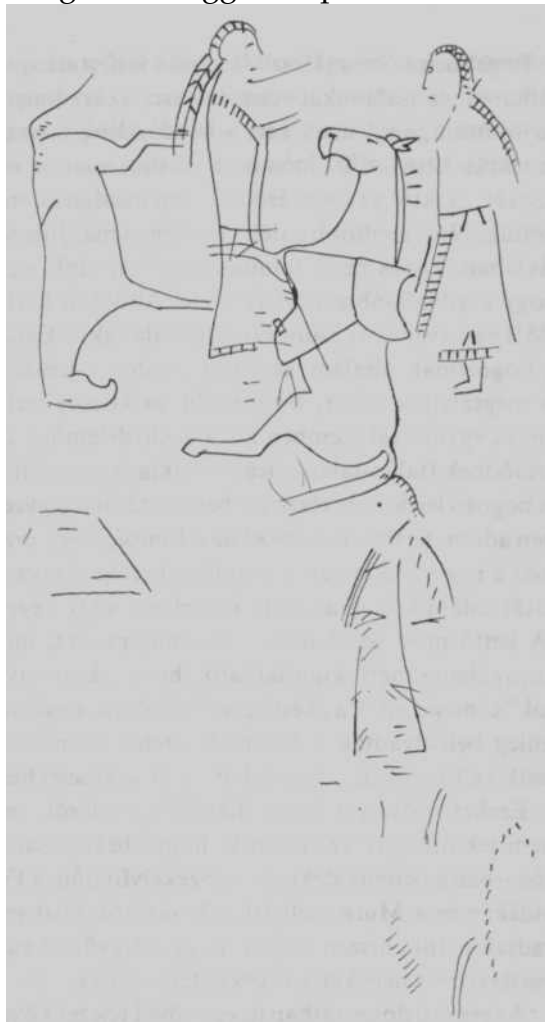
der Awaren, Paleologica-Osaka, IV. (1955). 294 sk. o.), a rajz logikáját és tartalmát kétségbe vonja. Csallány előadásának szövegét lásd Móra Ferenc Múz. Évk. 1966–67. 61–72. o.

⁴⁸Lásd Magyarország Néprajza, (3. kiadás), IV. 25. o.

⁴⁹E kérdésekről lásd előzetes tájékoztatásomat a Hunor és Magyar nyomában (Budapest, 1968). c. könyvemben, és A népvándorláskor művészete Magyarországon, (1971). c. könyvemben.

Onon folyó forrásánál, a Burkankaldun hegynél, ott született meg fiuk, Batacsikan...”⁵⁰

A hasonló totem-mondákban nemcsak a két őszülőt képzelhetik el állatalakban, hanem nagy kozmikus erőket is. Így küzd például a fekete és fehér sámán egymással füstös bika alakjában. A török–tatár népeknek, de részben az obi-ugor népeknek hitvilágát valósággal ellepik az állatalakos ősök, állati formát öltött hatalmas erők. E hitvilág vetülete megvan a művészetben is, a régi szibériai művészetben, de még az azt előző szkítában is sok az egymásba kapaszkodó, egymást tépő, marcangoló állat.

6/b. A pörösi csontbogozón levő „Szent László-legenda” jelenet.

Nem csoda, ha a kutatók ezt a két világot: a mondák és a művészet világát összekapcsolták, s az ábrázolásokat, mint a mondák képi megjelenítését magyarázták. Alföldi András fogalmazta meg először és legtisztábban ezt, és ez azóta is szinte alaptétele a kép-magyarázatoknak.⁵¹

Nézzük ennek a tételnek a fényében a csodaszarvas-mondát. Eszerint a csodaszarvas-mondában – illetőleg annak vélhető ábrázolásában – két ragadozó állat (Hunor és Magyar alakja) támad rá egy szarvasünőre. Ismerjük is ezt az ábrázolást igen-igen sok példányban, nemzetségfők vagy törzsi előkelők sírjából. Rang- és nemzetségjelző övük záródísz (szíjvége) volt. Csakhogy ezt a monda-ábrázolást nem Árpád magyarjainak előkelői viselik, hanem a „kései-avarok” nemzetségfői! Úgy látszik, a csodaszarvas-monda is tőlük származott át a későbbi magyarságba, akárcsak az „égig érő fa” meséje.

Ellenpróbaként vizsgáljuk meg Györffy György feltevését a magyar középkori címerokról.⁵² Ő kimutatta, az uralkodó magyar nemzetségek állatalakos címerei feltehetően

a nemzetség pogánykori totem-mondáit ábrázolják. Ennek ellenében felvetném azt a kérdést, ha a középkorban ilyen elevenen éltek volna e mondák, akkor a honfoglalás korában még inkább köztudottak kellett legyenek, de honfoglalás kori magyar sírokból az állatábrázolás ritka, mint a fehér holló, s ha mégis található, akkor igen nagy százalékban női sírokból kerül elő.

Kétkedővé tesz Györffy elméletével szemben, hogy pl. az Ákos-nem címerében hal van, nem, mint a név után várnók: nemes sólyom. Úgy látom azonban, Györffy elmé-

⁵⁰A Mongolok Titkos Történetét Ligeti Lajos fordította és kommentálta alapján idézem. (Budapest, 1962.) 9. o.

⁵¹Alföldi András: Die theriomorphe Weltbetrachtung in den Hochasiatischen Kulturen, Arch. Anz. 1931. 393–418. o.

⁵²Lásd Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről, Budapest, 1959. 3 sk. o.

letének mégiscsak igaza lesz, de nem a honfoglalók nemzetségeinél. Tudvalevő, mind a török-tatár, mind az obi-ugor népek nemzetségi tamgaikat tetováltan, kivarrottan vagy másként magukon viselik. A magyarországi régészeti anyagban is van egy réteg, amelynek emlékei tele vannak állatábrázolásokkal: páva, szarvas, kutya, madár, kígyó, ló, oroszlán, vadkan, sas, hal, galamb, nyúl s más állatok képe található – a „kései-avar” előkelők övein. Ugyanoda jutunk tehát a totem-címerek kapcsán, ahová az állatküzdelem jelenetei vezettek.

A magyar krónikákban egyszer esik szó címerállatról, a turulról, amelyet Árpád családja Attilától örökölt volna. Ismerve a fentieket, ebben a mondában utalást láthatunk arra, címerállataink is régebbiek, mint a honfoglalás és a „késő-avar” nemzetségek emlékeit őrzik. Nem akarunk itt kitérni a magyar-hun hagyomány vitájára s arra, a székelyek és a göcsejiek néphitében tartja⁵³ magát az, hogy ők Árpád előtti őslakói e földnek, csak azt jegyezzük meg, krónikáinkban (amelyek semmit sem tudnak az avarokról!) a hun történelem keveredik az avar történelemmel, és amikor hunt mondanak, nekünk gyakran avart kell értenünk.

Az „égig érő fa”, népzénénk, a csodaszarvasmondánk és címereink mind egy irányba mutató hagyománya után nézzük most Szent László-legendánkat.⁵⁴ Már régebben arra a meggyőződésre jutottam, nemzetségi és családi hagyományokon kívül voltak még világmagyarázó mítoszaink is. Azt vettem észre, a magyar peremvidék falusi templomaiban (a Székelyföldön, a Szepességben, Gömörben és a Mura-vidéken, néha az ország belsejében, pl. az Ócsán) levő középkori Szent László-freskók pogány kori örökséget őriznek. Eredetileg nem Szent Lászlóról és a kunról szóltak, hanem kozmikus dráma játszódott le a legendában, amelyben a világosság (hófehérbe öltözött, fehér lovas, szőke király és a sötétség, sötét hajú, sötét ruhájú, sötét lovú kun) küzd egymással. Mindkettő sebezhetetlen, csak a kun Achilles-inán van egy kis védtelen rész. A magyar leány ezt vágja el, s ezzel tudják legyőzni a leányrablót. A küzdelem „szent” voltát az is jelzi, a hősök fegyvereiket letéve harcolnak (hiszen amúgy sem fogja őket a fegyver!), s mellettük lovaik vagy békésen legelnek, vagy gazdáik küzdelmét folytatva, ők is marják egymást. Ez a képsor ősi, keleti örökségünk, amely egészen a szkíta időkig követhető vissza, s feltehetőleg szőnyegekben. Egyik művészettörténet-kutatónk „olasz hatásra” gondol, amelyet egy olasz mester Nagyváradon megfogalmazott képsora terjesztett volna. Ilyennek azonban nyoma sincsen, és a képsor döntő jelenetei jóval a honfoglalás előtt és az olasz művészet előtt kialakultak. Bővebbet erről a jegyzetben mondok.⁵⁵

⁵³Szentmihályi Imre: A göcseji nép eredethagyománya, M. Népr. Társ. Könyvtára. Budapest, 1958.

⁵⁴A Szent László-legendáról először: A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben, Kolozsvár, 1943., című munkámban írtam, szélesebb alapokon: A honfoglaló magyar nép élete, majd legutóbb a Hunor és Magyar nyomában (Budapest, 1968) és: A népvándorlaskor művészete Magyarországon c. könyvemben írtam, de még mindig nem közöltem a teljes feldolgozást.

⁵⁵Dercsényi Dezső: Szépművészetben (1944. 346. o.). A 41. jegyzetben idézett munkáimban világosan megírtam, Szent László-legendánk képsorai több különböző hagyományt őriznek, s ezek mindegyike honfoglalás előtti keleti örökségben gyökerezik. Nem egyetlen, jól-rosszul átvett képsort ismételnék tehát (pl. a lovak kétoldalt fához kötve nyugodtan nézik gazdáik küzdelmét, egymás mellett lombot legelnek, vagy maguk is küzdenek gazdáik módjára). Ezzel szemben Dercsényi Dezső úgy véli, egy nagyváradi olasz freskó vagy esetleg miniatúrák lennének kiindulópontjai a falfestményeknek. Ám azok a képtípusok, amelyekről írtam, a szkíta művészetig visszavezethetők, és a Szent László-legenda képsoraival való hasonlóságuk megdöbbentő. A feltett nagyváradi olasz festőről és freskójáról egy jottányit sem tudunk. Ha volt ilyen – mint ahogyan lehetett –, és valóban olasz mester festette, akkor ő alkalmazkodott a meglevő erős magyar hagyományokhoz, nem fordítva. Az sem áll, hogy

Régebben a Szent László-legenda falfestményein látható lószerszámokat vizsgálva arra az eredményre jutottam, azok nem a honfoglalók szerszámozását képviselik, hanem a „korai-avarok”-ét, azokét, akiktől az „égig érő fa” szép meséjét is örököltük. Nos, legutóbb a déli végeken, a mai Jugoszláviában, Pörös nevű faluban (emlékezünk arra, a világfa-ábrázolás is a Dél-Alföldön került elő!) egy avar kori csont bogozót találtak.⁵⁶ Ennek a bogozónak általam készített pontos rajzmásán is megtaláljuk a két, lóról szállt varkocsos férfit, amint egymással szemben állva a küzdelemhez készülődnek (talán-talán a leány alakja is megvolt?). A bogozó leírását és részletes bemutatását a jegyzetben adom. Számunkra most az a fontos, hogy ezzel már a harmadik magyar mitológiai réteg magyarázatát találjuk meg az avar kor elején vagy vé-

miniaturákat használtak volna, az egyetlen bibarcfalvi freskón kívül erre semmi adat, a vatikáni Legendárium pedig más felfogásban formálja meg a legendát (jóllehet ez is magyar mintákat utánoz). A Szent László-legendák falképei szőnyegben élhettek nálunk, mint ahogyan néhány falkép határozottan szőnyeg jellegű. Nem hoz újat ebben a kérdésben az aquileiai altemplom egyik – ugyancsak szőnyeget utánzó! – XIII. századi falképe sem. Látszik, hogy valamely eredeti másolataként keletkezett, mert tele van a részletek félreértésével. Viselet- és fegyvertörténeti ábrázolásai is erre a korra kelteznek (mint általában a külföldi irodalomban). Újabban a magyar irodalomban a freskó korai keltezése (X. század?) terjedt el – úgy vélem – indokolatlanul. Vö. Gerevich L.: Acta Arch. 1965. 395–410. o.

⁵⁶A pörösi (Jugoszlávia) bogozó leírása és rajzának magyarázata. – Szekeres Lászlónak, a szabadkai (Subotica) múzeum igazgatójának szívességéből a bogozót eredetiben vizsgálhattam meg, s akként az eredeti közlés mellett (Rad VM. VI. 1957. 231-23. o. Szekeres tanulmánya és Seoba naroda, Zemun, 1962. 54. o. 45. sz.) saját megfigyeléseimet is közölhetem.

„A tárgyat Nován (Szabadkától keletre) találták, az ún. »Pörös«-ön, mint felszíni leletet. Ennek a helynek egész környéke homokos, dombos terület. Avar sírokat tudomásom szerint itt még nem találtak. A közelben csak szarmata és honfoglalás kori sírok láttak napvilágot. Nem messze van ide a Hinga, egy domb, amelyen középkori temető van... A tárgy (14,2 cm) vastagabb felén szabályos kúp alakú nyéllyük van, amely 5 cm mély. A nyelet két kis aklaszeg foghatta, amelynek számára kétoldalt két kis lyuk szolgált. Használója az egészet jobb kézbe fogva használhatta, mert két helyen a tárgy felületén erősebben kopott rész van. Mintha e helyeket a mutató- és hüvelykujjból eredő izzadság marta volna meg” – írja Szekeres László 1959. VIII. 24-én kelt levelében. Ő a bogozón három emberalakot látott, két lovat és egy háztető formájú mértani mintát. A rajzokhoz ugyanebben a levelében megjegyezte, hogy „a rajzok nem egyformán kopottak. A legegészségesebb a két ló rajza. A két teljesebb figura már nem olyan tiszta. Vannak olyan részletek, amelyek beolvadnak a tárgy felületébe, ezek alig látszanak. Feltehető tehát az a kérdés, hogy a rajzokat egy időben és egy kéz készítette-e? Mindenesetre a két figura (A, B) és egy pár ló összevágtnak annyiban, hogy a kisebb figura mellett a ló is kisebb, és fordítva.” Eddig a levél. Mindehhez a magam részéről a következőket fűzném hozzá: Szekeres László megfigyelései igen pontosak ugyan, de a rajz más kompozícióban is értelmezhető. Én a legnagyobb figyelemmel, különböző megvilágítások mellett sem tudtam az általa G-vel jelzett alakot határozottan megállapítani, az F-alakzatból meg úgyszólván semmit sem láttam. Eszerint rajzomon kevesebb látszik, mint a találás után közvetlenül készült vázlaton. A rajz kompozíciójának kihámozásakor abból indultam ki, hogy a rajznak a bogozó felfüggesztése és ívelése szerint határozott nézetei kell legyenek (ez egyúttal a kézbevételekre is vonatkozik). Ennek nyomán meg is találtam a határozott két oldalnézetet és tengelynézetet. Azt találtam, hogy a két oldalnézetet a két ló, a két tengelynézetet pedig a két férfialak tölti ki. Ezek szerint nem egymásnak háttal fordulnak, hanem egymással szembe, sőt még az erős kopás ellenére is úgy látszik, mintha egymás felé nyújtanák karjukat. Mindkét férfi fegyvertelen. Díszes szegélyű, középen záródó, szárközépig érő kaftánban vannak. A kaftán szegélye díszes sávval zárul. Szemmel láthatóan mindkét férfi arca borotvált, és hajviseletük különbözik. Fejüket nem borotválták, az 1. számú férfi varkocsa kettős fonatú, a 2. számúé pedig mintha nem is varkocs, hanem pántlika lenne. Annyi bizonyosnak látszik, a rajzoló különbséget akart tenni köztük (tudjuk, pl. a nomádoknál a hajviselet különbsége származás- és rangkülönbséget jelentett). Mindkét férfi övéről lecsüng valami tarsoly vagy bogozóféle, de semmiképpen nem fegyver vagy tegez. A különbség a lovaknál még erősebb. A 4. számú ló sörény nélküli (?), szerszámozatlan, és szemre kisebb a másiknál. A másik lovat jól ismerjük a belső-ázsiai sziklarajzokról és domborművekről. A taki fajta ló felálló sörényét három

gén. (A kettő most azért nem válik annyira szét, mint anyagában, mert kimutatható, hogy „korai-avarok” tömegei éltek a „késő-avar” időkben, s valószínűleg beleolvadtak a késeiekbe, tehát mondanánk velük együtt származhatott át a késeiekhez.)

Ezeket tudván a Szent László-legendáról, már nem tekinthetjük véletlennek, hogy ábrázolásai elsősorban a peremvidékeken (a Székelyföldön, a Felvidéken és a Mura mellett), a határőrök közt maradtak reánk, hiszen tudjuk, a legyőzött vagy csatlakozott népeket a végekre telepítették.

Az eredeti dolgozatban itt egy rövid fejezet következik *A mesterségek folyamatosságáról*. Mivel ez a fejezet teljesen tárgyakhoz tapadó szakkérdéseket tárgyal (pl. a csontos zablák örökségét), itt kihagyom. Egyébként is veszedelmes dolog a mesterségek fennmaradását és a népi folyamatosságot egy nevezőre hozni.

fokba nyírták, hátán nyereg, széles oldalbőrrel. Akárhogyan van is: a rajzoló szándékában kétségtelenül két különböző lófajta élt. A magam részéről nem tudok dönteni, hogy emberalak volt-e (amint Szekeres László látta) még itt vagy más.

Még néhány megjegyzést a rajztechnikához. Magam sem hinném, hogy kétszeri rajzról van szó (az én rajzomon a vonalak vastagsága, vékonyodása híven mutatja a rajz állapotát), inkább a karcolás egyetlen volta őrizte meg a kopás ellenére is a mélyebb vonalakat. A 3. számmal jelölt lónál pl. a fej vonala sokkal mélyebb, mint a nyak stb. A rajzot igen biztos kézzel karcolták rá az agancsra. Az 1. számú ló nyaka, marja és gerince egyetlen kézmozdulat eredménye, s mégis finoman benne van minden anatómiai érték a vonal hullámozásában. Az emberi alakok rajza kevésbé hagyományozott, kevésbé biztos.

A bogozó simára csiszolt agancs, a lyukaknál kopásnyom nincsen (ez talán Szekeres László megfigyelésének helyessége mellett vall, hogy nyél lett volna bele erősítve, a szilárdan ülő szegek mellett ugyanis nem kopik a lyuk, csak ha mozgó szíj jár benne).

A tárgy kétségkívül az avar korból való, párhuzamait nemrégén magam állítottam össze. Arch. Hung. XXXIV. 153-158. o.

A két, feyvertelenül egymás felé nyúló, hajviseletük s lovaik szerint is különböző származású férfiban (az egyik szőrén ülte meg a lovat, a másik nyeregben!) s talán-talán rajzban jelzett leányban felismerhetjük Szent László-legendánk központi jelenetét. – Ezen a helyen szeretném kifejezni Szekeres Lászlónak segítségéért, a fényképekért és rajzokért őszinte baráti köszönetemet.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI SZAVAINK ÉS A RÉGÉSZET

A magyar történeti köztudatban még az 1930–40-es években is úgy élt a honfoglaló magyarság, hogy a honfoglalás előtt néhány száz évvel még kezdetleges halász-vadász nép volt, majd egy török lovasnép megszervezte, s felemelte a nomád állattenyésztők társadalmi fokára. Néhány nyelvtudósunk már akkor látta e kép fonák voltát, de hiába emelte fel szavát. Íme egy idézet Solymossy Sándor és Munkácsi Bernát vitájából,⁵⁷ amelyen keresztül mindkét fél álláspontját megismerhetjük: „...szinte egyértelműen vallott tény – írja Solymossy –, hogy a magyarság nyilván a hunoknak keletről történt beözönlésekor átvedlett előbbi halász-vadász életmódjából lovas nomáddá, s (hódítók alatt) évszázadokon át az alsóbb rendű tömeg alárendelt szerepét volt kénytelen tűrni... a pusztai élethez simult eleme... lovassá lett... majd a hadi vállalkozásra is alkalmasak, segédcsapatoknak használtattak” (majd a magyarság megjelenik a történelem színpadán), „az egykori uraiktól elsajátított pusztai lovas nomád harcos életet függetlenül folytathatta”. – „Bámulattal kérdelem – írja Munkácsi –, honnan lehet mindezt oly részletesen tudni?” – Ám az ellenvetések legfennebb csak enyhítettek ezen a képen, egyik néprajzkutatónk⁵⁸ még a 40-es évek elején is így írt: „A nyugati törökséggel érintkezésbe kerülő magyar ugorokat... nem lehet zsákmányoló életmódot folytató halász-vadász népnek megtenni. Ilyen néppel, amint erre más vonatkozásban Németh Gyula is felhívta a figyelmet, egy török nép nem is tudott volna mit kezdeni... Nézetem szerint a magyar-ugorság (és a velük kapcsolatos vogulok és osztyákok) igen magas fokon álló vadász nép lehetett, amely már rendelkezett bizonyos állattenyésztő hajlammal. Magas fokú vadászműveltségének alapját a prémes állatok vadászatában és a rénszarvasvadászatban kell látnunk.”

Ez a kép velejében tévesnek bizonyult. Különösen azóta, hogy rokon népeink régészeti kutatása egyre gazdagabb képet rajzol például az úgynevezett „csontos gorodicskék” népéről, erődítményeikről, nagyméretű, föld fölé épített faházaikról, a benne folyó munkáról, többek között a fém elsőrangú megmunkálásáról, a földművelésről, állattenyésztésről, kereskedelemről, hadiéletéről. Például az őseinkkel mindenképpen szomszédos, de náluk kedvezőtlenebb körülmények között kibontakozó ananjinói műveltség messze gazdagabbnak tűnik, mint a honfoglalók műveltségéről szavaink alapján megrajzolt kép, pedig az ananjinóiak jó másfél ezer évvel korábban éltek a honfoglalásnál!

E képnek most egyetlen részletét ragadjuk ki, azt, amely „ház” szavunk magyarázata körül található. Az uralkodó „primitív halász-vadász nép” elképzeléshez kitű-

⁵⁷Lásd Munkácsi Bernát: *Ethnographia*, 1931. 12–19. o.

⁵⁸Részlet Gunda Béla tanulmányából: *A néprajz és a magyar őstörténet. (A magyar őstörténete, Szerk. Ligeti Lajos, Budapest, 1942. 212–213. o.)*

nően illettek azok a szómagyarázatok, amelyeket nyelvtudósaink a finnugor összehasonlító anyag alapján alkottak meg. Tudvalevő, hogy nemcsak ház szavunk, hanem az ajtó, fél, küszöb, fal, fedél, hiú is honfoglalás előtti a magyar szókincsben. Ez olyan gazdagon írja le a házat, ami sehogyan sem illett bele a „primitív” képzetekbe. Lásuk néhány magyarázatát e szócsoporthoz: „A tévedések legnagyobb része a szó jelentésváltozékonyságának figyelmen kívül hagyásából ered. Például kétségtelenül finnugor eredetű a ház, a fal, az ágy szavunk. Ez azonban nem jogosít fel bennünket arra a csábító következtetésre, hogy finnugor nyelvű őseink mai értelemben vett falal épült házban laktak, és mai értelemben vett ágyban pihenték ki napi fáradalmikat. A rokon nyelvű megfelelésekből ítélve az ágy valamilyen fekvőhelyül földre terített állatbőr, a ház igénytelen sátor, kunyhó, a fal pedig vesszőfonadék lehetett, amely halfogó rekesztékül is szolgált (vö. hogy a német „Wand” a „winden” fonni igével függ össze, s eredeti jelentése „vesszőfonadék”⁵⁹). Ez nyilván így volt a finnugor őskorban, sok-sok ezer évvel ezelőtt, de nem a honfoglalás korában! De nézzünk egy másik idézetet is, egy nemrégiben megjelent, nagy értékű műből: „... életmódjuk a gyalogos nomád nép egyszerű, kemény élete volt. A ház, a lak kezdetleges menedéket nyújtott, s valószínűleg gyakran csak nyírhéjjal, esetleg bőrrrel borított sátorféle, alkalmi tanya lehetett, bár a küszöb és talán a fél (ajtófél, de sátoztartó karó is) arról tanúskodik, hogy a bőr-, lomb- vagy nyírfahéj sátoztárnál állandóbb jellegű hajlékot is »raktak«, nyilván putri kunyhót... A rak ige mai jelentéséből nem szabad arra következtetni, hogy kőnek, téglának egymásra illesztésével készítették lakásukat, a szó eredeti jelentése csak »épít«-féle lehetett – a finn megfelelő ma is ezt jelenti –, az egymásra tesz csak akkor alakult ki, mikor a kőből való építkezéssel is megismerkedtek elődeink...”⁶⁰ Nyilván ez is így volt, mondjuk, az újkőkorban, vagy talán még régebben, az őskor végén, de szó sem lehet arról, hogy a honfoglalást megelőző századokban ilyen primitív házban laktunk volna. A magyar házat kutató kiváló néprajzos nemzedékünk (Bátky, Viski, Györffy, Cs. Sebestyén) az összehasonlító néprajz tényei alapján egészen másként látja a magyar ház kialakulását. Íme egy idézet egyiküknek, Bátky Zsigmondnak a *Magyarság néprajzában* írt összefoglalásából:⁶¹ (miután idézte a magyar ház ősi szókincsét) „... valamennyi építészeti műszóként maradt ránk, s ráadásul olyan is van köztük, mint például a »fél«, amely hosszú tapasztalat alapján kiokoskodott faépület-szerkezeti elemnek mutatkozik, nyugodtan állíthatjuk, hogy ezekből az elemekből, sőt ezeknél kevesebből is, egy egész kis hajlék, akár egy faház is kitelik. Ha most még ehhez hozzávesszük a »fával dolgozót« jelentő őstörök »ács« szavunkat, bátran mondhatjuk, hogy eleink a nemez sátorhajlékon kívül már fedeles-falas házat is tudtak építeni, mikor mai hazájukba érkeztek. – Építőanyaguk az ugor-magyar korban a szálfá volt, amelyhez később a vert föld, a rakott sár és vályog s a tapasztott nád – és sövény járulhatott...”

Általános tapasztalat, ha a műveltségnek egyik területe fejlett, akkor a többi sem lehet elmaradott, hiszen a fejlettség a legkülönbözőbb tapasztalatok és munkák eredményeként jön létre, nem pedig légüres térben. Sem a honfoglalók fémművességéhez, sem pedig a „kései-avarok” fémművességéhez, de mondhatnók akár az edényművességet, a kovácsmesterséget, a nyergest stb., nem párosítható a putri lakás, a félig

⁵⁹Lásd pl. Zbrueva nagy könyvét az ananjinói kultúráról (MIA. 30)., ház szavunkról pedig: Zsirai Miklós: a Ligeti Lajos szerkesztette Magyar őstörténet (Budapest, 1942). 7–8. o.

⁶⁰Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, Budapest, 1966. 28. o.

⁶¹Bátky Zsigmond: A Magyarság néprajza I. kötetében, III. kiad.

földbe ásott kunyhó. De más baj is van a putri lakással: elterjedési területe sehogyan sem fedí sem a „kései-avarok” származásterületét, sem pedig Árpád magyarjait, hanem egy közép-kelet-európai paraszti népesség területe rajzolódik ki a térképezésből. Az Árpád-koriakkal megegyező avar kori falut tárt fel Bóna István Dunapente-lén.⁶² Inkább a szláv törzsek egykori szállásterületeit és széttrajzását követhetjük e földkunyhós házak térképén, semmint az avarságét vagy magyarságét.

De talán még ennél is többet mond az, hogy a honfoglalás után meginduló okleveles emlékeinkben és törvényeinkben mindenütt megépített s nem földbe vájt házakról esik szó (pl. felgyújtják őket, szétbontják, és elviszik, vagy újraépítik). (Minderről majd bővebben esik szó a felgyői ásatásról írott jelentésében, amelyet az *Archaeologiai Értesítőben* szeretnék közölni.)

Mindezeket tudván nem csodálkozhatunk Szabó István ámulatán, aki – a magyar parasztság történetének nagy tudású művelőjeként – nem értette, hogy lett a nomád magyarból száz év alatt falulakó. Őt is idézzük,⁶³ hogy a kérdés megvilágítását és az ellentétek kiélezését a legilletékesebbek szavain keresztül kapjuk meg: (A magyar) „... sátorlakó, nagyállat-tartó, helyváltoztató legeltetést végző pásztornép volt, tavasztól őszi családosul-nyájasul a széles mezők jó fűtermő helyeit válogatták, télen mindenestől folyóparti szállásokra vonultak, törzsekben és nemzetségekben éltek, s ha ellenséggel kerültek szembe, lóhátról nyíllal harcoltak. Gazdasági viszonyaik, társadalmi szerkezetük, politikai szervezetük, harcmódjuk és életmódjuk általában közös volt a steppe más, régebbi és újabb népeivel.

A Duna-Tisza vidékén, alig egy század múlva, az egyelőre gyér, de majd egyre bővebben fakadó írott történeti források, nevezetesen törvények, oklevelek, krónikái művek, valamint régészeti emlékek tükrében a magyarok már lényegesen más képet mutatnak: falvak – és pedig állandó letelepedettség jegyeit hordó falvak – lakói, s a falvakban házakban élnek, mintha a nomádsághoz nem lenne már közük. A XI. századi törvények – már I. István dekrétumai is – az együtt élő kisebb közösségek lakóhelyeként következetesen faluról (villa) szólnak. Még a többé-kevésbé faluszerű decenzusokról, illetőleg a megfelelő magyar szállásról sincs szó e forrásokban, holott a nomádságnak – vagy akár csak hagyományainknak is – inkább ez utóbbi felelne meg.” Ez bizony éles ellentmondás!

Felgyői ásatásaink hozták meg e kérdés megoldását. Az ásatásról részletesen beszámolok majd, most egyelőre csak annyit, kétségtelen bizonyosságát találtuk a föld fölé épült háznak, amelyek elég tekintélyes terjedelműek lehettek, és anyaguk fa (?), döngölt fal (?), sőt téglá (?) lehetett. Egyszerű olyan házakat találtunk, amelyek százszor közelebb állnak a mai házhoz, mint a finnugor őskor házaihoz!

Sajnos nem végeztem el azt a munkát, hogy szófejtéseink jelentésének tartalmát a honfoglalás korában megvizsgáljam, de tallózó feljegyzéseim azt mutatják, nem a „ház” az egyetlen példa, amelynek kapcsán a honfoglalók társadalmának a tudás elmaradt szintjén élő volta bontakozik ki. Nagyon nagy szükség lenne a szavak és tárgyak egyeztetésére, tehát a régészet és a nyelvtudomány, a néprajz megszervezett együttműködésére. A régészet időrendet tud a szavak alá adni, és jelentésük változását is követni tudja, erre a nyelvtudomány saját eszközeivel csak ritkán vagy soha sem képes.

⁶²Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban, *Fontes Arch. Hung.* Budapest, 1973.

⁶³Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század), Budapest, 1966. 7. o.

Joggal vetődhetik fel a kérdés, hogy mi köze a „ház” szavunk jelentésváltozásának a „kettős honfoglalás” feltevéséhez, azaz: hogyan került ez a kis fejezet ebbe a dolgozatba. Mindenekelőtt figyeljük meg azt, itt is ellentmondás van a források és a régészeti tapasztalat között. A honfoglalás kor türkjeire vonatkozó forrásadatokból egyértelműen egy nagyállat-tartó, harcos, nomád nép képe bontakozik ki (igaz: ásatásainkon jurtot is találtunk!), ezzel szemben szavainkból (amelynek példája a „ház” volt) letelepült, inkább földműves, mint állattenyésztő népre kell következtetnünk. Ez utóbbihoz járulnak felgyői megfigyeléseink is. Joggal ámulhattak kutatóink, miként volt lehetséges nem is száz, hanem 30-40 év alatt a nomádból falulakót csinálni. Azért rövidítettem ennyire az időt, mert egészen Géza fejedelemig semmi nyom sincs, ami Árpád magyarjainak földhöz kötéséről árulkodnék. Harminc-negyven év alatt pedig egy nép életformájának teljes, gyökeres megváltoztatására még a legridegebb önkényuralom sem képes. Ebben tehát az ellentmondás még élesebbé válik. Feloldani csak az előzők értelmében tudnók, ha például kiderülne, Árpád nomádjai egy földműves néphez telepedtek hozzá, s ekként aránylag rövid idő alatt a falvak lettek a közigazgatás, állam- és egyházépítés gócai. Ez esetben a két település egymást kiegészítő volta is magyarázatot nyerne. Hogy mindez nemcsak a képzelet szabad játéka, arra következtethetünk a temetőkből is: a „kései-avarok” temetői sok száz sírjukkal falutelepülésekre vallanak, míg Árpád magyarjainak nagycsaládi, kis lélekszámú temetői inkább nomádoktól származhatnak. Döntő módon esik itt latba, hogy a „köznépi temetőink” falukra valló nagy lélekszámának embertani képlete inkább a „kései-avarok”-at folytatja, semmint Árpád magyarjaiét. Akárhogyan is nézzük a kérdést, annyi bizonyos, hogy egy nemzedéken belül nem lesz a nomádból falulakó földműves!

A „KETTŐS HONFOGLALÁS” ELMÉLETE A KORÁBBI IRODALOMBAN

Tallózó összefoglalásomban éppen csak emlitem a magyar történetírás kezdeteit, amely krónikáink alapján vallotta a magyarság hun eredetét, s ekként Árpád honfoglalását „a magyarok második bejövetelét”-nek tartotta. Az igaz, hogy a bizánci források hallgatnak erről, csupán Kovrat egyik fiának pannóniai bejövetelét írják meg, ám az is igaz, hogy éppen a VII. század végétől kezdve alig esik szó bennük a Kárpát-medencéről, az avarokról. Ez idő tájban – majdnem a magyar honfoglalásig – hazánk kiesett a bizánci érdekek területéből. Erről a korról az orosz őskrónika szól hazánkról, és fehér, valamint fekete ugorjait a „kettős honfoglalás” feltevésével nagyon jól bele lehet illeszteni Kelet-Európa történetébe. Nem tárgyaljuk a magyar krónikákban levő 670-700-as dátumokat sem, ezeket eddig íráshibának, elírásnak vélték.

Mindezek az ellentmondások a finnugor nyelvészet hatalmas építkezése közben eljelentéktelenedtek, kiestek a történészek érdeklődéséből. Pedig aligha feledhetjük, hogy krónikáink és nyelvtudományunk szinte „más nyelven” szólnak a magyarság eredetéről. Igaz, hogy krónikáink sok jellemvonását megnyugtató módon magyarázták meg történészeink a középkor egyházi és dinasztikus beállítottságából (pl. bibliai származtatás stb.).

Új ellentétek keletkeztek a nyelvtudományon belül, főként a finnugor és török származtatás körüli vitákban, s új ellentétek támadtak népneveink (türk, onogur, magyar) magyarázata közben, s újak adódtak a helynevek, az egykorú történeti adatok magyarázata közben is. Ezek feloldása közben többször felbukkan az a megoldási kísérlet, hogy nem akarják mindenáron egy nevezőre hozni az ellentéteket, hanem felteszik, hogy azok abból származnak, hogy az adatok nem ugyanazon eseményekre, tényekre vonatkoznak, felteszik tehát például, hogy a magyar honfoglalás nem egy alkalommal, Árpád alatt játszódott le, hanem több hullámban özönlötték el a magyarok már előzőleg hazánk területét. Ezekből az elméletekből emlékeztetek néhányra, a teljesség igénye nélkül. Az elméleteket nem kialakulásuk sorrendjében mutatom be, hanem aszerint, hogy mikortól keltezik a magyarságnak a Kárpát-medencében való megtelepedését.

A feltevések közül első helyre kívánczik az a gondolat, hogy magyar nyelven beszélő népünk már az első steppei néphullámokkal megjelenik hazánkban. Ezt a nézetet a legkövetkezetesebben Marjalaki Kiss Lajos dolgozatai képviselik.⁶⁴ Felfogását legtömörebben *Néhány Árpád-kori helynevünk* című kis dolgozatában írta meg, a következőképpen: „... határozottan kialakult bennem az a felfogás, hogy Árpád honfoglalása csak politikai változást, újabb államszervezetet hozott erre a földre, de ennek ősi, tősgyökeres lakossága zömében (mondjuk, kilencven százalékában) ugyanaz maradt

⁶⁴Marjalaki Kiss Lajos: *Néhány Árpád-kori helynevünkről*, Miskolc, 1928.

ezután is, aki volt az egymást váltogató bolgár–szláv, avar, germán és hun inváziók előtt... a magyarság zöme nem Árpáddal jött be, sőt már az avarok, hunok előtt is itt élt, és magyarul beszélt. Felfogásom szerint ez a magyarul beszélő pór nép nem más, mint a Kr. e.-i évezredben szkytha, később szarmata gyűjtőnéven említett néptörzsek maradéka...” Zalotay Elemér kéziratos dolgozataiban (*Csongrád-megyei füzetek*) minduntalan előbukkan az Alföldet tömören kitöltő szarmata nép fennmaradásának és a magyarságba való beolvadásának gondolata.

Simonyi Dezső nemrégiben, amikor az avarok előtti bolgárokról értekezett, lehetőknek vélte, hogy már az V. században éltek volna itt a bolgárok által magukkal ragadott ugor népek.⁶⁵ Közismert dolog, hogy Anonymus a székelyeket Attila népének tartotta. Szavai (50 §) Pais Dezső magyar nyelvén így hangzanak: „... a Kórógy vize mellett... a székelyek, akik előbb Attila király népe voltak, Ósbőnek hírét hallva, békés szándékkal elébe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat különféle ajándékokkal. Sőt Ósbő serege előtt első hadrendként indultak Mén Marót ellen harcba...”

Nem kezdek bele azoknak a kitűnő szerzőknek felsorolásába, akik a székelyeket avar utódoknak tartották, Sebestyén Gyulától Pais Dezsőn át Györffy Györgyig. Csupán az érvek megismerése kedvéért idézem Györffy György egyik összefoglaló tanulmányának néhány mondatát:⁶⁶ „Különösen egy, Nyugat-Magyarországra utaló helynévcsoport ragadta meg a kutatók figyelmét. Pozsony ágneven kívül találunk a Székelyföldön Ráb pataknevet, Moson helységnevet és Zobor hegységet. A Moson és Ráb helynevek azért tűnnek különösen fontosnak, mert röviddel a honfoglalás előtt Moson megye és a Rába vidékén lakott az avarság utolsó maradványa, és ezeket minden bizonnyal itt találta és törzsszervezetébe fogadta a honfoglaló magyarság. Feltehető tehát, hogy e Fertő vidékére utaló székely nevek avar néprész emlékét őrzik...” Talán szabad megemlítenem, a székely–avar kapcsolatokhoz magam is hozzájárultam azzal, hogy a székelyföldi Szent László-legendák (amelyekről láttuk, hogy avar kori hagyományt őriznek!) lovainak szerszámozása nem a honfoglalók lószerszámát ismétli, hanem a „korai avarok”-ét.⁶⁷ A nyugat-magyarországi avarok és a gyepük feltehető finnugor népességének sorsát Polányi István dolgozatai követik nyomon. Ezzel kapcsolatban érdekesek azok a fejtegetések, amelyekben Szentmihályi Imre a göcseji nép mondáiból ki tudta mutatni, hogy – akárcsak a székelyek – a göcsejiek is Árpád előtti magyaroknak tartják magukat.⁶⁸

Nem időzve tovább az avar-magyar folyamatosságot – főként Nyugat-Dunántúlon – tárgyaló dolgozatoknál, térjünk át azokra a kutatókra, akik expressis verbis a „kettős honfoglalás” tételét fogalmazták meg. A régiek közül kettőt idézek, Vámbéry Ármin és Nagy Géza.

Vámbéry így ír:⁶⁹ „... a IX. évszázad végén beköltözött magyarok tiszta török törzshöz tartoztak, és hogy a magyarok mai nyelvében bőségesen meglévő finn-ugor elemeknek bizony csak korábbi időszakból kell származniok... A magyar nép alaku-

⁶⁵D. Simonyi: Acta Arch. ASH, 1957. 227–250. o.

⁶⁶Györffy György: A székelyek eredete és településük története c. dolgozata a Mátyusz Elemér által szerkesztett Erdély-kötetben. (1943). – Polányi István dolgozatai a Vasi Szemlében, pl. 1935. II. 342–375. o. stb.

⁶⁷László Gyula: A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben, Kolozsvár, 1942.

⁶⁸Lásd a 40. jegyzetet és Polányi István: Nyugatmagyarország néprajzi története, Szombathely, 1936. c. művét.

⁶⁹Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása, Budapest, 1895. 74., 102., 135. o.

lásának folyama az urál–altaji fajnak körén belül, tehát jókora idővel Árpád előtt kezdődött, azaz a hunok és avarok uralma alatt, akiknek vezérei az egész éjszak- és közép-ázsiai világot magukkal ragadták, a kiknek kíséretében mongolok, törökök és ugorok egyaránt voltak, tehát a népek olyan különfélesége, a melyből az avar korban a magyar nép törzse kifejlődött és kiemelkedett... Az ugoroknak Pannóniába való költözése mindenesetre török hegemonia alatt ment végbe, de nem Árpád, hanem Attila alatt, és nem a IX. hanem az V. és VI. században.”

Nagy Géza a kaukázusi bolgár birodalom felbomlásával hozza kapcsolatba a magyarok első megjelenését:⁷⁰ „Azok a bolgárok és más volgai törzsek, amelyek Aszparukkkal egyidejűleg költöztek Magyarországra, bizonyára nem tűntek el a föld színéről, s ha elébb nem is, Nagy Károly véres hadjáratai alatt mindenesetre al-dunai hatalmas rokonaikhoz csatlakoztak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Nagy Károly, bár seregei a Duna Tisza közére is behatoltak, hódításait a Dunánál tovább nem terjesztette. A tiszai bolgárság, amelyről a magyar hagyomány beszél, nem mese, volt annak történelmi alapja is.

E bolgárok között pedig lehetetlen, hogy magyarok is ne lettek volna. Hiszen Kuvrat egyik népét unugurnak nevezik a byzanci írók, s azt az azóvi hun királyt, kinek székhelyén tűnik fel Kuvrat, Muagernek hívták, a Kuvrat által alapított Dúló dynastiát pedig a magyar mondák is ismerik. Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a székelekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait, s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a népek emlékezete.”

Ez idő tájban hallatja szavát a régészet is. Megnyilatkozásai közül most Hampel Józsefet idézem:⁷¹ „... az avarság maradványai és a honfoglalók találkoztak, és egyes telepeken rövidebb-hosszabb ideig érintkeztek egymással... az avar és magyar együtesség nyomait bizonyos pontig már meg bírjuk állapítani a honfoglalók felszerelésében... ellenben nem jutottunk az avarság hagyatékára nézve korhatározó vizsgálatainkban odáig, hogy a fennmaradt avar kori temetőkben reá utalhassunk azokra a sírokra, amelyek a IX. századba vagy talán éppen a X. századba nyúlnak bele. Szerencsénkre van egy fontos kincs, a nagyszentmiklósi, mely sok hiányzó összekapcsoló leletért kárpótolhat. Úgy vezetnek felé honfoglalóink ékszerei, mint ahogy idősebb rokonhoz egy közös stilisztikus család fiatalabb sarjai húzódnak...” Mindezt ma sem mondhatnák másként, bár nem szabad szem elől téveszteni, hogy Hampel nem a „griffes-indások”-at tartotta avarnak. A régészeti bizonyosságok gyűjtésébe Nagy Géza is belekapcsolódik, ugyancsak a Hampel-féle III. csoport párhuzamaival, észreveszi a hasonlóságot a kaukázusi leletekkel:⁷² „... ez pedig pontosan megfelel annak a történelmi ténynek, hogy 568–678-ig különböző törzsek, mint kuturgur–hunok, tarniachok, zabenderek vagyis szabírok és unugur bolgárok költöztek hazánkba a Kaukázus szomszédságából... Ha tehát a nyelvi bizonyítékok arra utalnak, hogy a magyarság és a kaukázusi népek közt egy hosszú ideig tartó érintkezési korszakot kell felténnünk: ez a korszak már néhány századdal előbb véget ért a honfoglalásnál, s a régészeti leletek szerint az alánokkal érintkező magyar elem már az avar időszak alatt be-

⁷⁰Nagy Géza a Magyar Nemzet Történetében (szerk. Marczali Henrik), Budapest, 1895. CCCLII. o.

⁷¹Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről, Budapest, 1907. 21. o.

⁷²Nagy Géza: A honfoglalók, Ethnographia, 1907. 239. o.

költözött Magyarország területére a fentebb említett keverék néptörzsek neve alatt, s ezen magyar elemtől külön kell választanunk a honfoglalókat...”

Igen lényeges észrevételekkel járult hozzá Rhé Gyula az avar folyamatosság kérdéséhez,⁷³ először mutat rá arra, hogy a frank megszállás csak a Dunántúl nyugati részére vonatkozott, és a szabadon maradt részek avarsága megérte a honfoglalást.

Hampel és Nagy Géza után történelemtudományunk, nyelvészetünk főként az onogur kérdés és a magyar törzsszövetség török elemeinek kidolgozásával volt elfoglalva, a „kettős honfoglalás” kérdését ismét egy régészünk vetette fel, pontosan ott vévén fel a fonalat, ahol Hampel és Nagy Géza abbahagyta. Horváth Tibor egy bizonyos motívum nyomozása közben⁷⁴ kénytelen volt azt a feltevését megfogalmazni, hogy: „... kimutatható a Kaukázusban és a Kubán folyó vidékén a VI-VIII. században egy olyan kultúra, amelyben megtalálhatók az avar kerek fülű edények megfelelői, és amely a fémművesség terén is szolgáltat megfelelő jelenségeket... a kapcsolatok... olyan nagyok, hogy egyszerű átvételre nem gondolhatunk, törzsi csatlakozást kell feltételeznünk. Ezek a törzsek pedig a magyarságból váltak ki, mely nép az V. század vége óta lakta a Kubán és a Kaukázus vidékét, és az egykorú írónál hun, szabír és onogur nevek alatt szerepelt. Az avarok nemcsak kuturgur-uturgur törzseket ragadtak magukkal Dél-Oroszországból, hanem a magyarság egy részét is; mindezek a törzsek az avarokkal egy időben, 568-ban költöztek be a longobárdoktól elhagyott Magyarország földjére.” Horváth Tibornak ez a gondolata Csallány Dezső munkásságában mind a mai napig él. Magam más utakon járva jutottam el a „kettős honfoglalás” feltevéséhez, amelyben a kaukázusi őshaza csak erős kérdőjellel szerepel. De a 40-es évek elején még magam is úgy láttam, a Kaukázus vidéke döntő lehet a magyarság honfoglalás előtti életében és korábbi hazai megjelenésében. 1942-ben, a *Magyar őstörténet* című előadássorozatban (és kiadványban) a következőket írtam: „... Magyarország területén az avar korban feltűnik földrajzilag eléggé zártan (a Tisza-Maros-Aranka szögében) egy csoport. Ennek leletei a Kaukázus északi részére mutatnak, temetési szokásai még hun, de főként a honfoglaló magyarság temetkezésmódjának pontos megfelelői. Ez a régészeti csoport minden bizonnyal az avarok által a kaukázusi őshazából magukkal szakított magyar néptörzs emléke...”⁷⁵

A régészet mellett az embertankutatás is kénytelen volt az Árpád-kori, sőt a mai magyarság embertani képének magyarázatakor feltenni, hogy népi tömegeinknek a honfoglalás előtt már itt kellett lenniük, mert a magyarságban található mongoloid elemek avar kori átütések, és a magyar köznép embertani jellege is avar kori örökség. Ennek a szemléletnek megalapozója Bartucz Lajos volt. Tekintve, hogy ez a dolgozatom elsősorban régészeti jellegű, Lipták Pál barátomnak kérésre készített összefoglalóját⁷⁶ közlöm, amelyben az előző, de főként saját kutatásait foglalja össze, és egyezteteti a régészeti és történeti tényekkel: „A magyar nép etnogenezisének folyamata hosszadalmas, és több szálból fonódik össze. A Káma és Bjelaja folyók vidékén – a mai Baskíria területén – levő őshaza és természetesen a Kárpát-medence a döntő színtere ezeknek a folyamatoknak. (A magyar etnogenezis antropológiai szempontból való szintézisét magam végeztem el, amikor az ezzel foglalkozó tudományok doktora értekezésemet 1969. január 15-én megvédtem.) Ebben a munkában elsődle-

⁷³Rhé Gyula: Veszprém megyei avar emlékek, Veszprém, 1924.

⁷⁴Horváth Tibor: Arch. Hung. XIX. 124.

⁷⁵László Gyula: A magyarság őstörténete kötetben, szerk. Ligeti Lajos, 1942.

⁷⁶Lipták Pál levele a szerzőhöz, 1970. márc. 20.

gesen az embertani leletekre (a hiteles ásatásokból származó csontvázanyagra) támaszkodtam, de tekintetbe vettem a történettudomány, nyelvtudomány és régészet eredményeit is. Ennek alapján »több fázisban történt magyar honfoglalás« látszik előttem a leginkább elfogadhatónak.

A Kárpát-medencében már az V. században megjelent ősbolgárok, akik magyar (talán helyesebben magyar-ugor, illetőleg protomagyar) törzseket vagy törzstörödékeket is hozhattak magukkal. Ez volt az első fázis. – A második fázis mindenképpen az avarokkal (uar-hunokkal, ill. varchonitákkal) kapcsolatos, akik 568-ban jelentek meg, és az egész Kárpát-medencét kitöltötték, sőt azon túl is terjedt birodalmuk. Lehetséges, hogy az avarok törzsszövetségének első hullámával újabb ugor-magyar törzsek is jöttek, de a régészeti leletekkel alátámasztott 670 körüli – a Káma vidékéről történt – betelepüléssel az ugor-magyarok újabb megjelenése nem kétséges. Ez volt tehát a második hullám, amely – amint fentebb mondtam – talán két részre is tagolódik. A harmadik és a legdöntőbb a közismert 896-os honfoglalás, amikor Árpád fejedelem vezérletével magyar és török nyelvű (türk, onogur) törzsek hódították meg az itt élő népeket, illetőleg csatlakoztak a már itt talált magyarokhoz.

Az kétségtelennek látszik, hogy legkésőbb ebben az időpontban a magyar nyelvet beszélők túlsúlyba kerültek a központi tájakon, mert különben Árpád népe nem magyarosodhatott volna el teljesen és olyan hamar. A helynevek tanúsága is a magyarságra utal, csak kis számban vannak az »avar« helynevek (pl. Várkony, Tárkány)."

Finomabb részletekben lehetnek és vannak véleménykülönbségek köztem és Lipták Pál között, de alapjában véve rendkívül tanulságos és meggyőző, amit Lipták az embertani anyagból a honfoglalás több hullámban lejátszódó történelmére kikövetkeztetett.

Közben a kutatásnak kétségtelenül nagy lendületet adott az a felismerésem, hogy 670 tájban nagy tömegű népesség (zömében talán magyar) – foglalta el a Kárpát-medencét.

Ezt követően néhány év múlva Györffy György fogalmazta meg a legtömörebben a „griffes-indások” magyar voltát,⁷⁷ elméletében pusztán annyi változtatás szükséges, hogy a „griffes-indások” nem Árpáddal jöttek be – mint Györffy gondolta –, hanem éppen az előbb említett 670 körüli időkben, ahogyan meg is írtam volt még 1955-ben. Ettől függetlenül mind a magam, mind Györffy elmélete nagy hatással volt a továbbiakban, s több dolgozat jelent meg, amelyek egyikünk vagy másikunk elmélete mellett szóltak, vagy egyszerűen eredményként vették át feltevéseinket. Mivel a magam feltevésének kialakulásáról az I. részben részletesen beszámoltam, most Györffy elméletének megalapozását kellene ismertetnem, de vele később részletesen foglalkozom.

Újabban megindult a történeti források újraértékelése is. Az azelőtt a legendák birodalmába utalt Kovrat fiú léte mellett Szádeczky-Kardoss Samu⁷⁸ talált bizonyosságokat, az avar-magyaroknak már Nagy Géza által feltett onogur voltára, nagyon szellemes magyarázatokkal kísérte az ismert „marcha uengeriorum” adatot Olajos Teréz.⁷⁹

⁷⁷Györffy Gy.: Tanulmányok... i. m. 123–126. o.

⁷⁸Szádeczky-Kardoss Samu előadása: Zum historischen Hintergrund der ersten Inschrift des Reiterreliefs von Madara, Akten des 5. int. Kongr. für griechische und lateinische Epigraphik, Cambridge 18–23. Sept. 1967.

⁷⁹Olajos Teréz: Adalék a /H/ung/a/ri/i/ népnév és a késői avar kori ethnikum kérdéséhez, Antik tanulmányok, XVI. (1969).

Ezekről a munkálatokról függetlenül dolgozott Csallány Dezső, feltevése szerint az 568-as avar honfoglalást magyar törzsek hajtották volna végre.⁸⁰ Indokolása nem annyira régészeti, mint helytörténet-nyelvészeti. Bár vannak olyan megállapításai, amelyeket mint nem nyelvész igen nagy kétségekkel fogadok (pl., a gepidák nevéből lett volna a kabar név, és hogy az avarok obri neve lenne a magyar Kér törzsnév alapja), mégis igen hasznos az a gyűjteménye, amelyben a magyar törzsnevek körzetében talált „griffes-indás” temetőket állítja össze, s ne feledkezzünk meg arról a nagy érdeméről, hogy leletkatasztere szolgáltatja egyik alapját az összes következtetéseknek. A fiatalabb kutatók közt is többen hajlanak a „késő-avar” honfoglaló folyamatosság felé (Szabó János, Kiss Attila, Kralovánszky Alán).⁸¹

Hadd fűzzek e régebbi dolgozatomhoz két igen lényeges „függelék”-et. Az 1950-es évek elején szakdolgozatként adtam ki Klanitzayné Bessenyei Máriának a „késő-avar” ornamentika kérdéseit. Sajnos dolgozatának elkészülte után nem foglalkozott tovább a témával, pedig jelentős kapcsolatokat talált a kora Árpád-kori kőfaragványokkal, különösen a pécsi iskola műveivel (tudvalevő, hogy a „kései-avarság” egyik nagyon erős góca éppen Baranya megye volt). Ugyanezt a témát tűzte ki kandidátusi értekezésekor Zádor Mihály, s ő – nem ismerve az előző értekezés eredményeit – még szorosabbra fűzte kora Árpád-korunk faragóművészetének és a „késő-avarság”-nak kapcsolatait. Sajnos ő sem folytatta munkáját, s így e nagyon is lényeges kérdés megoldása a jövő kutatásra vár.

Másik kiegészítésem a „marcha uengeriorum”-ra, az onogur-magyar határhegyre vonatkozik. Alberti Ferenc, a Bécsben élő genealógusunk hívta fel a figyelmemet egy könyvre, amelyet Pitten város alapításának 1100. évfordulójára adtak ki.⁸² E könyvben meglepetésemre és öröömre olvashattam a *Nibelungenlied*nek azt a négy sorát, amelyet döntőnek érzek a „marcha uengeriorum” helyének meghatározásában:

*„die herzoginne Adalind, des künen Sintrams Kind den het man wohl bekant; er het bei Osterlant ein hûs an Ungar marke stat: Püten noch den Namen hat;
da wuochs von Kind die maid, von den ich eben han geseit. ”*

Itt van tehát az „Ungar marke”-nál a hús! A monográfia írója azt írja erről: ... ein »hûs«, alsó ein befestigter Einzelohnsitz des Grundherrn.” Tehát a terület urának amolyan lakótorony féle erődítménye volt „a magyar határon”. Ez a Pitten valóban az akkori „késő-avar-magyar” határon volt, Bécsújhely és Bécs közt, a hegyek lábánál. Éppen azt a területet zárta le – a bécsi medencét –, amelyen egész sorozat „késő-avar” temetőt találunk. Nyilván ezek ellen épült az erőd. Ezek után az sem közböbs számunkra, hogy a *Nibelungenlied* melyik jelenetéből valók az idézett sorok. Nos az Etzilburgnál (Attila városánál) elesett hősöket sirató részben tűnik fel a büszke Sintram leánya, Adalind hercegnő. A *Nibelungenlied*nek a „későavar” történelemmel szoros kapcsolatai vannak, ám ezek tárgyalása túlvezetne minket azon a felismerésen, hogy megtaláltuk az „unger”-ok ellen épített határerőd helyét.

⁸⁰Lásd a 16. sz. jegyzetet.

⁸¹Tomka Péter: Le problème de la survivance des Avars dans la littérature archéologique hongroise, *Acta Orientalia Hung.* XXIV/2. 217–252. o.

⁸²1100 Jahre Pitten. 1969. 205. o.

BARÁTI VITA AZ ELLENVÉLEMÉNYEKKEL

Östörténet-tudományunkban nemes hangú, színvonalas vita fejlődött ki a *Valóság*-ban, az *Archaeologiai Értesítő*ben, a Tankönyvkiadónál *A honfoglalókról* című megjelent füzetemben⁸³ és másutt kifejtett feltevésemről. Magam is véges-végig tartottam magamat ahhoz, hogy nem „az én igazam”-ról van szó, hanem az igazság kutatásáról, s tiszta szívből örvendtem az aggodalmaknak és ellenvetéseknek, amelyek rámutattak feltevésem gyenge pontjaira, némelyik gondolatom laza voltára. Ezekből az ellenvetésekből sorakoztatok fel itt jó néhányat, nem a cáfolás igényével, hanem beható vizsgálatuk miatt. Hadd jegyezzem meg előljáróban, hogy úgy szoktam mondani, feltevésemnek én vagyok legkonokabb „advocatus diaboli”-ja, s így az ellenvetések végéhez csatolom saját kétségeimet is. Ezek után kerítek sort arra, hogy mennyiben jelentett gazdagodást azoknak a hozzászólása, akik elfogadják a „kettős honfoglalás” tételét.

Vegyük elsőnek Györffy György hozzászólását, benne őstörténetünk nagy egyéniségét tisztelhetjük, tudományos alkotó képzelete új s újabb oldalakról közeledik honfoglalás-történetünk és korai Árpád-korunk kérdéseire. Nagyon nagyra becsülöm munkásságát, s éppen ezért aggodalmasan figyeltem ellenvetéseit. Ez a figyelem annál érthetőbb, mert régebben (1959-ben) éppen ő volt az, aki 15 pontba foglalva mutatta ki, a „griffes-indás” műveltség magyar kell legyen, szinte azt mondhatnám, ő bizonyította először azt, ami engem a „kettős honfoglalás” feltevésére indított! Lásuk Györffy érvelését hozzáfűzött megjegyzéseimmel. *Tanulmányok a magyar állam eredetéről* című könyvének 123-126. lapján a következőkben szedi pontokba bizonyítékait:

1. Első pontja mindjárt nem egyezést, hanem ellenvetést vált ki, mert úgy véli, mivel a IX. századi adatokban az avarságnak mind kevesebb szerep jut, tehát elszlávosodott volna. Ám itt ellentmondás van, mert egyrészt az avarokra vonatkozólag a források szükséztűségét hozza fel indokként, másrészt azonban a szlávságról is csak a Kárpát-medence nyugati részeiről értesülünk, s ott is csak a IX. század végén. Hogy szlávosodhattak volna el az avarok – kérde a kételkedő – ott, ahol az oklevelek nem említenek szlávokat. Azt ugyanis nem tudjuk, Krum bolgár hódítói szlávok voltak-e vagy nem, s azt sem tudjuk, hogy ez a hódítás meddig terjedt a Tisza-Duna irányában. Íme egy kijelentés formájában fogalmazott feltevés, amely voltaképpen „gondolom”-on alapszik. Mennyivel természetesebb a szláv történész Schafarik (*Slaw. Alterth.* II. 457. o.), aki ezt írja: „Mikor és hogyan tűntek el az avarok maradványai Pannóniában, azt nem tudjuk. Talán összeolvadtak 907 után a magyarokkal egy néppé.”

2. A magyarság 896-ban nagy tömegben vette birtokába Pannóniát, s e nagy tömegnek nagy temetőik kell megfeleljenek, akárcsak korai okleveleink nagy falvakról beszélnek. A „nagy tömegű” magyarság képzeletében elsősorban azon alapul, hogy nyel-

⁸³A honfoglalókról, Tankönyvkiadó, 1974. A másik két dolgozatomra lásd a 3. és 7. sz. jegyzetet.

vünk megmaradt, tehát többnek, nagyobb létszámúnak kellett lennünk, mint az itt találtak. Az olvasó érezheti, hogy ebben a felfogásban lappangva benne van az a – bizonyíthatatlan – tétel, hogy a magyar nyelvet Árpád magyarjai hozták hazánkba. Ennek a tételnek bizonyíthatatlanságáról később esik szó. Lehet, hogy így volt, de „elképzeltető más megoldás is”.

3. pontjával mélységesen tudok egyezni: amennyiben szembeállítja a történeti forrásokat, amelyek szerint az avarság nagyállat-tartó nomád nép volt, ám a nagy „griffes-indás” temetők inkább földművesekre vallanak. Itt csak annyi a megjegyzésem, hogy az avarok nomád voltára valló források a „korai-avarok”-ról beszélnek (568-670 80-ig!), de nem szólnak a késeiekről.

4. Györffy nagyon pontosan látja, hogy az avar régészeti leletek sok csoportra oszlanak, míg a honfoglalóké egységes, pedig a honfoglalók sok népből és törzsből álltak, a „griffes-indások” tehát inkább ezt képviselik. Bár az összevetés érdekes és pontos, a magyarázat laza, hiszen az avarok is sok népből tevődtek össze, a „kései-avarok” közt is legalább három nagy csoportot tudunk megkülönböztetni („griffesek”, „indások”, „kaukázusiak”), és számolhatatlan nemzetséget.

5. Ismét olyan megfigyelés, amely kitűnő. Az érmekről beszél Györffy, és észreveszi, hogy a „griffes-indás” temetőkben és XI. századi temetőinkben római érmekeket találunk a sírokban.

6. Néhány esetben „S-végű” hajkarikás sírok, tehát X-XI. századiak „griffes-indás” temetőkben találhatók, máskor pedig avar és magyar sírok egy temetőben találhatók, úgyhogy nem metszik egymást. Ez így van, de hadd jegyezzük meg, hogy csak igen kevés effajta esetet ismerünk. Mindegy, ha kevés is, arra mutat, a „griffes-indások” egy része megérte a honfoglalást.

7. Végeredményben elfogadja azt a felismerésemet, hogy a nagy „késő-avar” temetők tömbjei és a honfoglalók temetői területileg kiegészítik egymást. Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy természetesen vannak területek, ahol egymásba ékelődnek, ám akkor sem ugyanazon a területen ülnek meg honfoglalóink, mint avar elődeink (ezekről más alkalommal térképeket közlök).

8. A nagyszentmiklósi kincs (amelyet Györffy velem együtt részben magyarnak tart) díszítőmotívumai az avar bronzöntés közelébe vezetnek. Nagyon is igaz, ezt leginkább Strzygowski ismerte fel, nyomában Horváth Tibor, Fettich Nándor, N. Mavrodinov⁸⁴ és László Gyula.

9. Györffy is felhívja a figyelmet arra, hogy a „késő-avar” leletanyagban karoling kardok bukkannak fel néha, ami csak türk normann kapcsolatokkal magyarázható, avar-normann kapcsolatokról nem tudunk. Ehhez annyit jegyeznék meg, hogy Györffy elfogadja Fettich Nándornak azt a tételét, hogy a kardok zöme normann lenne, és a X. század elejéről származna. Ám a kardok zöme karoling, avar-karoling kapcsolatokról pedig sok adatunk van. A Finnországban előkerült bronzöntvényes avar sírt (halotthamvasztásos!) is türk-kazár-magyar kapcsolatokkal magyarázza. Azóta további jeles bronzveretek kerültek elő Finnországból, egyelőre nem tudunk magyarázattal szolgálni megjelenésükre, mindenesetre egyik lehetséges magyarázat az, amit Györffy felvetett.

10. A legfontosabb pont Györffy érvelésében az, hogy „késő-avar” temetők több

⁸⁴Lásd a 14., 15. sz. jegyzetet és J. Strzygowski: Altai-Iran und Völkerwanderung. Wien, 1917. és N. Mavrodinov: Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. Arch. Hung. XXIX. (Budapest, 1943).

helyen X. századi nemzetségi központokon jelentkeznek. Ez valóban így van, és Csallány Dezső mintegy 60 ilyen helyet tudott kimutatni.⁸⁵ Györffy érvelésében a „X. századi” ismét csak abból a meggyőződésből fakad, hogy magyar helynév nem lehet korábbi.

11. Lipták Pál embertani eredményeit abban összegezi, hogy a „késő-avar” temetők lényegükben azokat az embertani jellegeket mutatják, mint amelyek az Árpád-kori magyarságban is megvannak.⁸⁶ Erre magam is erőteljesen támaszkodom.

12. pontban arról ír, hogy „késő-avar” régészeti jelenségek (kerámia, lóval való temetés) továbbélnek a kora Árpád-kori temetőkben. A kerámiánál ez kétségtelen, ám nem mond mást, minthogy a műhelyek az új uraknak is dolgoztak. A teljes lóval való eltemetés ritka, s itt gondolhatunk Árpád magyarjaival megjelenő keleti népelemekre.

13. Elfogadja tételemet arról, hogy a „griffes-indások” Keletről jött új nép voltak (lásd 1955-ben megjelent avar-könyvem tételeit).

14. Érdekes megállapítása, hogy Oroszország területén a „griffes-indások”-kal azonosítható leletek (Poltava és Káma vidéke) a 668. év utánra keltezhetők, márpedig ez idő tájt itt avarok nem mutathatók ki. Teljes mértékben egyezem ezzel a megállapítással.

15. Ismét izgalmas kérdést érint Györffy, nevezetesen, hogy a Tisza-parti Várkony faluban avar temető van, de korainak mondott mellékletekkel. A Várkony név természetesen egyeztethető a Varchonitaival, az avarok bizánci megnevezésével.

Nos, fejezzük be Györffy saját szavaival: „A fentiek alapján úgy vélem, hogy a magyarságnak, a bizánci források türkjeinek régészeti és embertani hagyatékát a bronzöntéses, »griffes-indás« leletanyagot tartalmazó temetőkben kell keresnünk.” Teljes egészében egyezek gondolatmenetével, természetesen a „türkök” belevetítése a szövegben megint csak feltevés.

Egy ellenzője van ennek a pompásan felépített elméletnek – maga Györffy György! Ugyanis a „késő-avar” „griffes-indás” leletcsoport, azaz: népesség keltezése 680 és a honfoglalás közé teendő – amint erről már volt szó –, a magyarsággal való egyeztetése tehát azt jelentené, hogy a magyarság 680 táján jelent volna meg először a Kárpát-medencében. Nyilván ennek a feltevésnek elhárítása késztette arra Györffyt, hogy saját jól felépített elméletét néhány mondattal jelentéktelennek minősítse, és a „kettős honfoglalás” tételeit elfogadhatatlannak tartsa. Igen érdekes megismerni ezt a munkáját is, hiszen szavát akkor is komolyan kell vennünk, ha nem értünk vele egyet. Vegyük hát elő a *Valóság* 1973. 7. számát,⁸⁷ amit a Finnugor Kongresszusra a Nemzeti Múzeum angol nyelven is megjelentetett. Ebben a következőket olvashatjuk: „A kettős honfoglalás elméletének legnagyobb nehézsége, hogy nincs olyan egykorú forrás, amely arról tudatna, hogy Árpád honfoglalói a beköltözéskor itt magyar népet találtak volna. Azok a régész és antropológus oldalról felhozott érvek, amelyek a késő-avar temetők embertani és régészeti leletanyagára támaszkodnak, azért nem perdöntőek, mert a csontvázak és az anyagi kultúra emlékei alapján nem lehet nyelvet és népi hovatartozást meghatározni.

⁸⁵Csallány Dezső vonatkozó dolgozatai a Szabolcs-Szatmári Szemle. 1956. 134-148. o. és a Jósza András Múzeum Évkönyve VII-IX. (1965-66). 33- 51. oldalain található.

⁸⁶Lipták Pál: A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája (doktori értekezés tézise), Kézirat, Szeged. 1967.

⁸⁷Györffy György: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. *Valóság*, 1973/7. 1-16. o.

Korábban, amíg régészetünk szinte százszor annyi avar sírt tartott számon, amennyi magyart, magam is felvettem, hogy a hiányzó magyar köznép a kései-avarnak mondott temetőkben rejtőzhet (1958), amióta azonban Szőke Béla a X. századi magyar köznepet a tévesen szlávnak mondott temetőkben ismerte fel (1959), ehhez a megoldáshoz csatlakoztam...”

Most éppen csak említem, hogy a „griffes-indások” magyar voltának feltevésekor Györffy megfigyelte, hogy temetőik sokszor nemzetségnevek mellett vannak. Csalány meg kimutatta, hogy igen sok „késő-avar” temető van törzsi helynevek mellett, s erről Györffy véleményét megváltoztatva nem szól, pedig sem klasszikus honfoglalás kori temető, sem pedig úgynevezett köznépi temető nem került elő, vagy csak elvétve, nemzetségi és törzsneves területeken! Tehát hagyjuk Györffy György barátom többi jó érvét is, amit elhagyott a „köznépi temetők” megismerésekor, mert bizony „köznépi temetőink” semmivel sem kevésbé kérdésesek, mint a „griffes-indások”. Eben gubát cserélünk, ha egyiket a másik kedvéért otthagyjuk.

Lássuk e nehézségeket. Anélkül hogy a kérdésnek Szőke Béla által nagy leleménnyel megfogalmazott jellegzetességeit bemutatnám,⁸⁸ itt csupán „köznépi temetőink” származtatásának bizonytalanságát szeretném bemutatni, méghozzá a legfrissebb kutatások tükrében, Mesterházi Károlynak kandidátusi értekezéséből (összefoglalásából) idézve: „A honfoglaló magyarság két nagy csoportjának emlékeit kelet felé szintén két irányban tudjuk visszakövetni. A vezető és középréteg emlékei főleg Baszkíria területén és ettől délre találhatók meg (Tankeevka, Bolsie Tarhani, Bolsie Tigani, Tyetyusi), míg a magyar köznép jellemző leletek főleg az egykori poltavai kormányzóság és Csernigov környékén, valamint az Oka folyása mentén kerülnek elő. Az utóbbi leletek etnikai és időrendi kérdései ugyan nagyon bonyolultak, és a magyarsággal való kapcsolatuk teljesen kérdéses, mégis valahol ezen a tájon kell keresni a magyar köznép anyagi kultúrájának kialakulását.”⁸⁹ Íme: a „köznépi temetőknek – amelyek megismerése arra készítette Györffy György barátomat, hogy szépen kidolgozott elméletét feladja – a magyarsággal való kapcsolatuk teljesen kérdéses”. Tehát az egyik bizonytalant a másikkal cserélte fel, és egy sereg új kérdést vetett fel hallgatólag, de megoldatlanul. De településtörténetileg már itt magyar földön is olyan nagy a bizonytalanság, hogy ember legyen a talpán, aki bizonyosat mer mondani ebben a kérdésben. Íme ismét csak Mesterházi: „A dél- és nyugat-dunántúli felgyűjtött 127 lelőhelyből a bizonytalan adatokat leszámítva kerekén 110 a szegényes köznépi temetőkhez tartozik. Ezzel szemben a Felső-Tisza vidéki kb. 130 lelőhely közül kb. 30 tartozik a köznépi temetők közé, és a közép-és vezető réteget több mint 100 lelőhely képviseli.” Vegyük ehhez még hozzá, hogy „köznépi temetőink nagy része a X. század második feléből, sőt végéről keltezhető”, és éppen ott a legszegényesebb – Pannóniában –, ahol krónikáink szerint a honfoglalók megtelepedése a legerősebb volt.

Bálint Csanád kandidátusi értekezésében⁹⁰ a két csoport temetkezésében megerősítette azt a régi megfigyelésünket, hogy Árpád magyarjai általában homokos területre telepítették temetőiket, a „köznép” inkább az agyagos-vályogos területeket keresi fel. E dolgozat szerzője az utóbbi megállapításhoz még azt fűzi hozzá: akárcsak a „kései-

⁸⁸Szőke Béla: A honfoglaló – és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei, Budapest, 1962.

⁸⁹Mesterházi Károly: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál, Budapest, 1976. (Kandidátusi értekezések tézisei, kézirat.)

⁹⁰Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században, Budapest, 1975. (Kandidátusi értekezés tézisei, kézirat.)

avarok"! Még néhány szót a településről, saját tapasztalataim és Mesterházi Károly alapján: az egyre gyarapodó településnyomok olyan sűrűk, hogy szó sem lehetett nomád gazdálkodásról, tereltető helyváltoztatásról!

Még valamit „köznépi temetőink”-ről. Egyrészt – amint már említettük –, hogy feltűnően kevés számú, csak néhány való törzsneves falu mellől, másrészt pedig az, hogy – amint Tettamanti Sára szép dolgozatából látszik⁹¹ – egy részüket nem Kelet-Nyugat irányban tájolták, hanem pontosan úgy, mint „késő-avar” temetőinket ÉNy-DK irányban. Már Szőke Béla is megfogalmazta azt a feltevést, ami bennem is kialakult: ezek a temetők a „későavar” temetők folytatásai! Mellékleteik nagy része pedig közös közép-európai viseletről tanúskodik, úgy látszik a X. század szegénysorának temetőit találjuk itt, amelyek közt van magyar, de van szláv is, s talán-talán még avar meg gepida is!

A „köznépi temetők” e rövid jellemzésében mindenütt kérdőjeleket kellett tennünk, ezért „elcserélni” a „griffes-indások”-at, úgy érezzük, elsietett dolog volt, s mögötte az egyszeri honfoglalás hite munkált. Úgy látom tehát, hogy Györffy György barátom új érvei nem olyan jellegűek, hogy fel kellene adnom azt a feltevésemet, amelyben ugyancsak sok a bizonytalanság, de mégis szilárdabbnak vélem, mint az „egyszeri honfoglalás” elméletét, és – látjuk majd – igenis van olyan forrásunk, amelyik kimondja, hogy Árpád magyarjai itt magyarul beszélő népet találtak.

Térjünk rá azokra az ellenvetésekre, amelyeket Boros János és Rapcsányi László értékes könyvében (*Vendégségben őseinknél*, 1975.) olvashatunk a 486. és a következő lapokon. Elsőnek vegyük a magyar Kelet-kutatók mesterét, Ligeti Lajost: „a kettős honfoglalás elméletét, sajnos nem tudom magamévá tenni... A két honfoglalás között két magyar nyelvvel kellene számolnunk, és annak a 250-300 esztendőnek, ami a két magyar nyelvet elválasztja egymástól, valahogyan jelentkeznie kellene.” Bizony ez súlyos ellenvetés, és csak részben oldja fel, hogy a korai magyar nyelvemlékekben legalább két, eléggé élesen elkülönült nyelvjárásról tudunk, sőt a Bíborbanszületett is említi kétnyelvűségünket. Nem, ezek nem elégítenek ki Ligeti Lajos érveivel szemben, annál kevésbé, mert a „griffes-indások” és Árpád magyarjai más és más műveltséget hoztak magukkal, ami az anyagi és szellemi műveltségnek úgyszólván minden területén megnyilvánult. Úgy látszik, nem az a helyzet, hogy egy nép kettévált, s egyik része előbb, másika később került hazánkba, hanem két rokon népről, két nyelvről van szó, s az egyik beleolvadt a másikba. Sőt az is lehet, hogy mindkét nép-nél több kisebb nép szövetségével, több nyelvvel van dolgunk. Harmatta János barátom utal arra a kettősségre, ami az arab források magyarjai és a Bíborbanszületett türkjei közt fennáll, s e változás okát kérdőjellel ugyan, de a besenyő támadás következményének sejtí, s – bár nem tartja kizártnak kisebb magyar töredékeknek avar kori megjelenését, de tömeges betelepülésüket pusztá elméletnek véli. Ismét csak azt kell mondanom, hogy aggodalmait osztom, de bizonyos meggondolások miatt – amelyekről e könyvben bőven esik szó – mégiscsak úgy vélem, a Kárpát-medence Árpád előtti magyar megszállása több pusztá elméletnél. Bartha Antal krónikáink „kettős honfoglalás”-át „a nyugati krónikák tudósokodó hun-magyar rokonításából” származtatja, tehát a régebbi magyar kutatás felfogásához csatlakozik, s úgy véli, hogy a „fehér ugor népnév török néprészt jelöl... a kései avarokkal nem azonosítha-

⁹¹Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X-XI. sz.-ban a Kárpát-medencében, Szentendre, 1975. (Kny. a Studia Comitatus 3. kötetéből). 9-122. o. és térképek.

tó, mert... az avarok a fehér ugoroktól külön, saját nevükön kerültek említésre”. Látjuk majd, hogy Kovrat egyik fia onogurjaival avar fennhatóság alá helyezte magát, így tehát ez az ellenvetés tárgyitalan. Nagyon meggondolkoztató ellenben, amit Fodor István fiatal barátom hoz fel a „kettős honfoglalás” ellen. Érveit még bővebben kifejti másutt, tehát a bővebb ellenvetéseket idézem és vizsgálom meg az ellenvélemény teljes tiszteletben tartásával. Nézzük Fodor István hat pontba foglalt kételyeit: (*Szabolcs Szatmári Szemle*, 1973. és *Verecke híres útján*, Bp., 1975.)

1. „Nem igazolható, hogy az említett »griffes-indás« avarok jelentős tömegekben érték meg a 896-os honfoglalást.” E tekintetben egyetért Bóna István barátom aggályaival. Bizony én pedig egyetértek mindkettejükkel. Mert vannak ugyan bizonyos jelek, amelyek a „griffes-indások” kései jelenlétéről vallanak (pl. egy-két közös temető), de ezek vajmi gyéren találhatók. Az igazság azonban az, hogy – a Dunántúl nyugati peremét kivéve – nincsen IX. századi leletanyagunk, márpedig az lehetetlen, hogy a VIII. századot tömören kitöltő avarság, illetőleg „kései-avarság” hirtelen eltűnt volna, hiszen még a pusztító tatárjárás után is néhány évvel már újratelepült hazánk! Hát még a „késő-avar” korban, amikor nagyobb pusztulásról nem tudunk! Egyetlen érv szilárdítaná meg Fodor István és Bóna István aggodalmát: ha ki tudnák mutatni a IX. századi népesség hagyatékát. Márpedig éppen elég leletet ismerünk ahhoz, hogy ebben kételkedjünk, s így az – az egyébként helyes – állítás, hogy nem tudunk kimutatni IX. századi „késő-avarság”-ot, erejét veszti, mert másmilyen lakosságot sem tudunk kimutatni, s mégis az hihetőbb, hogy a régi lakosság folytatja itt életét. Az, hogy ez a lakosság elszlávosodott volna, bizony nem több, mint „gondolom”, s Fodor István nem is tesz említést róla. Nos, nézzük Fodor István második ellenvetését, 2. ami talán a legsúlyosabb érv, és ismét csak találkozik Bóna István véleményével. Ez pedig a következő: nincsen bizonyosságunk arra, hogy a „kései-avarok” a Káma vidékéről vagy más finnugor területről jöttek volna hazánkba, s ezért erős kétségeink lehetnek magyarnyelvűségük iránt. Hát erre mit felelhetünk? Megint csak azt, hogy a kétség jogos, ám – hogy láthassuk, milyen bizonytalan minden feltevés – az előbb ismertettük Mesterházi Károly megállapításait, amely szerint honfoglalóink türk előkelei és középrétege jött a Káma mentéről, az ottani bolgár területről. Nyilván tehát török nyelvű volt, és a Bíborbanszületett nem véletlenül használja állandóan a „türk” megnevezést, amikor Árpád magyarjairól beszél. Sajnos nem tudjuk, hogy a „griffes-indások” honnan jöttek. Magam is csak félve hangoztattam, hogy valahonnan a nevolinói műveltség „közeléből”, amelynek indás övei közismertek ugyan, de ezek női (!) övek. A „griffes-indások” téglavörös színű edényművessége éppenséggel Észak-Iránra utal. Tökéletesen osztom tehát Fodor István aggályát, de ő sem tud jobbat ajánlani helyette, én sem. Annyi bizonyos, hogy az „indások” népe itt a Kárpát-medencében ránó a „griffesek”-re. Hogy emögött mi van, az-e, hogy az europid „késő-avarság” magába olvasztja a belső-ázsiai mongol réteget („griffesek”), nem tudom. Nos, ehhez jön Fodor István harmadik ellenvetése, 3. amely kérdőjelet tesz arra a megfigyelésemre, hogy a „késő-avar” és a „kora-magyar” települések területe nem fedi, hanem kiegészíti egymást. Ehhez szeretném a következőket megjegyezni: Senki nem vonhatja kétségbe, hogy a X. században a Kárpát-medencében Árpád magyarjai voltak az urak, s megszállták a katonailag vagy gazdaságilag számukra értékes területeket, ha pedig azon lakók voltak, elűzték onnan. Nagyon is meggyőző e tekintetben Garam Éva ásatása, aki avar temetőbe települt korai Árpád-kori telepet talált. Annál

meggyőzőbb ez számomra, mert Felgyőn én is ezt találtam, hiszen Felgyő a böldi rév nyugati kapuja, s természetes, hogy ezt az uralkodók vették kézbe. Erről egyébként a kétélű kardok elterjedésével kapcsolatosan (királyi hadsereg) régebben írtam, s felismerésem azóta is bizonyítékokat nyert.⁹² Tehát nem lehet néhány egymást fedő rétegből általános következtetéseket levonni, mert mindig a hely fontos vagy kevésbé fontos volta szabta meg, hogy az új urak elfoglalták-e, vagy helyén hagyták a paraszti lakosságot. Az azonban bizonyos, hogy nagy tömbökben az egymást kiegészítő település megvolt. Ezen nem változtat az sem, ha egy-egy ilyen nagyobb tömbben Árpád magyarjainak temetői is megjelennek, sőt ez a törvényszerű. A hódítók, a honfoglalók nyilván kiépítették a maguk hatalmi gócait a „késő-avar” parasztság területein is! 4. K. Éry Kinga embertani megfigyelése⁹³ alapján Fodor István kétségbe vonja Lipták Pál megállapításait arról, hogy az Árpád-kori magyarság inkább a „késő-avar” elődökre üt, semmint Árpád magyarjaira. Itt meg kell jegyeznem, hogy már Bartucz Lajos⁹⁴ is jelentős avar kori elemet figyelt meg a középkori és újkori magyarságban. A kérdést azonban az egyre finomodó embertani kutatások dönthetik el, a nagy tömegű „késő-avarság” folyamatosságát tagadni azonban szinte azonos lenne az élettani törvények tagadásával. 5. pontként megismétli Fodor István, hogy nincsen írott kútfőnk arról, hogy Árpád magyarjai a honfoglaláskor itt magyar nyelvű népet találtak volna. Ilyen kútfőnk azonban – közvetett s közvetlen van; egyébként a kérdés megfordítható, arra sincsen kútfőnk, hogy Árpád magyarjai magyarul beszéltek volna! Végezetül a 6. pontban arra hivatkozik, hogy a szovjet régészet, amely egyre elmélyültebben foglalkozik a magyar elődökkel, ugyancsak nem jutott eredményre, amely alátámasztaná a „kettős honfoglalás” tételét. Ez igaz, de láttuk már, hogy a szovjet régészek eredményei a Káma-vidék bolgár törökségéről vallanak, s ezzel újabb kérdőjeleket írnak Árpád magyarjainak magyarnyelvűsége mellé.

Igen-igen érdekes magatartás kezd kialakulni a szegedi egyetem történeti és altaji tanszékein. Nevezetesen a munkám egyik alapjául szolgáló Kniezsa-féle magyar-szláv térkép érvényességét vitatják. Hasonló gondolatok már Bóna Istvánnál is felmerültek a TIT által rendezett vitában (*Valóság*, 1970. 1.) Kristó Gyula és munkatársai két igen jelentős tanulmányban kísérlik meg Kniezsa Istvánénál megbízhatóbb alapokon felvázolni „korai” településtörténetünket. (Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefi László: *Adatok korai helyneveink ismeretéhez*, I-II. Szeged, 1973. 74.) Szómagyarozatok helyett népnéveink, törzsnéveink és krónikáink nem keresztény nevei stb., valamint nemzetségnéveink térképre vitelével kísérlik meg honfoglalás kori településeink kiterjedését meghatározni. Ehhez az irányzathoz csatlakozik Róna-Tas András is, aki további megfontolásokkal fejti ki aggodalmait az iránt, hogy nagyrészt XII. században feljegyzett helyneveket visszavetítsünk a honfoglalás korába. Róna-Tas felhívja a figyelmet, hogy helytelen módszer a „késő-avar” leleteket egy jó 200-300 évvel későbbi népi térképre rávetíteni, még akkor is, ha a térkép valós voltát nem is

⁹²László Gyula: Fettich Nándor „Szent István kard” című dolgozatának bírálatában (*Folia Arch.* I–II. 231. o.) a kérdést kidolgozta, és új szempontokkal gazdagította: Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez, Pécs, 1965.

⁹³K. Éry Kinga: Összefoglaló biometriai vizsgálatok a VI-XII. század Közép-Duna medencei népessége között, *Anthr. Közl.* 14 (1970). 7–33. o. – és Szempontok a kora Árpád-kori népesség embertani és régészeti forrásainak értékeléséhez, *Demográfia*, 1971/1–2. o.

⁹⁴Bartucz Lajos: A magyarországi avarok faji összetétele és etnikai jelentősége, *Kny. Ethnographia*, 1935/3–4-ből. 1–12. o. – és A magyarországi avarok termete, *Kny. az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyvéből*, Szeged, 1948. 1–12. o.

vonások kétségbe.⁹⁵ Róna-Tas András és Kristó Gyula körének ellenvetései nagyon meggondolkoztatók, s különösen érdekes az egyik részletkérdés kidolgozása, amelyet Róna-Tas egyik tanítványa végzett el (Madaras László⁹⁶). Madaras László két térképet is közöl dolgozatához. E térképeken a „griffes-indás” lelőhelyek, a X. századi magyar lelőhelyek és a törzsnevek viszonyát vizsgálja. Nagyon tanulságos következtetéseket von le, amelyekből néhány mondat erejéig idézek is. Dolgozatának 45-46. lapján ezt írja: „... Kniezsa István térképét nem lehet mechanikusan visszavetíteni a 896-os állapotokra. Ugyanis erről (ti. a 2. számú térképéről) az olvasható le, hogy egyes területeken, ahol nagy számban fordulnak elő törzsnevekből keletkezett helynevek, ott nem találunk X. századi magyar régészeti emlékanyagot. Ilyen területek pl. a Zsitva és Ipoly folyók közti terület, az Al-Duna vidéke, a Balatontól délre fekvő területek. Feltűnő, hogy ezek a vidékek szinte kivétel nélkül a peremterületeken vannak. Kniezsa István térképén ezek a területek magyar szállásokként szerepelnek, ami érthető is, hiszen Kniezsa a törzsnevekből keletkezett helyneveket, mint alapvető fontosságú forráscsoportot használja. Ezen ellentmondás – tudniillik az, hogy a XI. századi magyar település-történet nagyobb, mint a X. századi magyar sírleletek által határolt terület – azt sugallja, a honfoglaló magyarok kisebb területeket szálltak meg, mint amit a magyarok a XI. században laktak.” Hallatlanul érdekes ez az összefoglalás, részben mert igazolja feltevésemet – legalábbis bizonyos területeken –, másrészt pedig hallgatólag abból indul ki, hogy a magyar helyneveket csak Árpád magyarjai, illetőleg utódaik adhatták. Ha ezt az – igazolhatatlan – feltevést elfogadjuk, akkor természetesen új magyarázatot kell keresni olyan tényekre, hogy színmagyar helynévvel jellemzett területekről hiányzanak a magyar leletek. Én éppen ezt tettem. Ennek ellenére is nagyon meggondolkoztatók ezek a megjegyzések. Magam jó ideje elkezdtem gyűjteni a kisebb léptékű térképeket, s azt tapasztaltam, hogy ahol a nagy térképen egymás mellé kerülnek a „kései-avarok” és a honfoglalók temetői, ott a valóságban külön telepítésről van szó, egymástól 5-10-20 kilométerre. Szándékomban van a gyűjtés befejezése után közzétenni e térképsorozatot, itt a sok térkép terhelne a kiadványt, a szemelvények pedig nem adnának elég hitelt az eredményeknek. Ezekre a kérdésekre még visszatérünk, mert úgy látjuk, Kristó Gyuláék térképei nagyjából ugyanolyan feltevéseket tesznek lehetővé, mint Kniezsáé. Egyelőre erről csak ennyit. A szerzők – mint láttuk – ismét abból a hallgatólagos feltételből indulnak ki, hogy a magyar helyneveket Árpád magyarjai adták (ami végtére is lehetséges). Nem veszik tekintetbe, hogy ugyanakkor, amikor a szláv helynevek régiségét nem vonják kétségbe (ugyanazokban az oklevelekben maradtak ránk, mint a magyarok!), ellenben a mi helyneveink régiségét illetőleg fenntartásaik vannak. Meg kell jegyeznünk, hogy a helynevek igen szívósak, hiszen XII. századi helyneveink jó része ma is változatlanul él, 800 év után! Ez mindenesetre csökkenti azt az aggályt, hogy a XII. századról nem következtethetünk vissza a X.-re! Vagy egyszer s mindenkorra le kellene mondanunk, hogy a X. századról bármit is megtudjunk, mert írásbeliségünk a XI-XII. században kezdődik? Avagy nyelvünk őstörténetéről sem tudhatnánk meg semmit, ami

⁹⁵Róna-Tas András 1976. szeptemberében a IV. Finnugor Kongresszuson tartott felszólalása; a hozzászólás szövegét a szerző volt szíves rendelkezésemre bocsátani, amiért hálás köszönet illeti. Lásd továbbá Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szekfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez, I. (Szeged, 1973), II. (Szeged, 1974).

⁹⁶Madaras László: A kettős honfoglalás elméletének néhány településtörténet problémája, Acta Juvenum, Szeged, 1975. 32-54. o.

XI. század előtti, mivel csak ebben a korban kezdődik meg szavaink lejegyzése?

Ekként, bár nagyon egészségesnek tartom a szegedi történeti iskola új térképeit – s használok is őket mégis, tekintettel arra, hogy alapjában nem változtatják meg a Kniezsa-térkép alapján levont következtetéseket, nem érzem feloldhatatlan ellentmondásnak az új helyzetet.

Róna-Tas professzor másik ellenvetése a magyarság lovas nomád és földművelő léte oldaláról támadt. Úgy véli – s ebben igaza van –, hogy a nomád nem tud földművelő nélkül megélni, a kettő tehát nem ellentmondás, és nincsen szükség arra, hogy azt gondoljuk, a földműves „griffes-indások”-ra később rátelepedtek Árpád nomád magyarjai. Ezt az ellentétet feloldaná az a néprajzi tapasztalat, hogy a két életforma egymásra utáltan élhet. Valóban: így is lehetett, ámde mindazok a más oldalról jött megfigyelések, amelyeket ebben a tanulmányban felsorakoztatok, inkább a „kettős honfoglalás” felé billentik a mérleget. „Griffes-indás” temetőinkben is erős nagyállattartó réteget különböztethetünk meg, nem úgy sarkul tehát a kérdés, hogy az eleve földműves „griffes-indások” és az eleve nomád Árpád magyarjai. Általában – mint tárgyalásunk folyamán többször látjuk majd – kerülöm a tiszta „ideáltípusokban” való gondolkozást, s nem akarok mindent egyetlen logikus gondolatsorra fűzni, jócskán maradnak ellentmondások, amelyek feloldását ez ideig nem sikerült megtalálnunk.

Újabban a csehszlovák kutatók részéről (Klanitza, Dekán) és egy magyar kutató részéről (Bakay Kornél) kétségek merültek fel az iránt, hogy a „griffes-indás” csoport késői lenne. Klanitza szinte hogy Hampelhez tér vissza, s egészen az V. századig elmenne a csoport időrendjében, és a kezdeteket bizánci szlávnak tartja. Bakay Kornél pedig Alföldi András véleményét újítja fel, úgy véli, a „griffes-indások” és a Hampel-féle III. csoport avarjai egykorúak lennének. Mind egyik, mind a másik feltevés a megoldatlan kérdések özönét idézné fel, úgyhogy a magyar kutatás szilárdan kitart a 670-80 táján Keletről megjelenő új népnek a „griffes-indások”-hoz való kapcsolása mellett.

Most pedig lássunk néhányat az én ellenvetéseim közül, azokon kívül is, amelyeket 1. térképem kapcsán kifejtettem. Úgy látszik – s erre tanít eredetmondánk is – el kell vetnünk azt a gondolatot, hogy az első és második honfoglalást egyazon nép kettészakadt két ága vitte volna végbe. Meg kell maradnunk a rokon nép gondolatnál. Igen ám, de az onogurokról tudjuk – Priscostól –, hogy ázsiai terekről törtek Európába, olyan területről tehát, amelyen mai feltevéseink szerint a magyarok nem éltek. Vagy esetleg el kellene fogadnunk Tolsztovnak, Csernyecovnak azt a feltevését, hogy ugor elődeink Nyugat-Szibériában éltek volna? Az onogurokról később külön írok majd, úgyhogy ezt a kérdést hagyjuk addig függőben.

A következő kérdés: hogyan lehet, hogy a „késő-avarok” szabadon hagytak nagy területeket, és Árpád magyarjai nagyjából megelégedtek volna azok benépesítésével. Ez valóban nehezen képzelhető el, vagy: ugyan hol alakult ki a „griffes-indás” nép? Hogy lehet, hogy egyszerre vége szakad ennek a gyönyörű művészetnek? Mi történt a „griffes-indások” művészetével? Csak úgy megszűnt? De hogyan szűnhetett meg, ha a nép megmaradt? Csupa kérdés, amire szinte önként kínálkozik a felelet, ám ez csak „gondolom”. Arról lehet ugyanis szó, hogy Árpád magyarjai legyőzték az itt lakókat, s nem valami testvéri barátságából hagyták helyükön, hanem mert rá voltak utalva a földművesekre. Ezzel azonban az itt talált „késő-avar – kora-magyar” nép el-

veszítette szabadságát, s a peremeken élő szláv népekkel együtt szolganéppé vált. Ám a szabadság elvesztése együtt járt a szabadság jelvényének elvesztésével is, ez pedig a díszes öv volt, a díszes viselet. De különben is vessünk számot azzal, hogy egy-egy „griffes-indás” temetőben a „szabadok”, „az urak” száma, tehát azoké, akiknek öv jelezte rangját, vagy éppenséggel fegyver, aránylag csekély, 10-30 százaléknyi. A többi szolganép volt a „griffes-indások” alatt is, s az maradt a magyarok alatt is! Az is lehet, hogy a vezető réteget megsemmisítették. Előzőleg említettünk olyan lehetőséget is, hogy a halott felővezésének szokását talán a kereszténység tiltotta el. E szerint a „gondolom” szerint tehát a „griffes-indás” övek viselése nem valamiféle elavulás vagy a nép kihalása miatt szűnt meg, hanem azért, mert szolgasorba jutott, vagy keresztény lett. (Ne feledjük: Árpád-kori szolganeveink majdnem színmagyarok!) Ez magyarázná azt is, hogy „köznépi viseletünk” miért mutat annyi közösseget a közép-európai és hazai szláv viselettel (a Bjelobrdo szláv rétege, amelynek elterjedése fedi a közép-európai szláv területet). Akárhogy is alakul ennek az elképzelésnek sorsa, mindenesetre feleletet ad kora Árpád-kori szolgarétegünk magyarságára s arra, hogy a honfoglaláskor nemcsak békés csatlakozások, hanem harcok, győzelmek is kellettek a terület elfoglalásához. Nem szabad csalóka képzeteket keltsen bennünk „az egymásra talált rokonok” romantikája. Ilyen s más megoldatlan kérdések merülnek fel az emberben munka közben, ezeket „el kell bírni”, s nem akadályozhatják más kérdések megtárgyalását.

Az avarság fennmaradásával foglalkozó teljes irodalmat és kérdéshálózatot mintaszerű fegyelemmel dolgozta fel Tomka Péter.⁹⁷ Áttekintéséből világosan látszik, a kérdést általában nem a régészet vetette fel, hanem a történelem (főként Kovrat fiainak sorsa kapcsán) és az embertan. Ez utóbbira vonatkozó számadását szó szerint közlöm (franciából fordítva). „Embertankutatóink nagy része azon a nézeten van, hogy az Árpád-kor elejének népessége az élettan szemszögéből nézve folytatása a késő-avar korszak népességének. Bartucz Lajos a hencidai temetőben az avar korszakhoz hasonló embertani leleteket talált. Lipták Pál a késő-avar kor embertani leleteinek és az Árpád-koriaknak kapcsolatairól értekezett. Nemeskéri János egyik előadásában kimutatta, bizonyos temetőkben kisebb-nagyobb embertani folyamatosságról beszélhetünk ...” Mindezt úgy fogalmazhatnánk, hogyha a régészeti anyagot és a történelmet nem ismernők, a csontvázleletek arról tanúskodnának, hogy az előző korszak („késő-avarok”) népessége él tovább a következő korszakban (Árpád-kor). Ám az embertankutatók sem teljesen egységesek e szemléletben. K. Éry Kinga a *Demográfia* című folyóirat 1971. évfolyamában közzétett dolgozatában⁹⁸ maga is elfogadja a „késő-avarság” továbbélését. „A kutatók az avar kori népességnek a magyar honfoglalást követő továbbélését ma már egységesen vallják, erre vonatkozóan megnyugtató régészeti bizonyítékaink azonban még nincsenek...” Ám éppen a kérdés nagy fontosságára való tekintettel óvatosságra int: „Azok az embertani és régészeti törekvések azonban, amelyek olyan részletkérdésekre keresik a választ, mint például a honfoglalók egyes törzseinek, a különféle csatlakozott népelemeknek, az itt talált lakosságnak elkülönítésére, etnikumának meghatározására vagy például a helyi és bejött népelemek összeolvadási folyamatának felvázolására tesznek kísérletet, a meglevő forrásanyag korlátaiból következően rendkívül nagy óvatosságot igényelnek, és még így is

⁹⁷Lásd a 81. sz. jegyzetet.

⁹⁸Lásd a 93. sz. jegyzetet.

csak erős fenntartással kezelendők.” Éry Kinga az *Anthropológiai Közleményekben* jelentős különbséget állapít meg az „avar kori” és a „kora-Árpád-kori” népesség között, tehát ellentétbe jut embertankutatóink többségével, mégis fejtegetéseit a következőkkel zárja: „Az avar kori és Árpád-kori sorozatok közti közeli kapcsolatok hiánya ugyanakkor szükségképpen nem tagadja a honfoglaláskor itt talált jelentős számú népelem kontinuitásának valószínűségét. A két korszak emberanyagában mutatkozó különbségek inkább talán azzal magyarázhatók, hogy az itt talált és újonnan beköltöző népelemek nagyobb mérvű összeolvadására csak az Árpád-kor későbbi szakaszában vagy a középkor elején, tehát a XII. századot követő időszakban kerülhetett sor.” A magunk részéről is hívei vagyunk az állandó aggodalmas ellenőrzésnek, mert a dolgok egyszerűsítése csak olyan új elmélethez vezethet, amelyben egy sereg jelenség ismét csak elhalványodik, s később éppen ezekből nőhet ki az új szemlélet igénye. Éppen ez okból nevezem én is a „kettős honfoglalás”-t feltevésnek, elméletnek, és nem valóságnak, bár belső meggyőződéseim szerint ez a kérdések megoldása, ám érzelmi mozzanatoknak nincsen helye a kutatásban.

Tomka Péter higgadt számvetése és Éry Kinga kétségei jó átmenetet jelentenek azok felé a kutatók felé, akik a „kettős honfoglalás”-t javallják. A tudománytörténeti visszatekintésben felsoroltuk azokat a nagyérdemű kutatókat, akik a századforduló óta újra s újra felvetették azt a gondolatot, hogy Árpád magyarjai itt már magyarokat találtak, s nézzük az utóbbi évtizedek kutatóit. Közülük is elsősorban Szádeczky-Kardoss Samut és Olajos Terézt. Kardoss professzor az Ókortudományi Társaság szegedi csoportjának 1971. évi ülésén mutatta be *A kettős honfoglalás kérdéséhez* című értekezését,⁹⁹ s rövid előadásvázlatát kéziratként sokszorosította is. Bevezetőjében igen lényeges elvi kérdést tisztáz, s ez éppen a Kristó Gyula-Róna-Tas András által kifogásolt helynevekre vonatkoztatható. Az előző beszámolónkból láthattuk, hogy kettőjük alaptétele: amit a XI-XIII. századi helynevekből kikövetkeztethetünk (Kniezsa I. térképe), nem szolgálhat alapul a honfoglalás korára, mert a helynevek lehetnek későbbiek is. Nézzük, mit szól ehhez a kérdéshez Szádeczky-Kardoss professzor: „A római kor és a XI. század (a magyar állam írásbeliségének megindulása) közötti fél évezred forrásai annyira kisszámúak, szegényesek és rosszul tájékozottak, hogy a bennük előforduló szűkös és problematikus Kárpát-medencei névanyag félreérthetetlen bizonyossággal nem mutatja meg: meddig nem, és mikortól lehet vagy éppen kell finnugor (előmagyar) nyelvű etnikum jelenlétével számolni a Közép-Duna-medencében. A magyar átlagember, de a történészek, kutatók többségének tudatában is bizonyított tényként élő tétel, miszerint Árpád 896-os honfoglalása a szóban forgó terminus *csak hipotézis*, amely mellett más feltevések sem hagyhatók számításra kívül.” Bizony ez így van. Kutatómunkánk megkezdésekor szabadulnunk kell mindentől, ami belénk idegződött, de nem bizonyított! Az a kevés helynév, amelyről a IX. századból tudunk, Nyugat-Dunántúlra vonatkozik, s – úgy látszik – azóta nyomtalanul eltűnt! A továbbiakban Szádeczky-Kardoss számot vet a „kettős honfoglalás” régészeti feltevésének indítékaival, és ennek kezdetén a múltból idézi – s ebben mi is követjük – a századforduló nagy régészének-történészének – Nagy Gézának – a *Millenáris Történelem* I. kötetében irt szavait: „Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás.

⁹⁹Szádeczky-Kardoss Samu: *A kettős honfoglalás kérdéséhez* (rövid előadásvázlat), Szeged, 1971. Kézirat.

Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak ivadékait, s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a nép emlékezete.” Az utolsó két évtized munkáiból Simonyi Dezsőnek azt a dolgozatát emeli ki elsőnek (MNY, 64. o.¹⁰⁰), amelyben bizonyítani tudta, hogy Tárkány törzsnevünk bizonyosan avar kori, mert a VIII. század végén egy Pipint dicsőítő frank ének Tarcán nevű avar főrangúakról beszél. (A Várkony avar-koriságát Györffy György is elismeri, mert ezen a néven nevezi Theophylaktos Simokatta az ál-avarokat.) Hadd vessük itt közbe Gömöri Jánosnak *Az Árpád-kor előtti vaskohászat emlékei Nyugat-Magyarországon* című doktori értekezésének (1976) egyik eredményét: a 12. jegyzetben a Tarján és a Tárkány törzsnévi helynevek és a kohóleletek összefüggését említi. Györffy (Tört. Szle. 1972. XV. 283. o.) feltérképezte 15 Tárkány helynevünket, s mellette régi vasbányászatra utaló helyneveket jelöl. A Tárkány helynevek egy erdélyi kivételével avaroktól sűrűn lakott területen helyezkedtek el... Utal a „kettős honfoglalás” feltevésére, hogy ezek a helynevek korábbiak lennének. (Visszatérve Szádeczky-Kardoss professzor dolgozatára, Simonyi után Csallány Dezső munkásságát idézi, amelynek nagy érdeme, hogy felvetette, többi magyar törzsünk is avar kori lehet, ugyanis a „késő avar” leletekből mintegy hatvan található törzsneves helységeink mellett.) Utána kerít sort a magam feltevésének bemutatására, s ő – a klasszika-filológus – úgy érzi, hogy ennek legtöbb – ha nem is valamennyi – érvét meggyőzőnek kell elfogadnia, s ezek alátámasztásához ő maga és tanítványai is újabb érveket szolgáltatnak. Egyik megjegyzésében (a Tárkány helynevekről, amelyeket Kniezsa magyarnak nevez, jóllehet avar koriak) már érezzük a Kniezsa-féle térkép újra való ellenőrzésének szükségességét. A maga kutatásaiból Szádeczky professzor a negyedik Kuvrat fiú Pannóniába való telepedésének igazolását hozta fel. A 670 táján betelepedett onogurok kései, 860 körüli bizonyosságát hozza Olajos Teréz dolgozata,¹⁰¹ amelyben az ungrok határhegyéről történik említés. Mindezekkel e kis könyv folyamán részletesebben is foglalkozunk, legyen itt elég emlékeztetőnek e rövid bemutatás.

Tomka Péter egy, termékenynek ígérkező szempontot vetett fel a „kettős honfoglalás” kérdésének kutatása során, nevezetesen a nyelvészet szempontját: „Ha ugyanis sikerülne kimutatni a szomszéd szláv nyelvekben finnugor hatást – amely a VIII. században kezdődne –, meggyőző tény kerülne kezünkbe egy finnugor (magyar) csoport VII. századi megjelenéséről. Tegyük hozzá Tomka Péter töprengésre készítő gondolatához, hogy a magyar nyelvben van egy sereg orrhangú szláv szó (pl. *Kompa, Long, Zemplén, Pankota*), márpedig ez a kiejtésbeli sajátosság a közép-európai szlávoknál a X. század vége táján megszűnt. Elegendő lett volna egy évszázad e szavak átvételére, és – ez a fontosabb! – régi hangalakjukban való megőrzésére, amikor az átadó nép ajkán megváltoztak a szavak?! Nyilván hosszú ideig tartó beidegződés kellett ah-

¹⁰⁰Simonyi Dezső Tárkányról szóló dolgozata, MNY. 64:439. o.

¹⁰¹Olajos Teréz: Adalék a /H/ung/a/ri/i/ népnév és a késő avar kori ethnikum kérdéséhez, Antik Tanulmányok, XVI. (1968). 87-90. o. Lásd előbb: K. Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert, Berlin 1923. 13. o. – Egy rendkívül értékes adatra hívta fel a figyelmemet Tompos Ernő soproni főlevéltáros barátom. „Dr. jur. Wilhelm Wegener: Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte, Heinz Reise Verlag, Göttingen, 1962-69. Lieferung 4. Dr. Franz Tyroller: Genealogia des altbayrischen Adels im Hochmittelalter, Tafel 9. és 137. o. 860-ban Ulrich Graf an der ungarische Grenze szerepel. Az adat sokatmondóan egészíti ki Német Lajos oklevelét! Lásd még a 82. sz. jegyzetet!

hoz, hogy a magyar nyelv e régies hangalakokat őrizze meg. Hasonló eredményekre jutottam a magyar nyelv szláv jövevényszavainak keresztény rétegét vizsgálva: ezeknek is korábbiaknak kell lennie, mint a Géza–István-féle térítés. Ezekre még szó kerül.

NÉHÁNY RÉSZLETKÉRDÉSRŐL BŐVEBBEN

Tudományos munkákban szokásban van, azért, hogy a kérdések folyamatos tárgyalását ne zökkentsék ki menetükből azzal, hogy egy-egy részletnél elidőznek, hogy a munka végén kisebb értekezésekben-excursusokban, függelékekben tárgyalnak meg kérdéseket, amelyek a témát előbbre viszik a megfejtés felé. Nos, ezt a módszert követjük mi is néhány részletkérdés bővebb boncolásával.

Éppen feltevésem még kidolgozatlan voltából következik, hogy egyes kérdésekre újból s újból, új s újabb szempontból vissza-visszatérek. Sőt – néhol – még az ellentmondásokat sem küszöbölöm ki, hiányos tudásunk mellett ezeket az ellentmondásokat nem kell okvetlenül feloldanunk, mert esetleg ezzel az erőltetett „mindent megmagyarázással” akarva-akaratlan eltorzítjuk adatainkat. Az lenne a különleges, ha minden adatunk egybevágná, tehát a véletlen a számtalan elfeledett tényből éppen olyanokat tartott volna meg, amelyek fényt vetnek az egykori valóság teljességére. Ezt – a régészetben talán szokatlan – magatartásomat szoktam magam csinálta „szak-kifejezéssel” „termékeny bizonytalanság”-nak nevezni. Legtöbbünk nem bírja ezt el, s erőlteti az adatok egy nevezőre hozását, magam igyekszem fegyelmezni magamat, hogy elbírjam a bizonytalanságot. Nem akarok – s nem tudok – mindent megmagyarázni!

JEGYZETEK A CSODASZARVAS-MONDÁHOZ

Kézai Simon mestert, IV. (Kun) László udvari papját gyanúsítják történészeink, hogy ő lenne a hüntörténet kitalálója, s ezzel a hun-magyar rokonság elméletének megfogalmazója. Itt most nem térünk ki a vitás kérdésekre – közben erre is visszavisszapillantunk hanem olvassuk el Hunor és Magyar történetét, úgy, ahogy Kézai Simon 1283 táján megírta, Györffy György hiteles fordításában:

„... Ménrót, az óriás, a nyelvek összezavarodásának kezdete után Eviláth földjére költözött, amely vidéket az idő tájt Perzsiának neveztek, s ott feleségétől, Enethtól két fia született, ti. Hunor és Magyar, akiktől a hunok, vagyis magyarok származtak. De az óriás Ménrótnak – azt beszélük – Eneth mellett még más felesége is volt, akitől Hunoron és Magyaron kívül több fia és lánya született; e fiai s azok utódai Perzsia vidékét lakják, testalkatra és színre a hunokhoz hasonlítanak, csupán beszédjük tér el egy kissé, mint a szászoké a türingiakétól. Mivel pedig Hunor és Magyar Ménrótnak elsőszülött fiai voltak, apjuktól megválva külön sátrakba költöztek.

Történt pedig egy napon, hogy amint kimentek vadászni, a pusztaságban egy szarvasiünnő bukkant fel előttük, s amint üzőbe vették, az a maeotisi ingoványokba menekült előlük. Mivel teljesen eltűnt a szemük elől, sokáig keresték, de nem tudtak nyomára akadni... Letelepdedvén tehát a maeotisi ingoványok közé, ki sem mozdultak onnan öt évig. A hatodik évben kikalandoztak, s egy puszta helyen véletlenül Belár fiainak férjeik nélkül otthon maradt feleségeire és gyermekeire bukkantak. Kiket is vagyonostul sebesen vágtatva elragadtak a maeotisi ingoványok közé. Történetesen az alánok fejedel-

mének, Dulának két leányát is elfogták a gyermekek között, ezek egyikét Hunor, másikat Magyar vette feleségül. Ezekből az asszonyoktól származnak a hunok valamennyien...”

A *Képes Krónika* még magyarázatul hozzáfűzi, hogy az asszonyokra, leányokra akkor bukkantak a testvérek, „amikor a kürt ünnepét ülték, és táncot jártak”.

Ismerünk egy másik magyar krónikát is, amely leírja a csodaszarvas-mondát. Ez azonban nem eredeti nyelven (esetleg magyarul?) maradt reánk, hanem Terdzsuman Mahmud szultán íródeákja mentette meg Székesfehérvár 1543. évi elestekor, és fordította le Nagy Szulejmán számára.¹⁰² Ebben is nagyjából a mi mondánkunk megfelelően, kevés változtatással írják le „egy csodálatos vad” üldözését, majd később úgy folytatódik a krónika, hogy Hunor népét támadás éri, s ez elől „Pannóniába költözik”. Amikor abba a tartományba érkeztek, látták, hogy csodálatosan bőséges folyamai vannak nagy számban, sok gyümölcse és bő termése van ennek az országnak, és az ő nyelvükön beszélnek. Mondták: „Ennél jobb ország mikor kerül kezünkbe.” A *Tarih-i Üngürüs* szövegeltérései kétségtelenné teszik, hogy nem Kézai krónikája szolgált alapul. Úgy látszik tehát, hogy a vadász testvérpár története több változatban is élt, s hogy nagyon régen a magyarság eredetmondája volt, arról a történetíró Widukind (kb. 925–1004) győz meg, aki *A szászok történetében*, amelyet jó kétszáz évvel a magyar krónikák előtt írt, már hozzánk kapcsolja ezt az eredetmondát.

Widukind szövegéből most csak a minket érdeklő részek kivonatát adjuk, Horváth János hiteles átültetésében:

*„A dalamancok nem tudták feltartóztatni Henriknek, Szászország, hercegének a támadását, és ezért felbérelték ellene az avarokat, ezt a háborúban igen kemény népet, akiket most magyaroknak hívunk. Az avarok pedig, ahogy egyesek hiszik, a hunok maradványai. A hunok a gótoktól származtak... hatalmas nemzetté váltak... úgy esett, hogy egy vadászat alkalmával egy nőtény szarvasra bukkantak, és azt addig üldözték, míg annak vezetésével átkeltek a meótiszi mocsarakon, egy eddig minden halandó számára járhatatlan úton... miután a körülöttük lakó szomszédos népeket elpusztították, végül Pannóniában kezdtek lakni. Nagy Károly pedig legyőzte, és a Dunán túlra űzte őket, és hatalmas sánccal vette őket körül... Arnulf császár azonban lerombolta a védőművet...”*¹⁰³

Widukind tehát határozottan úgy tudja, hogy az ungrok (magyarok) Nagy Károly előtt telepedtek Pannóniába, és Nagy Károly győzte le őket. Eredetmondájuk a szarvas-monda volt.

A magyar eredetmonda két testvére – mint Thuróczi írja: két ikertestvér! – Hunor és Magyar – egy törzsről fakadt két népéből lett a későbbi magyarság. Éppen ezért a régi szövegeken kívül röviden meg kell emlékeznünk arról is, hogy a kutatásunk miként sáfárgodott ezzel a szépséges néphittel. Mindjárt az elején jegyezzük meg, hogy rokon népeink, amikor eredetükről kérdezték őket, nagyjából hasonló mondával vála-

¹⁰²Blaskovics Lajos prágai professzor *Tarih-i Üngürüs*-fordításáról hosszú cikk jelent meg a Magyar Nemzetben. (1976. január 3.) Levélben megérdeklődtem, vajon a cikkben közölt fordításrészletek hitelesen adják-e vissza a fordítást? Blaskovics professzor megerősítette az idézett részek hitelét. A *Tarih-i Üngürüs* kritikai kiadását Hazai György készíti elő, s ebből majd a teljes szöveget tanulmányozhatjuk.

¹⁰³Widukind szövegét lásd „A magyarok elődeiről...” 246–248. o.

¹⁰³Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája, *Ethnographia*, 1927. 63-80., 145-164. o.

szoltak. E mondák velejét Berze Nagy János foglalta össze *A magyarság néprajzában*.¹⁰⁴ Megemlíti, hogy Prokopios bizánci történetíró szerint egy hun király két fiától származnak a szarvasüldözés után apjuktól elvált fiúk utódai, az Urturgur és a Kuturgur két egytestvér nép. Jegyezzük meg azt is, hogy a „magyar” név feltehető első feltűnésekor is két testvérkirályt találunk (Gordas és Muageris). De akármerre nézünk szét a sztyeppén vagy a rokonnépek közt, mindenütt megtaláljuk a két vadásztestvért, az üldözött vadat, vagy csak egyszerűen a két testvér-őst. Így Skythész fejedelem két fia (Pálos és Naes) a szkíták ősei; az egykori ujgur fejedelem két fia, Tartar és Mungl pedig a tatár és mongol nép ősei, jegyzi fel Abul Gházi Bahadur XVII. századi khivai történetíró, aki őseit Dzsingisz családjáig tudta levezetni. Burját hagyomány szerint – olvashatjuk tovább *A magyarság néprajzában* – két testvértől, Burjáltól és Ölöttől származik a burját és az ölot nép. Hadd emlékeztessünk nyelvrokonaik eredetmondájára, a szarvasüldöző két szárnyas paskertől származik a por és mos nemzetség.

Éppen, mert csodaszarvas-mondánknak ennyi ága-boga van, jó néhány kutató foglalkozott a szarvas-mondákkal, és kiderítették egyrészt eurázsiai elterjedését, másrészt különféle változatait, így többek közt keresztény változatát is (Hubertus és Eustachius mondanakör), sőt felismerték, hogy a magyar régiségben sem áll egymagában, mert Szent László és Géza (ismét testvérpár) előtt megjelenő, égő gyertyákkal fényes agancsú szarvas is ebbe a széltében elterjedt mondanakörbe tartozik.¹⁰⁵

A tudós kutatók általában kétfajta nézetet vallanak a csodaszarvas-mondánkkal kapcsolatban. Azt valamennyien vallják, hogy a szarvas-monda ősi soron való örökségünk, ám a két testvérrel kapcsolatban már szép számmal vannak olyanok, akik Kézai tudós kitalálásának vélik, amellyel a hun-magyar testvériséget igyekezett volna bizonyítani. Mi – tiszteletben tartva a kutatók véleményét – Berze Nagy János érvelését fogadjuk el, amelyben pontról pontra menve bizonyította, hogy a Hunor és Magyar-monda nem tudós átvétel Jordanes hun történetéből, hanem megvolt a hunoknál is – mint annyi más rokon népnél, és megvolt a magyaroknál is – mint annyi más rokon népnél. Ezt, a csak tallózva felsorolt párhuzamok is megerősítik. Berze Nagy finom összevetésekkel állapítja meg, hogy bár hun krónikánk szerzője székében használja Jordanest, a gót királyok egykori jegyzőjét, aki a VI. században megírta a gótok történetét, mégis Hunor és Magyar-mondánkat nem belőle másolta, mert sokkal több a különbözőség benne, mint az egyezés.

A csodaszarvas-mondára már az előzőekben hivatkoztunk azzal kapcsolatban, hogy míg a turulmonda a nagy, nyílt síkságokra, a szarvas-monda az erdőkbe vezet. A szarvas-monda (a szarvas, mint a Nap jelképe) szerte a világon megtalálható (Mircea Eliade munkájában találjuk meg ezt az egyetemes kitekintést), minket azonban most csak egyetlen szempontból érdekel. Figyelmem kívül hagyjuk azt is, hogy vajon a szarvas csak „vezető állat” volt-e, avagy őszanya, s nem foglalkozunk a nőrablás ősi szokásjogával. Talán azért egy-két mozzanatot mégis megemlíthetünk a mondával

¹⁰⁴Sebestyén Gyula, Hóman Bálint, Moravcsik Gyula, Berze Nagy János, Kerényi Károly és mások elmélyült kutatómunkája nyomán az utóbbi időben Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*, Budapest, 1948. 35. sk. Horváth János: *A hun történet és szerzője*, irod. Tört. Közl. 1963. 446-476. o. és László Gyula: *A népvándorlás művészete hazánkban* (1971) mitológiai fejezetében foglalkozott a mondával. Mircea Eliade pedig széles mitológiai háttérbe ágyazva tárgyalja a szarvas + nap jelképvilágot. (De Zalmoxis a Gengis-Khan, Paris, 1970.)

¹⁰⁵Hóman Bálint: *Magyar Történelem*, I. 57. o. (De Zalmoxis a Gengis-Khan. Paris, 1970.)

kapcsolatban. Az egyik az, hogy Hóman Bálint¹⁰⁶ arra gyanakodott, hogy Hunor és Magyar személye történeti alak lenne, nevezetesen annak a két „hun” királynak neve, akikről 528-ból hallunk a Boszporusz mentéről, az egyik neve Gordas (Ogurda?) volt, a másiké – Muageris. Ogurda és Muageris (Hunor és Magyar) tehát történeti testvérpár lett volna. A másik, amit előljáróban szeretnék megjegyezni, hogy az egyik csernigovi fejedelmi kurgánban két, magyar mestertől származó ivókürtöt találtak, és az egyiken két vadász (hajviseletük szerint két külön nemzetség tagja) csodálatos állatokra vadászik, amelyek éppen úgy sebezhetetlenek, mint a mi csodaszarvasunk. Az előbbi Gordas–Muageris és az utóbbi – csernigovi ivókürt – mindenesetre azt sejteti, hogy Hunor és Magyar-mondánk jóval a honfoglalás előtt meg kellett legyen, tehát a két testvérnép közös származás-mondája már régen megvolt, továbbvive a gondolatot, a „kétszeri honfoglalás”-t valóban két, egy töről fakadt, aztán szétvált nép vitte volna végbe? Mindez inkább szabad képzetkapcsolás, hangos gondolkodás, semmint „eredmény”. Bizonyos, hogy a magyarság történeti tudatában élt a két népből, két rokon népből való származás, ötvöződés tudata. Ha ezzel a figyelemmel olvassuk Anonymust, ott is megvan a kettős származás halvány emléke. Mindjárt Élőbeszédében felveti a minket is izgató kérdést: „... ezt a szittya földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyarinek... Hungárusoknak Hungvárról nevezték el őket azért, mert a szlovének meghódítása után a hét fejedelmi személy Pannónia földjére lépve, ott jó sokáig időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost, Ügyek fiát hungvári vezérnek hívták, katonáit meg hungvárusoknak.” (Pais Dezső fordítása.) Tudván tudjuk, hogy ilyen névadás akkor keletkezik, ha egy új nép lép az előzők nyomába valamely területen, akkor a régi névvel illetik az új jövevényeket is. Anonymus világosan megírja, hogy az ungar-hungarus nevet itt, már magyar földön kapta Álmos és népe, tehát nem magukkal hozott név volt, azaz más szóval: itt telepedtek rá a hungarusok-ungarok földjére. Az itt talált hungarusok-ungarok történetét írta meg Widukind ugyancsak a szarvas-mondával. S – szinte túl szép lenne így leírva – ezekre vonatkozik a *Tarih-i Üngürüş*, hogy Hunor népe úgy találta, hogy az itt élők „az ő nyelvükön beszélnek”.

Akárhogy is kételkedünk, bízunk a mondában, egy – úgy látszik – bizonyos: valóban a magyar nép származásának története, és feltehető, hogy a rokon népek hasonló eredetmondájának mintájára vagy azokkal egy töről fakadván mondja el a monda nyelvén a történeti igazságot. Hiszen azt már régen megállapították, hogy Belár neve a bolgár népre emlékezik, Dula fejedelem pedig történeti személy volt. Kézenfekvő lenne a fenti gondolatmenet kapcsán arra gondolni, mintha a két egytestvér története csak itt hazánkban formálódott volna ki, miután Árpád magyarjai onogur-hungar-földre érkeztek. De nem szabad elfeledkezni arról, hogy krónikáink hol így, hol amúgy, de egyöntetűen vallják, hogy Árpád hadai az ősi földet foglalták vissza örökség jogán. Ebből talán arra következtethetünk, hogy a Hunor és Magyar-történet valóban ott keletkezett valahol a Meótisz körül, amelyben az üldözés lejátszódik, és a kettészakadt nép másik ága hajtotta végre a „magyarok második bejövételét”-t, azaz a „második honfoglalás”-t.

Hinnünk kell ugyanis nyelvészeinknek, akik tényként tanítják, hogy Hunor neve nem a *hun*ból, hanem az *onogur*ból származik, az unor alakon keresztül egyébként

¹⁰⁶ A Hunor-onogur kérdés legújabb összefoglalása Györffy György: „Krónikáink...” i. m. 30 sk. o.

ugyanennek leszármazottja az ongur, ungar stb. népvünk is.¹⁰⁷ Márpedig tudjuk – s erről később szó esik –, az onogurok, azaz ungarok 670-80 táján áramlottak be Avarországba, van is egy-két adatunk – igaz, csak a IX. századból, tehát az avar hatalom bukása után, amelyik a hazánkban élő onogurokra utal, ezekre is sor kerül.

Eredetmondánk tehát nem mond ellent a „kettős honfoglalás”-nak, sőt mintha inkább mellette, mint ellene szólna. Az, hogy megvan másutt is, nem jelenti okvetlenül, mástól vettük volna kölcsön, hiszen rajtunk kívül Eurázsia számos népe vallott hasonló hitet származásáról, miért éppen a mi népünknek kellett volna mástól kölcsönvenni? Igaz, Anonymus nem ír róla, de hát róla tudjuk, hogy tiltakozott az ellen, „ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná...” Ám ebből a tiltakozásból az is kiolvasható, hogy a magyar népnek igenis volt mondái tudomása származásáról, nyilván éppen a csodaszarvasmonda.

Ha már mondáinknál és krónikáinknál tartunk, megemlíteném azt, hogy más tájakra vezet a szarvasmítosz, és másra az Árpádok eredetmondája, a turul-monda, itt is kettősség van tehát – mint olyan sok más jelenségben. Nos, nézzük a két eredetmondát függetlenül néplélektani magyarázatuktól: az egyikben szarvasról, a másikban turulról van szó. Érdekes, hogy a *Képes Krónika* festője, aki sok szempontból többet s mást tudott múltunkról, mint a szöveg, a két vadászt gyalogosan ábrázolja, és ugyancsak gyalogosan vadászik sebezhetetlen vadakra a csernigovi ivókürt két vadászja. Ezzel szemben a sztyeppe vadászokat mindig lovon látjuk! Tehát a szarvasmonda erdei vadászok közé visz minket, szemben a turul-mondával, amelyik pusztai tájak vadászatába tartozik. A betanított ragadozó madarakkal való vadászat a puszták lovas vadászainak nemes kedvtelése. Egy-egy sólyom-turul-sas-fajta büszkesége volt gazdájának, s messze földön híres, nem csoda tehát, hogy krónikáink szerint nemcsak az Árpádoknak, de magának Attilának is címerőse volt.

Minderről természetesen a XIX-XX. század magyar történészei, nyelvészei is jól tudtak. A kettősség magyarázatára szellemes elméletet dolgoztak ki, amelyben az elmentmondások feloldódtak volna. Ez pedig rövidre fogva a következő volt: köztudomású, nyelvünkben erős török szóréteg van, olyannyira, hogy a múlt században Vámbéry Ármin a magyar nyelvet török eredetűnek tartotta. Ma általában azt vallják, e csuvasos bolgár-török réteg a Volga-Káma vidékén került bele nyelvünkbe. Ennek a feltett bolgár-török-magyar érintkezésnek azonban semmiféle történeti bizonyossága nincsen, csupán nyelvészeink magyarázata alapján gyökerezett bele a magyar köztudatba. Ezt a megállapítást egyúttal emlékeztetőnek is szánom azok számára, akik a „kettős honfoglalás”-t azért vetik el, mert nincsen történeti forrás, amely erre utalna. Pedig igenis vannak források, amelyek erről szólnak, jóval több alapot adván e feltevésnek, mint a történeti forrásokat nélkülöző bolgár-török kapcsolatok (amelyeket magam sem tagadok, csak más lehetőséget is látok létrejöttükre, mint a köztudatba begyökerezett feltevés). Nos, vegyük sorra a történeti adatokat, nem fedkezve meg, hogy már láttunk erre való utalásokat a magyar krónikák, a *Tarih-i Üngürüs* és Widukind idézésekor is. Vegyük elő a két magyarságról szóló hiteles adatainkat – azokról, amelyek a fehér és a fekete magyarokról szólnak, s amelyek egy részében világosan benne van egy első és egy második honfoglalás ténye.

¹⁰⁷A Hunor-onogur kérdés legújabb összefoglalása Györffy György: „Krónikáink...” i. m. 30 sk. o.

Ezt a megkülönböztetést először az orosz őskronikában találjuk meg. Kniezsa István fordításában közöljük, s előszavából is idézünk.¹⁰⁸ „Kétségtelen, hogy a krónikát különböző források (hagyomány, oklevelek, görög, bolgár történeti feljegyzések, saját tapasztalatai) alapján egy kievi szerzetes írta, és ezt először 1116-ban, egy Szilveszter nevű szerzetes másolta le.” Kniezsa fordításához azt jegyezzük meg, hogy ő az „ugri”-t mindenütt „magyar”-nak fordítja. Íme az idézett krónikarészlet:

„Mikor pedig a szláv nép, mint mondtuk, a Duna mellett élt, a szkítáktól, mégpedig a kazároktól jöttek, akiket bolgároknak neveznek, és letelepedtek a Duna mentén, és a szlávok elnyomói lettek. Majd azután fehér magyarok (ugrok) jöttek, és örökölték a szlávok földjét, miután elkergették a frankokat (volochokat), akik azelőtt foglalták el a szlávok földjét. Ezek a magyarok (ugrok) ugyanis Hérakleiosz császár korában jelentek meg, aki megtámadta Hozdroj perzsa császárt. És ebben az időben voltak az avarok is, akik harcoltak Hérakleiosz császárral, és kevés híja, hogy el nem fogták... Ezek után jöttek a besenyők, majd a fekete magyarok (ugrok) mentek Kiev mellett, később Oleg idejében...”

Bár a krónika szövege eléggé laza, annyit mindenesetre megállapíthatunk belőle, hogy kétféle ugriról beszél, a fehérről és a feketéről, s hogy ezek nem egy időben foglalták el a Kárpát-medencét. Az időpontok tekintetében két csoportot különíthetünk el, az egyikben a bolgárok, avarok és a fehér ugrok vannak, és Hérakleiosz (610-641), a másikban Oleg (879-912) és a fekete ugrok. Ebben a világos elkülönítésben „zavarólag” hat, hogy a fehér ugrókról azt írja, hogy „elfoglalták a szlávok földjét, miután elkergették a volochokat (frankokat)”. Ha ezt a részt Nagy Károly hadjárataira vonatkoztatjuk, akkor azt kellene mondanunk, a frankok szlávokra telepedtek rá, holott a frank hadjáratok szövegei mindenütt csak avarokról beszélnek! *A bajorok és karantánok megtérése* című, 871 táján megszüvegezett vitairat írja, csak az avar uralom után kezdődik meg Pannóniában a szláv betelepedés. Esetleg úgy értelmezhetjük a szöveget, hogy az orosz őskronika a bolgárokkal keveri össze a kérdést, akik valóban szlávokra telepedtek, miután elűzték onnan a rómaiakat (volochokat-bizánciakat?). Mivel azonban a fekete és fehér ugrok léte bizonyos, aligha hihetünk annak a feltevésnek, hogy mindez későbbi beszúrás lenne a krónika szövegében. Ellenben érdekes az, hogy egy helyen „fekete bolgárok”-ról hallunk!¹⁰⁹ Az orosz őskronika e részben pontatlan. Úgy látszik, meg kell maradnunk a VII. század vége és a IX. század vége két csomópontjánál, annál is inkább, mert a régészeti források e kettő közt semmiféle nagyobb népi betelepedésről nem tudnak. Ez a tény szinte kényszerítő erővel adja meg az őskronika szövegének azt az értelmét, hogy a fehér ugrok a dunai bolgár honfoglalás korában, tehát nagyjából a 670-80-as évek táján telepedtek a Kárpát-medencébe, de keleti hazájukban már Hérakleiosz császár korában feltűntek. Ezt egy másik bizánci forrás is bizonyítja, ugyanis Theophylaktos Symocatta bizánci történetíró, aki nek az avar őstörténetre vonatkozó adatai alapvetőek, beszél a 640-es évek táján Dél-Oroszországban ugrikról.¹¹⁰ Amint látjuk majd, az őskronika szövegének ilyenfajta

¹⁰⁸ „A magyarok elődeiről...” 125-126. o.

¹⁰⁹ Vö. Moravcsik: Magyar nyelv, 1930. 103-104. o.

¹¹⁰ Irodalmát lásd: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, i. m. 140-141. o.

értelmezését teljes értékben alátámasztja Kovrát kagán harmadik és negyedik fiának Bolgárországba, illetőleg Pannóniába települése 670-680 táján. A forrás szövegének általunk adott magyarázatában az egyetlen homályos pont a szláv-frank kapcsolat, de – amint láttuk – ez egyrészt a tényeknek nem felel meg, illetőleg a dunai területekre vonatkozhatik. Hadd említsük meg, hogy az orosz őskronika fent idézett szövege nem nagyon szerepelt eddigi történeti kutatásunkban, hiszen ez csak a „kettős honfoglalás”-sal lenne magyarázható. Kutatóink általában elfogadták Thury Józsefnek és gr. Kuun Gézának feltevését, hogy a fehér ugorokon hunokat, esetleg kazárokat kell értenünk.¹¹¹ Az ázsiai hunok egyik ágát valóban fehérnek nevezik (heftaliták), de a velük való azonosításnak áthághatatlan akadályai vannak. A kazárokat az őskronika kazár néven ismeri, tehát indokolatlan lenne a fehér jelzőt rájuk vonatkoztatni. Legújabbban Györffy György azonban már azt írja, „A magyarok neve az Orosz Évkönyvekben ugor, s így a fehér ugorokon fehér magyarokat kell értenünk.”¹¹² Felmerült az a lehetőség is, hogy ez későbbi betoldás lenne a krónika szövegébe, de az alább ismertetendő magyar adatok kétségtelenné teszik, hogy latin írásbeliségünk legelején, tehát a XI. században hazánkban igenis ismerték a fehér és a fekete ungrokat, sőt – úgy látszik – területük, „országuk” is külön volt. Legutóbb ezzel a kérdéssel Horváth János foglalkozott kimerítően és kiváló kritikával, ez könnyűvé teszi dolgunkat, mert nagyjából az ő adatgyűjtését és következtetéseit követve számolhatunk be az orosz őskronika szövegét hitelesítő hazai vonatkozású adatokról.

Talán körülményesnek ítéli az olvasó, hogy „hazai vonatkozású”-t írtam, ahelyett, hogy egyszerűen „hazai”-t írjak. Csakhogy ennek oka van: a hazai források nem ismerik a fehér és fekete magyarokat. A hazai források több mindent nem ismernek, ami pedig történeti tény volt: nem ismerik például a magyar törzseket, nem ismerik az avarokat, és végül – nem ismerik a fekete és fehér magyarokat. Ezzel a hallgatással még nem foglalkozott elmélyülten történettudományunk! Amiként az előzőkről külföldi forrásokból értesülünk, akként a fekete magyarokról is nyugati források írnak.

Kövessük hát Horváth János adatait.

Tanulmánya¹¹³ olyan megállapítást tesz, amely szempontunkból igen jelentős, jól lehet nem a magyarokra vonatkozik. A fehér és fekete kunokról való Kézai-adatokat idézve megjegyzi, hogy: „A Cumani Albi-kat az Orosz Évkönyvek poloveceknek – ebből a magyar palóc – a Cumani Nigri-ket pedig tork-oknak, a bizánci források viszont uzok-nak nevezték. A két nép nyilvánvalóan egymással rokon, s a fekete-fehér jelzők egymástól való megkülönböztetésüket célozták.” Éles szemmel figyeli Horváth János, hogy vajon a magyar krónikák, amelyek egyébként mit sem tudnak a fehér és fekete magyarokról, nem „szólják-e el” magukat. Néhány jelentéktelennek látszó jelzőben valóban meg is találja e nyomokat. I. András királyunkat (1047-1060) a krónikák Albus Andreasnak, Fehér Andrásnak nevezik. Ugyanígy „fehér”-nek nevezik testvérét, Béla herceget is, de szláv szóval Benynnek jellemzik, pedig a *Képes Krónika* megjegyzi róla, „kopasz volt és barna”, a „fehér” jelző tehát nem vonatkozhatott megjelenésére. Ha ezt tartjuk észben, akkor erdőelvi Gyula két lányának neve (Saroldu – fehér menyét, és Karoldu – fekete menyét) sem csupán nemes leánynév, hanem

¹¹¹Thury József: A magyarok eredete, Századok, 1896. 690. o. és Gr. Kuun Géza: Relationes... I. 122. o.

¹¹²„A magyarok elődeiről...” Nesztor fordításához írt jegyzetében, 247. sz. jegyzet, 284. o.

¹¹³Ifj. Horváth János: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján, Székesfehérvár évszázadai, I. Székesfehérvár, 1967. 101-116. o.

ebbe a körbe tartozhatik. Talán még izgalmasabb megfigyelést közöl Szekszárd nevéről. Ebben a szár-szárd – „fehér” jelzöt látja, s úgy véli, két királyunkra vonatkozó szavunk is eredetileg szár volt, csak félreértésből fordították calvusnak, azaz kopasznak. Ismét szó szerinti idézettel folytatom ezt az izgalmas ismertetést: „Mindezek alapján, úgy gondolom, kimondhatjuk, ők valamennyien a Szár, vagy kicsinyítő képzővel – ahogy a Béláról elnevezett Szekszárd névben ránk maradt – a szárd, azaz fehér magyarok közé tartoztak... további kérdés, vajon a szár vagy szárd jelző csak az Árpád-nemzetséget illette-e meg, vagy talán a magyaroknak egy nagyobb csoportját, esetleg több törzset is?” – Amikor ezeket a sorokat olvastam, egy gondolat ötlött fel bennem, amit – nem lévén nyelvész – nem merek követni, csak megpendítem, hátha visszhangra lel, hátha több csalóka ötletnél. A Bíborbanszületett császártól tudjuk, a turkok (-magyarok?) régi neve szavartoi aszfaloi volt, vajon a szavartoi névben nem rejtőzik-e a szárd? Ez esetben ugyanis az első honfoglalás onogurjainak ez lett volna népi neve, tehát ezek lettek volna az orosz őskronika fehér ugorjai? Annál kevésbé merek elidőzni e mellett az ötlet mellett, mert hiszen ha az Árpád-család a fehér ugorok közé tartozott, viszont kétségtelennek látszik, hogy az Oleg idejében történt honfoglalás uralkodó családja volt, akkor sok mindenre (pl. „jogos örökség” címen foglalják el ismét földünket) magyarázattal szolgálna. E feltevés talán arra a kérdésre is felelne, miért nem szólnak krónikáink az avarokról!

Ahelyett azonban, hogy bizonytalan feltevések ingoványaira tévednénk, folytassuk a fehér-fekete ungrokra vonatkozó adatok ismertetését Horváth János vezetésével. Azoknak a forrásoknak bemutatásáról van szó, amelyek Géza fejedelmünk és István királyunk koráról szólnak, egykorúak, és többször szó esik bennük hazánk területén a fehér, illetve fekete magyarokról. A legfontosabb az adatok közül Querfurti Bruno térítő érsek két tudósítása 1006-ból és 1008-ból. Fontosságuk miatt szó szerint ideiktatjuk: „Hallottam ugyanis a fekete magyarokról, akikhez Szt. Péter első legációja érkezett, amelyik sohasem megy hiába...”, egy másik helyen pedig: „És otthagyanván a poroszokat – ahová az új szent, a megölt Adalbert miatt fontosabb okom lett volna elmenni – balkezes munkával és gyenge vállal a fekete magyarok számára kezdtem hozni (hirdetni) az evangéliumot, ahová (akikhez) akkor hajóra szálltam a keleti tájak felé.”

Ugyancsak Szent István kortársa volt a chabannei Ademarus, aki a *Historia Francorum* című művében Bruno püspökről szólván, a következőket írja:

„Bruno püspök Augsburg városából... alázatosan elment Magyarország (Ungria) tartományába, abba, amelyet Fehér Magyarországnak mondanak, megkülönböztetésül egy másik, a Fekete Magyarországtól, mivel ott a nép sötét színű, mint az etiópok (azaz mohamedánok, szaracénok).”

Lehet, hogy ez a szöveg XII. századi beszúrás, hiszen a „fekete” jelzöt már nem érti, mondja Horváth János. Azonban más megoldás is lehetséges. Ugyanis késő Árpád-kori idegen források szólnak arról, hogy hazánkban nagy tömegű baskír (volgai bolgár?) él, ezek pedig valóban mohamedánok lehettek (sok törvényünk is szól a különböző mohamedán népeinkről). Tovább idézve Ademarust: „István, Magyarország királya megtámadta háborúval Fekete Magyarországot, és az egész területet részint erőszakkal, részint megfélemlítéssel és szeretettel az igaz hitre térítette.” Úgy látszik, hogy ezt a háborút egy másik évkönyv – az altaihi – is megemlíti, de itt István nagy-

bátyjára, Gyulára tör rá, s kényszeríti „országát erőszakkal” a kereszténységre. Eszerint a fekete magyarok országa a Kárpát-medence keleti felében, Erdélyben és a hozzá tartozó részeken volt, amint erről a magyar krónikák is tudósítanak. Fejezzük be Horváth János nagyérdemű értekezésének tallózását saját szavaival: „... a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a nyugati források Ungaria Alba, ill. Ungaria Nigra megkülönböztetése a magyar államalapítás ideje táján részben földrajzi elkülönülést... részint nyilvánvalóan hatalmi csoportosulást is jelentett...”

Azt hiszem, kellő megfontolás után ehhez a kérdéshez kapcsolhatjuk, hogy a Bíborbanszületett Konsztantinosz császár két Magyarországot (Turkiát!) ír le, elsőben feltehetőleg a fekete ugrok földjét írja le Turkiának (a Tiszántúlt és Erdélyt), aztán leír egy másik Turkiát is: „... a Duna folyón túl.”¹¹⁴ Figyelemreméltó, s talán e kérdéshez kapcsolható, hogy első királyaink pénzein nem Ungaria (Hungaria), hanem Pannónia szerepel, hogy ez helynév volt-e – Pannonhalma mellett volt egy Pannónia nevű hely –, vagy valóban csak az antik örökséget – Dunántúlt – jelentette, mint a magyar állam magvát, bizony nagy kérdés.¹¹⁵

E kérdésektől függetlenül az orosz őskrónika tudósítását hitelesnek kell tekintenünk, és Horváth János tanításának értelmében a fehér és fekete magyarokat két, egymással rokon népnek kell tekintenünk (jegyezzük azonban meg azt is, hogy nem azonosnak, csak rokonnak).

Őszintén be kell vallanom, nem merem a fentiekben ismertetett adatok végső következményeit végiggondolni. Eszerint ugyanis Fehér Magyarország alapítói, a fehér magyarok lennének az első honfoglalás onogurjai (erről a kérdésről l. majd később), és az Árpád-család is belőlük származott volna, vagy kint maradt águkból, s így került volna a fekete magyarok élére a honfoglaláskor. Jegyezzük meg, hogy Hóman Bálint egyik dolgozatában Kaindl nyomán felhívta arra a figyelmet, a hun krónika Árpádot nem Magortól, hanem Hunortól származtatja Attilán át. (*Történetírás és forráskritika*, Bp., 1938. 74. oldal.) Egyáltalán nem látunk tisztán e kérdések újrafelvetésekor, de egyszer majd végig kell gondolnunk mindezt, ha félénken is, de határozottan.

Hasonló kérdéseket vet fel a nagyszentmiklósi kincs is, amelynek fejedelemszobori asztali készlete erős, helyi „kései-avar” hagyományokat őriz! A hagyományokat pedig emberek tartják ébren!¹¹⁶

Zárjuk ezt a rövid fejezetet azzal, hogy a X-XI. századi hiteles tudósítások kétségtelenné teszik, hogy a Kárpát-medencében két rokon nép élt, az egyik – az orosz őskrónikák szerint – korábban, a bolgár honfoglalással egy időben került volna hazánkba (680 táján), a másik, az Árpád vezette fekete magyarság pedig Oleg idejében, azaz a IX. század fordulóján. Bármilyen váratlan ez a magyarázat, az adatok – talán csak egyelőre – eszerint illeszkednek szervesen, egymást magyarázva.

UTÓIRAT A FEHÉR ÉS FEKETE MAGYAROK KÉRDÉSÉHEZ

A múlt század végén a lelkes Fischer Károly Antal érdekes kísérlettel akart nyo-

¹¹⁴Lásd „A magyarok elődeiről...” 123. o.

¹¹⁵Erről lásd László Gyula: A magyar pénzverés kezdetei. Die Anfänge der ung. Münzprägung, *Annales Univ. Eötvös. Sect. Hist.* IV. 1962. 27–53. o.

¹¹⁶László Gyula: Jegyzetek a nagyszentmiklósi kincsről, *Folia Arch.* IX. (1957). 141–152. és a Corvina kiadásában sajtó alatt levő nagy monográfiámat.

mába jutni e kettősségnek.¹¹⁷ Feltette ugyanis, hogy a viselet, a suba színéről nevezték el így a magyarok két csoportját. Kérdőíveket küldött szét országszerte, tudakolván a subadíszítés színét, s a kapott válaszokból az derült ki, a „fekete subások” Kelet-Magyarországon, Erdélyben találhatók. Sajnos anyaggyűjtése csak igen gyér volt, s megkérdeztem mai néprajzkutatóinkat, akik már sokkal jobban felderített területekben gondolkoznak, s azt mondták, hogy ez a feltevés téves, nem felel meg a subadíszítések színvilágának.

A fehér-fekete színek jelentésének kérdésére itt nem térünk ki, mert alapjában nem hoz újat a mi szempontunkból. Tudhatjuk a fehér – előkelőbb, a fekete – másodrendű felosztást, avagy a színekkel jelölt égtájakhoz való tartozást, tájakhoz való kapcsolódást stb. jelent. Ez például: Vámbéry szerint a török népeknél volt ugyan nemesség, amelyet fehércsontúnak (szöngék) és feketecsontúnak (kara szöngék) neveztek, ez azonban inkább az uralkodó fejedelem vagy kagán egyenes leszármazóira vonatkozik.¹¹⁸

Idézzük még egy pillanatra emlékezetünkbe, amit Kézai Simon arról írt, hogy Hunor és Magyar utódainak és a Perzsiába telepedett testvéreiknek „csupán beszédje tért el egy kissé, mint a szászoké a thüringiakétől”, és idézzük emlékezetünkbe azt, hogy nyelvészeink korai nyelvemlékeinkben két nyelvjárást különböztetnek meg, és a Bíborbanszületett is beszél arról, hogy a kabarok megtanították a türköket a kazárok nyelvére, de „tudják a türkök másik nyelvét is”. Mindenféleképpen két egymást értő rokon nyelv rajzolódik elénk ezekből az adatokból, ilyenféle kapcsolatokra mutat a fehér-fekete jelző is.

Még megtoldanám ezt az utóiratot azzal, hogy Bécsben élő őstörténész barátom (dr. Besenyő Sándor) levélben közölte velem azt a feltevését, hogy az Anonymusnál említett blak nép – amelyről Bodor György bizonyította be a *Magyar Nyelv* 1976. 3. számában, hogy őshazája Magna Hungaria közelében volt, s nyelvében feltehetően török nép volt – tehát, hogy a „blak” szó megfejtése „fehér” lenne, a rokon nyelvek széles területen bevont tanúsága szerint. Nem lévén nyelvész, nem ellenőrizhetem ezt a gondolatot, de sok mindent megmagyarázna a székelyekkel együtt élő („conmixti”) blakokról meg a korai fehér ugrok bevándorlásáról.

A MAGYAR KERESZTÉNYSÉG SZLÁV SZAVAIRÓL¹¹⁹

Itt is majdnem az a helyzet, mint a régészetben: egy, hetven évvel ezelőtt megjelent nagyszerű munka hatása alatt állunk mind a mai napig: Melich Jánosnak a magyar nyelv szlávjövevényszavairól írt munkája nyomja rá a bélyegét a későbbi kutatásra,¹²⁰ és Kniezsa István is csak pontosabbá tette mesterének monumentális életművét.¹²¹ Szerencsénkre Melich János csaknem kőtetnyi terjedelemben foglalkozott a magyar kereszténység szláv jövevényszavaival. Tudvalevő, hogy a magyar műveltség lényeges szláv hatáson ment át, olyannyira, hogy egyik magyar folklorista – Ró-

¹¹⁷Fischer Károly Antal: A hunok és magyarok fekete, ill. fehér elnevezésének megfejtése, Budapest, 1888.

¹¹⁸Vámbéry Ármin: A magyarok eredete, Budapest, 1882. 78. o.

¹¹⁹László Gyula: Magyarok és szlávok, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (1971). I. 281-294. o. A most következő fejezet ebben a dolgozatban jelent meg. 287-294. o.

¹²⁰Melich János: Szláv jövevényszavaink, I. 1. Budapest, 1903.

¹²¹Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I/1-2. Budapest, 1955.

heim Géza – e hatás nagyságát úgy fogalmazta meg, hogy: „... egyáltalában nem túlzás, ha röviden ezt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit.”¹²² Hadd magyarázzam meg, miért éppen a kereszténységre vonatkozó szavaink bemutatását tervezem. Azért, mert történeti forrásokból ismerjük a magyarországi térítések időrendjét s a térítőket, remélhető tehát, hogy a szláv hatások korára becses adatokat nyerünk. Hadd mondjam meg előre: ebben a várakozásban nem is csalódnunk, bár az eredmény váratlan lesz. (Még azt is szeretném előrebecsátani: magam nem vagyok nyelvész, s ezért kiváló nyelvtudósaink eredményeit szilárd alapnak tekintem. Nem a nyelvészeti részhez szólok hozzá, hanem a történeti-régészeti kérdések háttérét, egykorú tanúját keresem a nyelv emlékezésében.)

Nézzük a legfontosabb szavakat. Kniezsa István egyik dolgozatából¹²³ idézem a következőket:

„Hagy a magyarság kitől vette át a kereszténységet, a magyar kutatást már régóta foglalkoztatja. Krónikáinkból és legendáinkból úgy tudjuk, Géza udvarának megtérítésében német papokon kívül Adalbert prágai püspöknek volt nagy része. Ebből tehát az következne, hogy a keresztény terminológia is főként német, esetleg cseh eredetű volna. Azt azonban határozottan lehet állítani, a magyar keresztény terminológiában német elem alig van, ezzel szemben annál több a szláv. Azokon a kifejezéseken kívül, amelyek még a pogány korból származnak, és honfoglalás előttiak (például Isten, ördög, boldog, táltos, böjt, búcsú, bocsánat – a régi bocsánik igéből –, bűn, gyón, áld, átkoz, imád, javas, orvos, boszorkány, bölcs, bű... – bűbáj –, réül, részeg, vasárnap, hétfő, kedd stb.), a kereszténységre vonatkozó kifejezések legrégibb rétege a szlávból származik; kereszt (görögkeleti szláv kръст), keresztény, régebben a katolikusoknál is keresztyén (krestjan), bérnál (birmati), szent (svet), malaszt (milost), pap (pop), apát (opát), a németből, ez pedig a latin abbásból, apáca (opatica), érsek (arsik) szláv képzés a görög archiepiscopusból, barát »szerzetes« (brat), zsolozsma (slüzba), zarándok (strannik), parázna (prazna), zsidó (židov), szövétnek (světnik), karácsony (kračun). Szlávból való a szerda (srěda), csütörtök (cetvrtk). péntek (pětk), szombat (sobot) (ez végeredményben a héber sabbath-ra megy vissza). A kifejezések egy része (kereszt, érsek) határozottan görög szertartású szláv nyelvből származik, míg a másik része latin szertartású délnyugati szláv nyelvekre (szlovén, horvát) mutat, és egy sincs, amelyik cseh eredet mellett volna.”

Vegyük ehhez még hozzá ófelnémet-bajor szavainkat: zsoltár, pünkösöd, püspök, kehely.¹²⁴ Jegyezzük meg azt is, mind a szláv, mind a bajor szavak nagy része igen korai, X. századi, de lehet, hogy korábbi hangalakot mutat. Ez a „lehet” úgy értelmezendő, hogy a szavaknál a X-XI. század csupán *terminus ante quem*. Ennek értelmében vezetjük tovább gondolatunkat.

Nézzük most előbb magyar szavainkat. Ezek annyira gazdagon illeszkednek rá az új hitre, hogy az egyházi méltóságokat, rendtartást, az ünnepeket nem számítva, akár egész bibliafordítás kitelnék belőlük. Ez arra mutat, a magyarságnak a kereszténység felvétele előtt is mély élménye volt a hitelétről, az új tan csak új tartalommal töltötte meg a régtől ismert fogalmakat. Olyan szavaknak, mint a búcsú, böjt, bocsánat, bűn, gyón stb. semmi keresnivalója valamiféle samanista hitben, de értelme van valamilyik világvallásban, például az iszlámban vagy egy keresztény onogurságnál. Már a

¹²²Róheim Géza: A magyar néphit és népszokások, Budapest, 1925. 335. o.

¹²³Kniezsa István: Magyar-szláv nyelvi érintkezések, A magyarság és a szlávok c. kötetben, Budapest, 1942. 175–176. o.

¹²⁴Kniezsa: SzLJSz. i. m. 788., 929., 930. és 665. o.

VII. században tudunk a Kaukázus térségében onogur püspökségről.¹²⁵

Ehhez még csak annyit, a hitre vonatkozó ősi szavaink nagy része török szó! – Mindenesetre annyi bizonyos, a térítők nem valamiféle elmaradt, műveletlen néppel találkoztak, hanem olyanokkal, amelyeknek istenről, ördögről, bűnről, áldásról, átokról, gyónásról stb. stb. már kiterjedt fogalmai voltak. A finnugor rétegből származó szavaink jóval egyszerűbb vallási képzetekről tanúskodnak.

Említettük már, hogy szláv jövevényszavaink elsősorban az egyházi szervezetre, egyházi emberekre vonatkoznak, mintha a szlávtság, elsősorban is a délszlávtság csak szervezetet adott volna a meglevő tartalomhoz. De éppen ez élezi ki a kérdést, mert eddig nagyjából úgy vélték, a magyarság hivatalos térítői bajorok, csehek, olaszok, franciák voltak, de a népi kereszténység a szlávok révén gyökereződött volna meg, s íme: éppen nem a hit lényegére vonatkoznak a szláv kölcsönszavak, hanem az egyházi szervezetre és a papi eljárásokra. Ezt az ellentétet szeretném a továbbiakban még jobban kiéleznem azzal, felújítjuk emlékezetünkben, kik is voltak a magyarok keresztény hitre térítői. Adatainkat Asbóth Oszkár,¹²⁶ Volf György,¹²⁷ Melich János,¹²⁸ Csóka J. Lajos,¹²⁹ Galla Ferenc,¹³⁰ Balanyi György,¹³¹ Mihályi Ernő¹³² és Moravcsik Gyula¹³³ összefoglaló munkáiból és részlettanulmányaiból vettük.

Zagiba Ferenc nagy érdeme,¹³⁴ ki tudta mutatni, a bajor egyháznak a szlávok közé küldött térítői a Két Testvér előtt már szláv liturgikus szövegeket alkottak, és a hit-hirdetés – az alulról jövő térítés ír elvének megfelelően – szláv volt. Ebben a latin-görög kifejezések természetesen alkalmazkodtak a szláv nyelv hangtörvényeihez (a magyarba is így kerültek át!). Ez a missziós magatartás szabta meg Salzburg térítési módját, szemben a „felülről való térítés” gyakorlatával. Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a X. századi magyar térítések kivétel nélkül mind „felülről jövő” térítések, mert a fejedelmi, királyi udvarnál kezdődtek, és az összetartott nép ura iránti engedelmességből veszi fel az új hitet. Ez lényeges mozzanat, mert azt jelenti, a térítés, a hit nyelvvezetével elsősorban az uralkodó osztály ismerkedett meg, a nyelv azonban, amely annyi szláv jövevényszót őrzött meg, a nép nyelve volt. Tolmács mindig akadt, a sok hadifogoly megtanulta a magyar nyelvet. Bár Géza fejedelem korára már csak öreg hadifoglyok lehettek, mert a fogolyszerző kalandozások már évtizedek óta szünetel-

¹²⁵Moravcsik Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. Szent István Emlékkönyv (a továbbiakban SziE.), I. 171–212. o.

¹²⁶Asbóth Oszkár: A szlávok és a magyar keresztény terminológia, MTA Ért. 1884. 95–96. o.

¹²⁷Volf György: Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás, NyK. 1897. 1–51., 166–193., 307–324. o. – Die Heimat der kirchenslawischen Sprache und die Landnahme der Magyaren, Ethn. Mitt. aus Ungarn, 1897. 27–31. o.

¹²⁸Lásd a 18. sz. jegyzetet.

¹²⁹Csóka J. Lajos: A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában, SziE. I. 269–291. o., az idézett hely: 277–78. o.

¹³⁰Galla Ferenc: Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai, SziE. I. 295–328. 295–328.

¹³¹Balanyi György: Szt. István, mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője, SziE. I. 363–385. o.

¹³²Mihályi Ernő: Szent István monostorai, SziE. I. 363–385. o.

¹³³Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szt. István korában, SziE. I. 389–422. o. Ismerjük a bizánci térítéseket, Hieroteos püspök szerepét és azt, Gyula fejedelem lánya, István király édesanyja görög-keresztény volt.

¹³⁴Fr. Zagiba: Das Slawische als Missionssprache, Die sogenannte „lingua quarta” – Praxis der bayrischen Mission, Die Welt der Slawen, XII. 1967. 1–18. o.

tek. Ilyen tolmácsok azonban nyilván nem latinból fordítottak, hanem bajorból vagy szlávból, és magyar beszédjükbe – amely jól idomult az új hithez, fogalmi köre úgyszólván készen volt – az intézmények stb. nevét – amire nem volt magyar szó – szláv latinossággal szőtték bele. Ezek szerint bizonyos, hogy térítő papjaink nagy része szlávul tudó szerzetes volt, a tolmácsok pedig a két nyelvet jól értő hazai szerzetesek voltak, lehettek köztük csak bajorul tudó szerzetesek is, ezek azonban feltehetőleg inkább az udvarban működtek, s tolmácsaik a magyar szövegbe az intézmények, ünnepek nevét bajorul szőtték be. A szavak maguk természetesen mit sem mondanak a hithirdetők nemzetiségéről, csak arról, a népi kereszténység nagyrészt nem a bajorból, hanem a délszlávból való fordításban került a magyarokhoz, magyarul kitűnően tudó szerzetesek útján (azért nem változtatták meg isten, ördög stb. szavainkat!). Ezek lehettek szlávul tudó magyarok is, de inkább úgy véljük, hogy magyarul tudó szlávok voltak. Ha a magyar és a szláv egyházi kifejezéseket egybevetjük, az az érzésünk, mintha egy magyar ember beszélne a hit dolgairól, de az intézmények nevét latin-szláv nyelven szőné szavai közé. Mivel a legfontosabb fogalmak magyarul vannak, csak a „kísérő jelenségek” hangzanak délszlávul, itt-ott bajorul.

Hogy milyen mérvű volt a magyar nyelv alkalmazkodóképessége, arra bizonyos, hogy a lefordíthatatlan karácsony és pünkösöd szláv, illetőleg bajor szóval került nyelvünkbe, de a hús „újra vét-elét” jelentő húsvét a magyar nyelvben is tükörszóként honosodott meg, méghozzá latin szertartású szláv nyelvből való fordításként. A húsvét ugyanis sem a horvátban (de a többi szlávban sem) nem a latin–görög eredetű kifejezés, hanem az olasz carneassumptio fordítása. Asbóth¹³⁵ után Melich bizonyította be, ez a nyelv csak az Adria menti horvát lehetett. (I. m. 300-301.)

Nagyon is feltehetőnek tartom, hogy a kereszténységre vonatkozó szavainkat nem a nép (a délszláv) adta át a magyar népnek, hanem térítő szerzetesek útján jutottak ezek a szavak a magyar nyelvbe. Váczy Péter ugyan még úgy gondolta:

„A magyarok betelepedésekor a jobbára szláv nyelvű lakosság nem pusztult el, hanem továbbra is földjén maradt. A jövevény magyarokkal együtt élve és összeolvadva, átadta nekik kereszténységét, melyet az új népvándorlás viharai közt is meg tudott magának őrizni. A magyar kereszténység lassú, természetes fejlődés útján bontakozott ki az itt talált népek kereszténységéből. Még mielőtt a határok megnyíltak volna az idegen térítők számára, a magyarság észrevétlen kulturális felszívódás útján már elkészült a Szent István-i keresztiségre.”¹³⁶

Váczy érvelésében vannak nagyon meggondolkoztató észrevételek – amint alább kitűnik –, de ennek ellentmond, hogy például a sátoros ünnepek körüli magyar népszokásokban, babonás szertartásokban aránylag szegényes a szláv elem, pedig bizonyos, hogy a népi kereszténység átvétele esetén ezek uralkodnának az egyházi tanítás felett: éppen Róheim idézett könyvének olvasása győz meg az aránylag halvány szláv „hatásról”.

Eddig csak a nyelv emlékezete alapján beszéltünk arról, kik lehettek az uralkodók és a magyar nép térítői. Azonban erről történeti adatok szólnak. Foglaljuk röviden össze e két forráscsoport vallomását. Mit is mond a nyelvészet? Elsőnek Asbóth Oszkár vizsgálta szláv jövevényszavainkat a teljesség igényével, s ő úgy vélte: „A szláv

¹³⁵ Asbóth: NyK. XVIII. i. m. 397. sk. o.

¹³⁶ Váczy Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában, SzIE. I. 215–265. o., az idézett hely: a 259. o.

szók nagy tömege csak a mai hazánkban kerülhetett nyelvünkbe... a szók többsége bolgár nyelvjárásból származott.”¹³⁷ – Itt az avar uralom után a Dunáig terjedő bolgár uralomra gondol, és Pest bolgár nevét hozza bizonyságul. Vele szemben Volf György úgy véli, a kereszténységet velencés olaszoktól tanultuk volna, értvén Velence területén a Dalmáciától Friaul déli részéig terjedő hatalmas területet.¹³⁸ Ennek az elméletnek bírálatát adta Melich János, majd Kniezsa István a modern nyelvtudomány teljes kritikai apparátusával, s ők bizonyították be, hogy szláv szavaink nagyrészt délszláv (horvát, szlovén), latin szertartású kereszténységből valók, kisebb része bolgár, illetőleg néhány szavunk bajor térítők útján került nyelvünkbe.

Ezek után nézzük a térítésre vonatkozó történeti adatokat, köztük is azokat, amelyek a magyar honfoglalás utáni térítésről szólnak. Később majd – kényszerű okokból – sorra vesszük a honfoglalás előtti térítés adatait is.

Géza fejedelem korában az előkelő sváb származású Szent Wolfgang einsiedelni bencés jön téríteni (971-972). Egész neveltetése bajor környezetben játszódtott le. Az vetett véget működésének, hogy Piligrim passauai püspök visszaparancsolta hazánk-ból, és a regensburgi püspöki székre emelte.¹³⁹ Passau érdeklődése a magyar térítés iránt nyilván még a Duna-Rába közti avarok feletti jog folytonosságának megőrzésén alapul.

Piligrim küldetésében ezután Bruno verdeni püspök megy Géza fejedelemhez 973-ban, hogy megnyerje a „királyt”. Meg is keresztelkedett az udvar, s ettől fogva az országban élő, nagyszámú keresztény szabadon gyakorolhatta vallását. Figyeljünk erre az adatra, mert a továbbiak szempontjából jelentősége lehet: „Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illis tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit nisi furtive domino consecrare modo certatim nullo obstante timore offerunt eos baptizare.”¹⁴⁰ (St. L. Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. 132.) Géza megkövetelte, hogy példáját kövessék, s Piligrim jelenti a pápának, hogy 5000 előkelő magyar vette fel a keresztséget. Ez a térítés a politikai viszonyok alakulása, a magyar-bajor szövetség miatt átmenetileg ellanyhult.

Nyilvánvaló, a Géza fejedelem alatti térítők nem terjeszthették el a kereszténység szláv szavait nálunk – hiszen nem voltak szlávok. De ugyanez mondható el a Szent István alatti térítőkről is. Ezek közül az első Szent Adalbert prágai püspök és kísérete, ámde láttuk, nyelvünk kölcsönszavai közt nincsen cseh vagy rokon nyugati szláv nyelvekből származó egyetlenegy sem. Nem szabad elfeledkeznünk a Géza, majd István alatt Magyarországra jött bajor főurakról, sőt magáról a királynőről sem, akiknek kíséretében nyilván bajor szerzetesek vagy magasabb egyházi méltóságok jöttek hazánkba. Ennek ellenére a bajor szókincs elenyésző.

Szent István már uralkodása elején térítő papokat kér az aszketikus, Cluny szellemében megújult nyugati egyházaktól, és a Szentföldre menő zarándokok is hazánkon át veszik útjukat Németországból, a Rajna mentéről, Franciaországból jövet.¹⁴¹

¹³⁷Melich: SzLJSz. 82. oldalán.

¹³⁸Volf: lásd a 25. jegyzetet.

¹³⁹Csóka L.: SzIE. I. i. m. 277–278. o.

¹⁴⁰(„A keresztények pedig, akik a népnek nagyobb részét alkotják, a világ minden részéből fogolyként hurcoltatván oda, akiknek sohasem volt szabad ivadékaikat – hacsak nem lopva – az Úrnak szentelni, most vetélkedve, minden félelem nélkül viszik őket keresztelni.” (A szerző fordítása.)

¹⁴¹Galla: SzIE. I. i. m. 297. o. Pannonhalma volt a magyar latin műveltség fellegvára, lehetetlen, hogy innen terjedt volna el a szláv keresztény szórótegeg. Pannonhalma szerepéről lásd Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században, Budapest, 1967.

Nyilvánvaló, ezek sem terjeszthették el kereszténységünk szláv szókinszét. A térítők minden esetben királyi paranccsal indultak útjukra, köztük már nagy számban lehetnek magyarok is, vagy legalábbis olyanok, akik nyelvünket jól értették. Általában minden adat arra mutat, a térítés felülről történt, királyi parancsra, királyi jóváhagyással. Ahogyan Galla Ferenc írja: (SzIE. I. 298. o.):

„A térítők a király irányításával indultak a magyarok közé, ő adott tolmácsot melléjük, és meghagyta ispánjainak és egyéb tisztjeinek, hogy elvezetvén őket munkaterületükre, védelmükről és ellátásukról gondoskodjanak. A hitoktatás megkönnyítése végett elrendelte, hogy a nép időnként gyűljön össze Isten igéjének meghallgatására.”

A szerzetesek szinte kivétel nélkül a királynő hazájából, Regensburgból jöttek. István király a bajor szenteket választotta patrónusaivá, s általában az egyház bajor mintára épült, legfeljebb ha olasz és francia szerzetesek gazdagították a fiatal magyar kereszténységet. A magyar kutatás bőséggel ismeri mindennek az adattárát. Ám számunkra elég annak a tudomásulvétele, hogy sem Géza fejedelem, sem István király alatt – később még kevésbé – nem volt olyan korszak, amikor a magyarság megtérítésében kimutatható lenne egy horvát-szlovén térítési korszak. Tovább növeli az ellentmondást, hogy a X-XI. századi magyar sírokban talált kereszt-ereklyetartók kivétel nélkül a bizánci (bolgár?) körből származnak. A szláv jövevényszavak természetes útját jelölte volna az összeolvadásnak az a Fehér Géza által feltett négy szakasza, amely első pillantásra meggyőző volt, de kiderült, hogy itt elsősorban nem a szlávokról van szó, hanem a magyar köznépről és Árpád magyarjainak összeolvadásáról.

Mindezek alapján kénytelenek vagyunk akként fogalmazni, hogy a X-XI. századi magyar térítésre vonatkozó adatainkból semmiféle magyarázatot nem kapunk nyelvünk szláv keresztény szókinszére (a kalandozások koráról semmi adatunk nincsen). Ennek következtében még élesebben vetődik fel a kérdés: mi-korból származhat a magyar kereszténység jelentős szláv szó rétege? Erre a kérdésre csak egyik feltevésünk kapcsán tudunk elfogadható választ adni, van ugyanis egy korszak, amikor a keresztény térítés a legszorosabban kapcsolódik a szlávokhoz, ám ez nem a X. hanem a IX., sőt a VIII. század.

Több alkalommal módomban volt bemutatni azt a gazdag leletanyagot, amely az avar kori kereszténységre vonatkozik. Legutóbb a II. salzburgi Szláv Kongresszuson foglaltam össze az ezzel kapcsolatos kérdéseket. Hogy ennek a kereszténységnek mi lett a sorsa, alig tudható, de hogy a „kései avarok” (azaz szerintem a magyar nép korai előőrsei) között a salzburgi, passauai térítés tolmácsai azok közül a szlávok közül kerültek ki, akik hosszú időn keresztül éltek a „kései-avarok-magyarok” között, alig vonható kétségbe.

Hogy mi lett ezeknek a keresztényeknek sorsa, aligha tudható, mindenesetre a birodalmi *Annales*-ekben a 791. évnél az olvasható, hogy: „nimia malitia... quam fecerunt Avari contra... populum christianum...”,¹⁴² tehát megérték a karoling hadjáratoikat, sőt az bizonyos mértékben az ő érdekükben történt. Annyi bizonyos, a temetőikben nem alkotnak külön csoportot, hanem a közösség sírsoraiba illeszkednek sírjaik. Ez mintha arra mutatna, hogy nem voltak külön egyházközségeik, templomaik, temetőik. Ám felvettem – idézett salzburgi előadásomban – annak a lehetőségét is, az avar kori keresztényeket a nagy avar temetők „melléklet nélküli” sírjaiban kell keres-

¹⁴² „azok a keresztényülözések, amelyeket az avarok elkövettek...” (A szerző fordítása.)

nünk, ezek tehát nem szolgarendűek sírjai lennének, hanem keresztény voltuk miatt temették el halottaikat mellékletek nélkül.¹⁴³ Akárhogyan is van, feltehető, hogy a *térítés* nem ért el mélyreható eredményeket, hiszen például az „inter Sabariam et Carnuntum” közé, azaz – szerintem – a bécsi erdő és Pannonhalma közé¹⁴⁴ telepített és a források szerint keresztény „késő-avar”-ok temetőiben (nem tekintve a melléklet nélküli sírokat) semmi nyomát nem találjuk a keresztény temetkezésnek.

Forduljunk most ismét a „késő-avar” térítés korához. Láttuk, hogy Zagiba Ferenc kimutatta, hogy ír példára a térítési nyelv a „lingua quarta” volt, azaz a szlávok esetében a szláv, s – fel kell tennünk – az onogurok esetében az onogor, vagyis a magyar nyelv. Ennek halavány bizonyítéka lenne az európai nyelvekben használt nevük, az ungar, hungarus stb. Ennek kifejlődéséről Németh Gyula a következőképpen ír:

„A török onogur »tíz nyíl«, »tíz törzs« névből – mivel a törökben az o hang rendszeren csak az első szótagban van – onogur, s ebből megint ongur alak keletkezett. Ez az o gur alak az ősszlávban ográ fejlődött (a második szótagbeli u kiesésére vö. a török abar „avar” szláv obr). E szláv alakból fejlődött a görög Οὔγγροι, a latin Ungri s a többi európai alakok; a németben szabályosan ungar alakot nyert a szó, francia területen pedig szókezdő h-t kapott (hungarus, hongrois). Természetesen a jelzett ősszláv alakból fejlődtek az egyes szláv alakok (kivéve az orosz venger-t, mely az oroszban lengyel jövevényszó, az oroszban a szó alakja ugr-).”

Az onogurok pedig legkorábban az V., de inkább a VI. században tűnnek fel Európában a szláv népek között. Két onogur nép kerül nyugatra, a bolgár-török és az avar-magyar-onogur nép. Mármost teljesen valószínűtlen, hogy ez a népnév (nép nélkül!) a keleti szlávoktól terjedt volna el Európában, úgyhogy a IX. század közepén („marcha uengeriorum”¹⁴⁵) már Közép-Európában is ismerték. Sokkal nagyobb a lehetősége annak, hogy ez a név az onogurokkal itt Közép-Európában valóban érintkező szláv népek révén terjedt el Nyugaton. Hiszen ezeket a közép-európai szlávokat Konstantinos Porphyrogennetos is mindig együtt emlegeti az avarokkal, s még korábban tudjuk, a Bizánc ellen felvonuló avar seregekben jelentős szláv csapategységek harcoltak. De még a *Conversio* is együtt emlegeti a két népet: „... populus qui remansit de Hunis et Sclavis in illis partibus...” De általában a IX. században annyi adat vall az avar-szláv kapcsolatokra, hogy ebben a korban bőséggel nyílhatott alkalom korai szláv kölcsönszavaink átvételére, sőt szinte úgy fogalmazhatnám, hogy csak ebben a korban nyílt bőséges alkalom a szláv keresztény szókincs átvételére. A kapcsolatokra elegendő, ha Deér József teljességre törekvő kitűnő anyagát átlapozzuk.¹⁴⁶ Utaltam már arra, hogy milyen gazdag az avar kori kereszténységre valló leletanyag. Hadd említsem meg, hogy a leletek főként az észak-balkáni és karinthiai területek felé mutatnak kapcsolatokat (pl. albániai kincs, korongos fibulák, kapcsolatok

¹⁴³Gy. László: Die Awaren und das Christentum im Donauraum und im östlichen Mitteleuropa, Acta II. Congr. int. hist. Sl. Salisb-Ratisbonensis, 141–152. o.

¹⁴⁴„Inter Sabariam et Carnuntum...”, előadás a III. salzburgi Szláv Kongresszuson. Megjelent: Studia Slavica, XXI. 1975. 139–157. o. és Soproni Szemle, 1972. 320–333. o. Az onogurokra vonatkozó idézet: Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest, 1930. 181. o.

¹⁴⁵Olajos Teréz: Adalék a /H/ung/a/ri/i/ népnév és a késői avar kori ethnikum kérdéséhez, Antik Tanulmányok, XVI. – Szeretném megjegyezni az onogurok szláv nevéhez: arról, hogy ez keletről terjedt volna el Európaszerte, más indokkal, de Fülöp Zoltán tanár is hangoztatta kétségeit egyik beszélgetésünkben.

¹⁴⁶J. Deér: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches, Karl d. Grosse, Bd. I. 719–791. o.

Kettlachhal, a magyar köznépi temetők észak-balkáni kapcsolatai stb.). A régészeti anyaghoz sorolnám a magyar rovásírás tanúságát is. Rovásírásunkban van ugyanis két jel, az „e” és az „o”, amely a glagolita írásból került a rovásábécébe, eddig úgy vélték, hogy valahol Dél-Oroszországban.¹⁴⁷ A fentiek után nincsen szükség ilyen távoli területekre figyelniük, hiszen éppen a kereszténységgel kapcsolatban bővíthetett rovásírásunk hangjelölése is. Újabban ugyan kétségbe vonják a jelek glagolita eredetét, de nincsen okunk a régi megállapítás elvetésére.¹⁴⁸ A régészeti anyagban éppen úgy nincsenek a Kárpát-medencétől északra vezető szálak, akárcsak a nyelvben, és ugyancsak nagyon kevés a bajorok felé vezető szál, akárcsak a nyelvben.

Akárhogyan is forgatjuk adattárunkat, egy derül ki belőle: amennyire a X-XI. századi jelenségekből nem érthetjük meg a magyar kereszténység szláv szókincsét, éppen annyira kézenfekvő az a mindennapos – s éppen a térítéshez is kapcsolódó – érintkezésben, amely az avar kori onogur magyarok és a délszlávok közt kimutatható.

A felvázolt érvek szerint tehát a közép-európai szláv-magyar érintkezés nem a X. században kezdődött volna, hanem jó kétszáz évvel korábban. Ez magyarázatul szolgálhatna ahhoz a mély nyelvi és műveltségben kapcsolathoz, amelynek emlékét a magyarság mind a mai napig őrzi, de amelynek történeti hátterét a X-XI. század eseménytörténetéből nem érthettük meg.

Tudom, hogy feltevésém váratlan, sőt vitatható, de mégis valahogyan úgy kellett a dolgoknak lenniük, ahogy a kevés és közvetett adatból következtettem, annyi bizonyos, hogy az ellenkezőnek (tehát a szláv jövevényszavak ősi rétege honfoglalás utáni átvételének) még kevesebb bizonyítéka van. Mégsem gondolom, hogy feltevésém pontot tett volna erre a kérdésre, inkább eleven vitát várok, hiszen azért vagyunk együtt, s azért dolgozunk egy területen, hogy a magunk dolgait őszintén, egymás iránti megbecsüléssel megvitassuk.

AZ ONOGUROKRÓL¹⁴⁹

Amióta a kutatás (elsősorban a század elején Marquart, majd egész sor magyar kutató, legutóbb Györffy György) felismerte, hogy külföldön használt nevünk (ungar, ongr, venger, hungarus, hungaryan, ongarese stb. stb.) az onogur népnévből származik, a magyar őstörténet-kutatás meggazdagodott az onogur történelemmel. Néhány beidegződés itt is zavarólag hat, például az onogurt azonosnak veszik a bolgárral, s az onogur államot, az onogurokat egységesen török nyelvűnek vélik stb. Éppen ezért nem árt, ha röviden áttekintjük az onogurok történetét, s ebben vezetőnk elsősorban Moravcsik Gyula lesz, aki páratlan bizánci forrásismeretével rajzolta meg a *Magyar Nyelv* 1930-as évfolyamában az onogurok történetét.¹⁵⁰ A híradások – amint a kor ismerői jól tudják – Priscos rétornak egyik töredékében kezdődnek. A 463-as évekről szólva ezeket olvashatjuk:

¹⁴⁷Németh Gyula: A magyar rovásírás, Budapest, 1934. 30. o.

¹⁴⁸Csallány Dezső megokolatlan kétségeit lásd A székely-magyar rovásírás emlékei – Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerbschrift, A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, III. (1960). 1963. 39-135., illetve 119. o.

¹⁴⁹Lásd Gy. László: Les onoughours en Europe-Central, Balcanoslavica 1, Prilep, 1975. 113-119. o.

¹⁵⁰Moravcsik Gyula: Az onogurok történetéhez. Magyar Nyelv, XXVI. (1930). 4., 89., 336. o. Legújában: Szádeczky-Kardoss Samu: Onoguren, PWRE. Supple-mentbd. XII. (1970). 902-906. o.

„Ebben az időben a keleti rómaiakhoz követséget küldtek a szaragurok, az urogok és az onogurok, amely népek elvándoroltak saját lakóhelyükről, minthogy harcba bocsátkoztak velük a szabiok, akiket az avarok űztek el, akiket viszont az Óceán partvidékén lakó népek késztettek arra, hogy más vidékre költözzenek...”

Ettől fogva bősséggel hallunk róluk a Kaukázus előterében, az Azovi-tenger partján, sőt a VIII. században önálló keresztény püspökségük is volt, amely a krími gót metropolis alá tartozott. A korai adatokban a bolgárok előbb külön népként szerepelnek, csak a későbbiekben kerülnek egymás mellé, de – amint Boba Imre éles szemmel megállapította¹⁵¹ – ekkor is külön népként szerepelnek. Helytelen tehát az onogur és a bolgár közé egyenlőségjelet tenni. Mindenesetre nagy területre terjedhetett ki uralmuk, mert Jordanes 551-ben írt *Geticájában* – a Fekete-tenger partvidékén nyugatról keletre haladva – megemlékezik a prémkereskedő hunugurokról. Agathon diakónus egyik teológiai értekezésében 713-ban beszél az onoguroknak és a bolgároknak Thrákiát fenyegető folytonos támadásairól. Jól figyeljünk erre az adatra, mert azt mutatja, az onogurok ekkor már Thrákia közvetlen közelében kell lakjanak! Egy, 712. évi thrákiai támadás során csak a bolgárokat emlegetik, az onogurok nélkül! Az onogur-bolgár elnevezés Agathontól származik. Jegyezzük azonban meg azt, hogy a bolgárok őstörténete Európában régebbi, mint az onoguroké: már az V. században emlegetik őket a Sirmium körüli harcokban. Simonyi Dezső érdemes történészünk felteszi,¹⁵² a bolgárok egy része már a hun uralom után megtelepedett Pannóniában. Számunkra egyelőre csak annyi a lényeges ezekből az adatokból, hogy az onogur és a bolgár két nép, illetőleg nyilván mindkettő több népet fog össze egyetlen néven. Minket a továbbiakban majd Kovrat kagán onogurjai érdekelnek, de hadd jegyezzük meg, a VIII. században még szerepelnek a történelemben, aztán jó százötven évig hallgatnak róluk a források. Ez a hallgatás is latba esik, amikor majd megkíséreljük az onogur történelem bizonyos fokú új értelmezését adni. Ez a Kovrat kagán az „onogundurok” (onogurok) ura volt. Róla közvetve szó esik a csodaszarvas-mondánkban is, ugyanis Kovrat a Dulo nemzetségből származott,¹⁵³ annak a nemzetségnek egyik kiemelkedő uralkodója, amelynek leányait Hunor és Magyar elrabolták, és népeik ősanijává tették. Tudvalevő, hogy ugyanebben a mondánkban szerepel Bular (bolgár) is. Hóman (M. Tört. I. 65–67. o.) gondolt már arra, Árpád családja az onogur fejedelmi család sarja!

Mielőtt Kovrat történetének ismertetésébe kezdenék, hadd emlékezzek meg egyik kiadatlan előadásomról, amelyben a bolgár nevet nem az elfogadott „keverék” értelmezéssel oldom fel, hanem a mongol-török bu-gur szócsalád egyik tagjának tartom.¹⁵⁴ Ez a szócsalád a „szarvast” jelöli, eszerint a bolgár nép – ahogy eredetmondája is mondja – éppen úgy a „szarvas népe” lett volna, mint a magyar nép. De e távolra vezető gondolatok helyett nézzük inkább Kovrat történetét.

Theophanes és Nicephorus Patriarcha szerint a VII. század közepe táján meghalt Kovrat onogur-bolgár nagyfejedelem öt fiának vezetésével öt részre szakadt az egy-

¹⁵¹I. Boba: Nomads, Northmen and Slavs, 1967. 77. sk. o.

¹⁵²D. Simonyi: Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpathen-becken, Acta Arch. ASH. XI. (1959). 227 sk. o.

¹⁵³Lásd Hóman Bálint: Magyar Történelem, I. 67. o.

¹⁵⁴E névfejtésről megjelent vázlatom: László Gyula: A népvándorlaskori lovasnépek ősvallása, Kolozsvár, 1946. 42–45. o.

kori Bulgária. A legidősebb fiúnak, Bajánnak vagy Batbajánnak népe helyben maradt, és kazár adófizetővé vált, az ő népe vándorolhatott fel később a Volgához. A második fiú, Kotragos, a Don jobb partján telepedett meg, a harmadik, Aszparuch, a kazárok elől menekülve megküzdött az avarokkal, és a Duna déli partján megalapította a bolgár államot, a negyedik fiú népével együtt Pannóniába vándorolt, és ott az avarok alattvalója lett, az ötödik pedig ravennai területen Bizáncnak hódolt.¹⁵⁵ A magyar kutatás Kovrat történetéből csak az első és harmadik fiú szerepét fogadta el hitelesnek és egykorúnak, a többi fiú szerepeltetése arra szolgált volna, hogy a mondott területekre már régebben bevándorolt bolgárok megjelenésére feleletet adjon. Azonban újabban hitelesnek bizonyult Theophanes és Nicephoros eredetmondája. Erre már eleve számíthattunk, hiszen mindketten eredeti források felhasználásával dolgozták fel a VII-VIII. század történetét.¹⁵⁶ A steppei uralkodók általában fiaikat rendelik a meghódított, csatlakozott népek élére, például Dzsingisz is így cselekedett.¹⁵⁷ Anélkül, hogy ilyen s hasonló párhuzamokra gondoltam volna, a Kiskörös-Vágóhídi avar fejedelmi temetőben azt tapasztaltam, hogy a különböző övű – tehát más származású – kis csoportok élén, ami megfelelt volna a kagáni udvarban levő képviselőknek, a kagán fiai állottak.¹⁵⁸

Ezek az utóbbi párhuzamok sejtetik, hogy a Kovrat-féle onogur-bolgár birodalom is többfajta népet fogott egybe s egy név alá, és a Kovrat fiúk feltehetőleg e népek élére kerültek. A dél-oroszországi bolgár állam tehát nyelvileg és származásbelileg nem egyazon népből alakult volna, hanem törzsi, népi, hódolt, legyőzött népek egyesültek egy erőskező uralkodó alatt. Attila és Baján népe sem volt egyöntetű, hanem valóságos tarka szötte a népeknek, jóllehet egyöntetűen hunnak, illetőleg avarnak nevezték őket. Pontosan ilyen eredményre jutott például M. Sz. Akimova,¹⁵⁹ aki a volgai bolgár temetők embertanát vizsgálta: erős származásbeli eltéréseket állapított meg a temetők népességében. Megállapításainkkal nagyjából egyeznek A. H. Halikov és V. F. Gening¹⁶⁰ kutatásai is. Ám hasonló szervezést sejthetünk az orchoni rovásírással feliratok közül Tonjukuk kagán (720 körül) emlékoszlopán: „Összegyűjtöttük és megszerveztük a hozzánk csatlakozott bégeket és népet” (*A magyarok elődeiről*, 74. o.) – s ez az akkor ismert Belső-Ázsiának úgyszólván minden népét felölelte!

Térjünk azonban vissza Kovrat fiaihoz, s vizsgáljuk tovább sorsuk alakulását, különösen a negyedik fiút!

Több kutató kétségbe vonta e híradás hitelességét. Ezzel szemben Veselin Bešeliev tanulmányai bizonyosságot hoztak a tekintetben, hogy Kovrat negyedik fia – aki Pannóniába jött népével – is történeti személy volt.¹⁶¹ (Lásd Szádeczky-Kardoss tanulmányát az *Antik Tanulmányok* XV. kötetében, a 14. sz. jegyzetben.) Ugyanis a mád-árai lovas sziklafeliratának új olvasatából kiderült, Aszparuch fia, Tervel – aki a sziklafeliratot készítette – említést tesz Thessaloniki vidékén élő nagybátyja családjáról. Ez pedig nem lehetett más, mint Kuber, akiről viszont a *Miracula Sancti Demetrii* vilá-

¹⁵⁵Lásd a 21. sz. jegyzetet.

¹⁵⁶Moravcsik Gyula: *Byzantinoturcica I.*, Berlin, 1958. 532. o.

¹⁵⁷A mongolok titkos története, ford. Ligeti Lajos. Budapest, 1962. 10. könyv. 109. o.

¹⁵⁸Lásd Arch. Hung. XXXIV. i. m. I. fejezete a Kiskörös-vágóhídi temetőről.

¹⁵⁹M. Sz. Akimova tanulmánya a Gening-Halikov kötetben (a 158. sz. jegyzet), a 179–191. oldalon.

¹⁶⁰V. F. Gening – A. H. Halikov: *Rannüe Bolgari na Volge*, Moskva, 1964. – Lásd még M. I. Artamonov: *Istoria Hazar*, Leningrád, 1962. 9. fejezetét Nagy-Bolgáriáról.

¹⁶¹Die protobulgarische Inscriptionen, Hrsg. V. Bešeliev, Berlin, 1963. 97–111. o. – Szádeczky-Kardoss alapján.

gosan megírja, Pannóniában az avar kagán alattvalója. Különösen figyelemreméltó az a megjegyzése – amire az előbb már mi is céloztunk Moravcsik Gyula alapján –, „Theophanes és Nikephoros patriarcha egyező elbeszélésének forrása még Kuvrat legidősebb fiának, Bajánnak életében íródott, akkor tehát, amikor Bizáncban bizonyára megbízható értesülésekkel rendelkeztek az udvar hűséges barátja, Kuvrat utódainak sorsáról”. Mindezek Szádeczky-Kardoss idézett dolgozatában széles bizonyító anyaggal olvashatók. A szerző ezt – nagyon helyesen – kapcsolatba hozta azzal a megfigyeléssel, hogy 670 táján nagy tömegű új nép nyomul be a Kárpátok medencéjébe. Egy időben tehát a bolgár állam megalakulásával, Aszparuch bolgárjainak megjelenésével. Úgy látszik, ez a jelenség több mint egyidejűség, mert például a novipazari temető majdnem a mi „griffes-indás” temetőinket példázza. Röviden: Szádeczky-Kardoss Samu egyetért azzal, hogy ez a népesség azonos lenne a negyedik Kovrat fiú népével. Kovrat negyedik fiának Pannóniába való költözésénél emlékeztetnünk kell arra, hogy voltaképpen Kovrat kagán volt az, aki a Meotisz környékén, onogur birodalmában véget vetett az avar fennhatóságnak, amely ezek után Közép-Európára, pontosabban a Kárpát-medencére zsugorodott össze. Nyilvánvaló tehát, hogy előzőleg az onogurok közt avar vezetőréteg volt jelen, s az is nyilvánvaló, hogy ez nem tűnt el egyik napról a másikra. Nagyon könnyen lehetséges tehát, hogy Kovrat negyedik fia avar „rokonokhoz” költözött, hiszen tudjuk, alávetette magát az avar kagánnak (ezért nem volt neve az onoguroknak, egészen az avar vezetőréteg bukásáig, feltehető ugyanis, hogy az avar kagán és udvara végig megőrizte az avar nevet, akár a bizánci császárság a római nevet, jóllehet már görög nyelvűvé vált). Kétségtelen, hogy ezek inkább csak sejtések, inponderábilák, de valószínűségük megvan, különösen annak ismeretében, hogy az onogurok korábban is avar uralom alatt éltek! Az, hogy a negyedik fiú, Kuber néhány évvel később Thessalonikiben él, semmiképpen nem jelenti azt, hogy népével együtt költözött oda. Talán egyeduralomra tört úgy, mint bolgár elődei 630 táján? Nem tudjuk, csak azt, hogy a 670 után betelepült nép a helyén marad! Kitérnék rá röviden, bár tanulmányunkban sok szó esett már e kérdésről.

Említést tennék ennek a 670 körül a Kárpát-medencében megjelenő népnek régészeti hagyatékáról, azon túlmenően, amit már máshol megírtam. Néhány szempont: először is – úgy látszik – ez a nép sem volt teljesen egyöntetű, hanem több fajta hagyományú közösségeket egyesített. Két alaprétege volt: az egyik a kaukázusi (ez volt a fejedelmi réteg, a vezető réteg, a fegyveres réteg), a másik a Volga jobb partjáról származó, de önmagában is legalább két nép összeolvadásából keletkezett réteg. Határozottan az az ember benyomása, hogy a 670-es években egy uralkodó réteg jelenik meg hazánkban nagyszámú – de nem szolgasorú – népével. Eddig a magyar régészetben minden préselt veretű sírt korainak vettek, pedig van ebben az emléktanyagban (engedelmet, hogy szűkebb régészeti kérdéseket is felvetek) egy késői, kaukázusi réteg is, amelynek temetkezési szokása, fegyverzete stb. az öntött öves avarokéval egyezett.

Most vessük fel a kérdést: miféle népesség jött a negyedik Kovrat fiú vezetése alatt Pannóniába, s helyezte magát a kagán védelmébe?

Nem szeretném itt ismételni azokat az érveket, amelyekben régészeti, embertani, település-földrajzi, történeti, mitológiatörténeti alapon arra a kényszerű eredményre jutottam, hogy a „griffes-indás” nép tömegei magyar nyelven beszéltek, Kuber feje-

delemfi népe tehát tömegében magyar volt. Ezt, ezeket az érveket ismertnek veszem. Inkább most azt szeretném szemügyre venni: mi lehetett ennek a népnek a neve?

Elmondom, hogy milyen feltevéshez, sőt meggyőződéshez jutottam el, azután néhány újabb adattal szolgálok feltevésemmel. Röviden: arra a meggyőződésre jutottam, hogy 670 táján mind a Kárpát-medencei, mind a dunai bolgár honfoglalásban nagy szerep jutott az onoguroknak, azaz annak a népnek, amelynek nevével neveznek mind a mai napig minket magyarokat. Ezek az onogurok nálunk avar uralom alá jutottak, bolgár földön meg bolgár fennhatóság alatt, a bolgárokkal szövetségben éltek. Az összes források áttanulmányozása után úgy látom, hogy ennek a feltevésnek nem mond ellent egyik sem, sőt ez a feltevés értelmet ad olyan forrásoknak is, amelyekkel eddig csak óvatosan bántunk, amelyekben eddig nem bízunk. Itt van mindjárt az a X. századi szerzetes történelemíró, akinek nagyon jó kapcsolatai voltak a császári udvarral és diplomáciával. Widukind szerint az avarok, akiket ungariknak mondanak, itt éltek, Nagy Károly legyőzi őket, majd Arnulf szövetségre lép velük. Mi ugyanezt állítjuk, s azt is, hogy az ungarokra vonatkozó VIII-IX. századi adatok (713-ból, 811-ből, 837-838-ból és 862-ből) nem a Fekete-tenger partján élő ungarok-magyarokra vonatkoznak, hanem a bolgárok az onogurok segítségét kérték, hiszen részben szomszédok voltak a Kárpát-medencében, részben pedig az onogur-avarok jelentős tömegei bolgár uralom alatt élhettek.

E kérdésben döntően esik a latba Olajos Teréz forrásértelmezése, amelyben széles alapon tárgyalja Német Lajos 860-as oklevelében említett „marcha uengeriorum” hegyet, amely feltehetően a Karantánok és Avarország határhegye volt, s amely az avarokat uenger-nek nevezi.

Ebbeli gondolataimban messzemenően megerősítettek Boba Imre kutatásai, bár végső következtetéseivel nem tudok teljesen egyetérteni. (*Nomads, Northmen and Slavs*, 1967.) Boba világosan látja, nem lehet egyenlőségjelet tenni a bolgár és az onogur közé, a kettő két nép, az egyik története nem azonos a másikéval. Például Simonyi Dezső az V-VI. századi Kárpát-medencei bolgárokról ír, de onoguroknak itt nyomát sem találja (*Acta Archaeologica*, X. 243. sk. o.), hiszen azok akkor még az Azov-tenger mellett tanyáztak. Ne is beszéljünk arról, hogy Priscosnál sem találunk semmiféle kapcsolatot a bolgárokkal. De ha már itt tartunk, hadd említsük meg, hogy Priscos 463. évi adatában nemcsak az onogurokról esik szó, hanem a saragurokról is. Ha igaz a szófejtés, akkor e nép neve: „fehér gur”-t jelent, ami nagyon is emlékeztet a fehér ugorok nevére, s ha ehhez még hozzávesszük, hogy tudunk fekete bolgárokról, akkor talán újra s újra át kell gondolnunk az eddig felsorolt adatok tanulságát. Azonban nem ígértünk megoldást, hanem csak indokolt kutatást, feltevéseket, és célunk főként a „kétszeri honfoglalás” adattárának összeállítása. Így nem időzhetünk tovább e nyitottan maradt kérdésnél. De az onogurokat – teszem hozzá most már én – sem lehet, és nem is kell mindig és mindenütt együtt maradónak, egy területen lakó népnek elképzelnünk. Akár a székelyekből is két területre jutott, vagy a magyarságból és a bolgárokból háromra, akként az onogurok is szétszakadtak (egy részük például Aszparuch népéhez csatlakozott).

Nem a keleti szlávokból terjedt el Európa-szerte az onogur név, hanem a Kárpát-medencéből. S ha kérdeznék, miként képzelem el, hogy az onogurok magyarok lettek volna, akkor azt felelem, hogy ezt magam is nehezen tudom elképzelni, mivelhogy Priscos szövegéből világosan tudjuk, hogy 463-ban Ázsiából törtek be Európába, s

Ázsiában sohasem élt finnugor-magyar nép. Hadd jegyezzem meg közben, hogy a századforduló nagy magyar régésze, Nagy Géza a *Révai Lexikon* címszavában (III. 9472.) azt írta, a 677 körül bevándorolt ungur bolgárság magyarfajta elemekből állhatott. Ellenben a következőképpen gondolom a VII. századtól alakuló törzsszövetség sorsát: Kovrat negyedik fiának onogur népe és a volga-kámai finnugor nyelvű magyarság (amelynek saját nevét az uralkodó osztályok népének neve fedi el) foglalja el Pannóniát, azaz a Kárpátok medencéjét, 670 tájban. Itt pedig az történik, akárcsak Bolgáriában, de ellenkező előjellel: Bolgáriában a bolgárok és a velük tartó onogur törzsedékek felolvadtak a helyi szláv tömegekben, de ennek ellenére megtartották a bolgár nevet. Nálunk a kaukázusi onogurok felolvadtak a velük tartó népekben, a magyarokban, de a magyarok is megtartották a szomszéd népek és Európa emlékezetében az onogur nevet.

Úgy látom, ez a kísérlet szilárdabb, mint valamely egyszerű feltevés. Nézzük a régészeti anyagot. A „kései-avar” korban Kovrat negyedik fiának Kárpát-medencei megjelenését kétfajta régészeti leletanyag jelzi: az egyik a Volga-Káma felé mutat, a másik a Kaukázus felé. Nos, pontosan ugyanez a helyzet Bolgáriában is: a mádárai aranyövek párját a Kaukázusban találjuk, az Sz. Sztancsev által 1957-ben Szófiában közölt novi-pazari temető párhuzamai pedig a Volga-vidékre vezetnek.

Néhány szót Kovrat ötödik fiának sorsáról is, aki „népével együtt a ravennai Pentapolisba” költözött. E kérdéssel egyik előadásomban foglalkoztam, s a következő megfigyeléseket tehettem. A Balkán-félsziget nyugati peremvidéke a ravennai exarchátushoz tartozott a minket érdeklő VII-VIII. században. Ravenna tehát nemcsak Közép-Itália keleti partvidékét jelentette, hanem Nyugat-Balkánt is. Régészeti leleteink azt mutatják, hogy Közép-Itáliában néhány temetőben megjelennek azok a „bizáncias”-nak nevezett övek, amelyek hazánkban is bőséggel találhatók. Ezek korát a VI-VII. századra keltezték eddig, magam felvettem annak lehetőségét, hogy a hazai leletek egy része (szablyás sírokkal) VIII. századi is lehet. Elvben ezt a leletcsoportot azonosíthatnók Kovrat ötödik fia népének hagyatékával. De van egy másik – kézenfekvőbb – megoldás is, mégpedig az, hogy a forrás a nyugat-balkáni ravennai területekre gondol. Ugyanis Nyugat-Balkánon egészen Dalmáciáig és Albániáig ugyancsak megvannak a „griffes-indás” veretek, és sok „obr” helynév is van, nem beszélve arról, az egyetlen színarany „griffes-indás” lelet, vrapi kincs, Albániából került elő. A balkáni területek meghódítása már Baján terveiben is szerepelt, és éppen bolgár csapatokat (a kutrigurokat) küldött oda. E szempontokból talán az sem véletlen, hogy Árpád-házunk is erőteljesen terjeszkedett Horvátország és a Nyugat-Balkán felé.

Mindezeket összevéve tehát felvethető, hogy Kovrat ötödik fia népével együtt a Nyugat-Balkánra települt. Ám függetlenül e feltevés helyességétől kétségtelen tény, hogy a „griffes-indások” népe és az „obr” helynevek megjelennek itt. Sok még ezzel kapcsolatban a kutatnivaló.

Nemcsak egy-egy nép volt több nép szövetsége, hanem egy-egy nép vándorlása folyamán le-leszakadozott részei is egy ideig a maguk nevéen éltek életüket. Tudjuk például, hogy a magyarok legalább három részre szakadtak: a Volgánál maradiakra, a Kaukázusba menekültekre és a honfoglalókra. Így nyilvánvaló, hogy Kovrat egykori onogur birodalmának népei, amelyeket – népiségüktől függetlenül – onoguroknak hívtak egy ideig, ugyancsak ötfelé szóródtak. Ezt szem előtt tartva módszertani hiba például a *Cirill-legendának* azt a részét, hogy a kazároktól hazamenet valahol a Krím

tájékan ungrok támadták meg,¹⁶² egyértelműen arra magyarázni, hogy az ungrok (magyarok) szállásterülete akkor – 860 táján – még a Krím mellett volt, hiszen tudván tudjuk, Kovrat egyik fia népével nagyjából ezen a területen élt, s annak neve is onogur maradhatott! De meg: a Krím környéki onogur-magyarság feltevése ellentétbe hozna minket a *Metod-legendával* is, amely 880-ban a Duna táján említi az onogurokat. Az a helyzet ugyanis, hogy Metod Morvaországból utazott Bizáncba,¹⁶³ s akkor – ha Morvaország valóban nagyjából a mai morva területeken volt, s a Felvidék nyugati felén – vagy valahol Pannonhalma környékén találkozhatott az ungrok királyával, mert Esztergom táján kelhetett át a Dunán (aztán útja a Dráván-Száván keresztül vitt Bizáncba!), vagy – amennyiben Boba Imre felfogását fogadjuk el, hogy Morvaország a Dráva-Száva közén lett volna – valahol Belgrád (Nándorfehérvár! A nándor pedig az onogur szó származéka!) táján¹⁶⁴ találkozhatott onogurjainkkal. De semmiképpen az Al-Duna táján! Tehát a *Cirill-legenda* nem alkalmas arra, hogy az onogur-magyarságot a IX. században valahová a Krím tájékára, a Meótisz vidékére helyezzük (márpedig éppen ezen az alapon rajzolták meg eddig a honfoglalást előző századunkat).

Ezeknek az adatoknak láttán bizonyosnak vehetjük, hogy az onogur-bolgár azonosítás és az, hogy az onogurok birodalma teljes egészében török nyelvű lett volna, így nem tartható fenn. Hiszen a hazai elterjedési területükön a helynevek zöme magyar. Az természetesen elképzelhető, hogy csak a katonaréteg volt a 680-as honfoglaláskor onogur, a köznép pedig – amelyik a temetők 80 százalékát teszi ki, s földműves volt – lett volna a magyar nyelvű tömeg. Ez esetben – s ez lényeges! – a „griffes-indások” származásterülete nem sokat mondana nekünk, mert ez a réteg oldódott fel a köznépben.

A fentiekben megismert bolgár-onogur szoros kapcsolat óhatatlanul arra a gondolatra vezeti az embert, hogy a Kárpát-medencei avar hatalom bukása után Krum bolgár kán az onogurok egy részét – azokat, akik nem jutottak Karoling-uralom alá – csatolta Bolgáriához, talán – mai szóhasználattal – „szabadította fel” a bukott avarság uralma alól. Talán ez az oka, hogy a Tisza mentén és Erdélyben – tehát Krum „hódítása” területén – nem találunk bolgár jellegű leleteket, ami azt mutatná, hogy az alaplakosság maradt a régi, és a bolgárokhoz való viszonya inkább vazallusi lehetett, mint hódolt. Eszerint a bolgárok a rokon Kárpát-medencei onogurokat hívták segítségül, illetőleg, amikor 800 után Krum odacsatolta birodalmához ezek területéből a Duna-Tisza-közt, Erdélyt, ezek hadserege vett részt a bolgár hadműveletekben. Ha ez a feltevés megállja a helyét, egyszerre másként értelmezhetők a VIII-IX. századi bolgár-onogur (pontosabban szólván: magyar) kapcsolatok.

Mennyi, de mennyi kutatnivalónk van még. Csak egy miatt aggódom: nehogy a kérdések durva leegyszerűsítése miatt ismét megmerevedjék őstörténet-kutatásunk!

Történelemszeink általában azt tartják, semmi jelentősége nincsen annak, hogy a nyugati források közül jó néhány egyenlőségjelet tesz az avarok (a hunok) és az ungrok (magyarok) közé, azt vélik, ez csupán e keleti népek természetének, megjelenésük azonosságának következménye. Természetesen lehet, hogy így van, de az e könyvben felsorakoztatott tények világánál inkább arra hajlunk, a nyugatiak nagyon is jól tudták, kikkel állanak szemben, annál is inkább, mert az avarokat sohasem a magyarokkal, hanem az onogurokkal (ungrikkal) azonosítják. Márpedig a magyaroknak sa-

¹⁶²Lásd „A magyarok elődeiről...” 127. o.

¹⁶³Lásd „A magyarok elődeiről...” 128. o.

¹⁶⁴I. Boba: *Moravia's History Reconsidered*, Hága, 1971.

ját maguk használta nevük a „magyar” volt, a nyugati források ungrijaiban tehát az avarok alatti ungrok népét kell látnunk, s ezek neve ragadt rá a honfoglalókra is. Nemrégiben a szegedi Őstörténeti Munkaközösség egy pompás jegyzetet adott ki,¹⁶⁵ s ebben tömören összefoglalja azokat a forrásokat, ahol ez az azonosítás megtalálható (egyet közülük, Widukindot, a vesztfáliai Corvei kolostorban élt szerzetest már megismertük). E könyvet idézzük most, az olvasó számára fölösleges pontos irodalmi idézések elhagyásával. Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy ahol az idézett szöveg „magyar”-t mond, ott a szövegben mindig Ungrok, Ungarik áll! Tehát: „A hun-magyar azonosság vagy rokonság történeti megfogalmazása szoros kapcsolatban van az avar néppel is, mert a tévesztés rendszerint e hármaszt érinti. Pl. a *Liber monasterii s. Wandregilisi* a verduni szerződésről (843) írja, hogy Lajos „az avarok, azaz hunok vagy magyarok királyságát” is megkapta... a *Vita s. Emmerammi* pedig említi az „avarokat, kiket más elnevezéssel hunoknak és magyaroknak” neveznek. Nyilvánvalóan longobárd-avar szövetséget értve Ungarit és Ungariát említi a *Historia Langobardorum Florentina*. Widukind az avarokat azonosítja a magyarokkal, de ugyanakkor hun maradványoknak is tekinti őket, akik végső soron a gótoktól és Suiza szigetéről származnak. A hunok avarok-magyarok keverésének nem kevés példájával találkozunk, ha az avarok IX. századi (781-től 870-ig a legkülönbözőbb keltezéssel) megkezesztelkedéséről szóló tudósításokat vesszük szemügyre. A tudálékoskodásban egyesek odáig mennek, hogy a 840–841 körüli avar krisztianizálást I. István magyar király nevéhez kapcsolják, Einhardus *Vita Karoli Magni*-ja tudósít Nagy Károlynak az avarok feletti győzelméről. Erre vezethetők vissza azok a későbbi kútfők, amelyek az avarok helyébe a magyarokat vagy a hunokat állítják... Kétes hitelű elbeszélésekben, mesékben is bővelkedik a témára vonatkozó forrásanyag. Így pl. a *Vita Wilburgis* említi egy, 722 körüli „magyar” (talán avar) kalandozást, amelynek áldozatául esett S. Florianus káptalanja... Bonifác mainzi érsek legendája pedig megemlíti, hogy (750 táján) „a szent biztatására a türingiaiak megtagadták az adó fizetését a zsarnok magyar (–avar) királynak, mire a magyarok megtámadták őket, de isten a vízbe veszejtette seregüket”.

Mindez valóban valószínűtlen mesének hangozhatik, ha ezeket az adatokat a „magyarokra” akarjuk vonatkoztatni, de ha tudjuk, hogy az onogurok 670–80 tájban a Kárpát-medencébe költöztek, és avar uralom alatt éltek, akkor ezek az adatok immár nem hatnak mesének és tévedésnek, hanem komolyan veendő történeti tényeknek. Régebben baráti körben már felvettem, hogy forrásaink fordításakor ne egységesítsük „magyar”-rá a különböző népn neveket, hanem hagyjuk meg ungrnak, türknek, magyarnak, baskírnak, szavárdnak, ahogy éppen a forrásokban található, mert nem bizonyos, hogy e népnemek mind egyetlen népre, a „magyarra” vonatkoznak, az bizonyos, hogy ezekből lesz a magyar nemzet, de hogy mikor és hogyan, az külön történeti kérdés.

További megjegyzések és kérdések az onogurok történetéhez: Forráskutatóink ki-derítették, hogy krónikásaink nagy becsben tartották, és részben kivonatolták mű-
vükben viterbői Gottfried *Világkrónikáját*. Erre nézve Csóka Lajos a következőket írja (*A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon*, 1967. 661. o.): „Gottfried természetesen igen jól ismerte az első német világkrónikát, Regino művét, s abból

¹⁶⁵Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba, I/2. kézirat. Tankönyvkiadó, 1976. Szerk. Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A. A szegedi Őstörténeti Munkaközösség munkája, 174–175. o.

írta ki többek közt azt is, hogy az ősmagyarok nyershúst ettek, és vért ittak. (SS. III. 426., 19.) De Reginón kívül más nyugati szerzők, »nonulli« műveit is tanulmányozta, s azok egymásnak ellentmondó adatait egyeztetés nélkül közölte műveiben. Így állította egyszer – bizonyára Widukind nyomán –, a hunok, avarok, magyarok azonosak, »Auares, qui et Huni, sive Hungari« – »Ungari etiam Huni sunt appellati«, máskor viszont a hunokat elkülönítette az előmagyaroknak tekintett avaroktól. »Hunorum... et Pannoniorum et regnum Scitarum et Avarum, id est Ungarorum priorum...«¹⁶⁶

Viterbói Gottfriedén kívül más nyugati krónikásokat is ismertek krónikáink írói. A nagy kérdés azonban az: miért nem szólnak akkor egy szót sem az avarokról? Persze, ha az avarok és az ungrok történetét azonosnak vennők, abban a pillanatban feloldódna az ellentmondás, ám kérdés, szabad-e ennyire leegyszerűsíteni a dolgokat. Mindenesetre az előbbi megoldás mellett szól az, hogy Kézai és a *Képes Krónika* a VII. század végére teszi a honfoglalást, és ugyancsak erre az időre tette az új haza megszerzését a tudós Ransanus is (1428–1492), a palermói dominikánus rendi szerzetes, a kiváló humanista, aki Beatrix királynő számára klasszikus latinsággal megírta a magyarok történetét, nagyrészt Thuróczi támaszkodva, de olyan forrásokat is használt, amelyeket ma már nem ismerünk,¹⁶⁶ s így minden részletük fontos lehet számunkra. A szegediek *Őstörténeti forrásjegyzék*-e így ír Ransano őstörténetéről:

„A magyarság eredetéről szólva általánosságban egyébként ismeretlen frank krónikásra, az 1272-ben dolgozó Eliniusra utal, aki a barbár népek történetét Nagy Konstantintól (306–337) saját koráig megírta. Minden valószínűség szerint tőle való Ransano hun történetének azon részletei, melyek sem a magyar, sem a közismert európai hagyományokból nem származtathatók, többek közt egy olyan – Ransano által tévesnek minősített – vélemény, mely a magyarokat a bolgárokkal tartja azonosnak, és a honfoglalást II. Benedek pápa idejére (684–685) teszi...”

Mindezek fényében úgy látjuk, hogy több hitelt kell adnunk azoknak a nyugati krónikáknak, amelyek az avarokat és az ungokat azonosítják, hiszen tudván tudjuk, az onogurok valóban avar uralom alatt éltek.

Bár sok megoldatlan kérdés, sok nyitott feltevés marad a jövőre kutatásra, nem hiszem, hogy az előbbieken előadottak után bárkiben is kételkedés maradna, hogy a „kettős honfoglalás” felvetése felelőtlen ötlet lenne csupán. Sőt az a meggyőződésem – amiről már szóltam –, hogy ezek után legalábbis zárójelben közölni kell a szövegek-nél, amikor eddig csak „magyar”-t fordítottunk, hogy milyen megjelölés jelöli azt a népet, amelyről szó van: türk, ungar, magyar, szavárd vagy baskír. Eddigi fordításaink ugyanis akarva-akaratlan bizonyítottaknak veszik, hogy mindezek a népnevek egyetlen népet, a mai magyar népet jelentik. Ez valóban az egyik lehetséges felfogás, hiszen például Anonymus több helyen írja: „... idegen beszédében hungarusnak, a maga nyelvén magyarinak”, „... miért hívják a szittya földről kiköltözött népet hungarusoknak. Hungarusoknak Hungvárról nevezték el őket, azért, mert a szlovének meghódítása után... ott jó soká időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost Ügyek fiát hungvári vezérnek hívták, katonáit meg hungarusoknak.” Bár ez Anonymus nyelvészkedésének eredménye, de egy dolog mégis kiderül belőle: a honfoglalókra hazánk területén ragadt a hungarus, azaz az onogur név! Kézai is úgy tartja, hogy az Ung folyóról nevezték minket ungarusnak. A reánk vonatkoztatott népne-

¹⁶⁶Lásd az előző jegyzetet a 196–197. oldalon.

vek egyeztetésére azonban a fő forrás György barát krónikájának folytatása.¹⁶⁷ Ez a mű még a X. században készült, és egy, 836–38 közti eseményt beszél el. Ebben arról van szó – s az onogurok története kapcsán már hivatkoztunk erre az adatra –, hogy a felkelt macedónok ellen a bolgárok „az ungrokhoz folyamodtak” segítségért. (Az esemény valahol az Al-Duna táján játszódott le.) Mármost a szövegben az ungrok segítségével kapcsolatban ekként emlegetik őket: „A türkök pedig mondták nekik”, „ismét hunok jelentek meg”. Eszerint tehát ugyanazt a népet hol ungroknak, hol türköknek, hol hunoknak nevezi a forrás, tehát voltaképpen egy népet három névvel illet. Csakhogy a forrás magyarázatának más lehetősége is van, s erre már Moravcsik Gyula, bizánci forrásaink nagy tudósa is gondolt. Ez pedig a következő: egy-egy hadjáratban mindegyik fél sok segédcsapattal jelenik meg. Erre annyi példát lehetne idézni, hogy végére sem jutnánk. Ekként az ungrok is türk meg hun segédcsapatokkal együtt szánhattak hadba, tehát egyáltalán nem bizonyos, hogy a három név egyetlen népet jelöl. Liudprand (kb. 920–972) az augsburgi csata leírásában ugyan csak felváltva használja az ungrit és a türkököt. Talán az avar kori onoguroknak és Árpád türkjeinek közös vállalkozása volt ez? Ibn Ruszta, a 930-as évek táján – tehát a honfoglalók kortársaként – író arab földrajztudós, egyetlen mondattal intézi el népünk származását: „A magyarok pedig a türkök egyik fajtája.” Bölcs Leó császár (886–912), aki kortársa volt a honfoglalásnak, valamint fia, Bíborbanszületett Konstantin (913–959), a honfoglalást mint a „türkök” művét írja le, ám tudja, hogy a türköket régen „savartoi aszfaloí”-nak nevezték. Azt hiszem, helytelen dolog lenne ezt a tarkaságot leegyszerűsíteni, annál is inkább, mert a régészeti anyag vizsgálata is azt mutatta, hogy a honfoglalók legalább két népből tevődtek össze, ha ugyan nem hétből, illetve tízből, a „késő-avar” anyag pedig éppenséggel három vagy még több, származásában különböző népről vall, ha ugyan törzseink nem avar koriak.

Eddig csak a nyugati írók tájékozatlanságának tartották azokat a kifejezéseket, amelyek az ungrok népét az avarokkal, hunokkal kötötték össze (de sohasem a türkökkel, akik – talán – mint fekete magyarok nem is jutottak érintkezésbe a Nyugattal). Végére a nyugatiaknak is volt kémszervezetük, de különben is a „kalandozások”, szövetségkötések alkalmából bőven megismerhették a honfoglalókat, s nem hiszem, hogy helyes lenne avar-ungar azonosításukat egyszerűen nem tudásuknak tulajdonítani, különösen azok után nem, hogy az onogur-ungar nép hazai honfoglalását a 670-80-as évekre bizonyosnak vehetjük.

Jegyzetek Regino művének két mondatához és egyik kifejezéséhez: Reginóról tudnunk kell, hogy kortársa volt a honfoglalásnak, és *Világkrónikáját*, amelyben rólunk is szó van, 908-ban fejezte be. A hungarusokra vonatkozó mondanivalóit a 889. évnél foglalja össze. Régebbi forrásokat és egykorú emlékezéseket használt műve megírásakor. Az ungarusokat a szkíták utódainak véli, s az első mondata, amivel itt foglalozni szeretné, így hangzik magyarul: „Az Úr testet öltésének 889. évében az ungrok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő, amelyeket a Thanais kiáradásával mérhetetlenül kiterjesztett.”¹⁶⁸

Nos, olvassuk figyelemmel e sorokat, mert – látszólag – egymagukban is megcá-

¹⁶⁷ „A magyarok elődeiről...” 104. o.

¹⁶⁸ „A magyarok elődeiről...” 204. o.

folják mindazt, amit eddig olyan sokoldalúan feltártunk, hiszen 908-ban azt írja Regino az ungrokról, hogy „az azelőtti nemzedékek még nevüket sem hallották”. Itt először is figyelemreméltó, hogy Regino nem türknek nevez minket, nem is magyarnak vagy hunnak, hanem ungrinak, azaz onogurnak. Emlékezzünk arra, hogy Anonymus szerint ezt a nevet hazánkban kapták a honfoglalók. Nyelvtudósaink szerint a név azonos az onogurok nevével, akik – amint láttuk – 670-80 táján áramlottak be hazánkba.

Térjünk most vissza Reginóhoz, aki azt mondja, az előző nemzedékek azért nem hallották ezt a nevet, „mivel nevük sem volt” – ezt a kifejezést akkor értjük meg, ha emlékezetünkbe idézzük Kuber történetét, aki népével az avaroknak vetette alá magát, tehát avarként szerepelt a történelemben. Valami olyanféle történeti eseményt sejtünk e mögött a kettősség mögött, hogy az avar uralom alatt élő, majd annak politikai összeomlása után felszabaduló onogurok megszervezhették saját uralmukat, és színre lépett ismét az onogur nép. Emellett szól az onogur név származékainak korai és gyors európai elterjedése, továbbá emellett szólnak a IX. századi onogurokra vonatkozó adatok, amelyeket mi a Kárpát-medencei onogurokra vonatkoztatunk. A honfoglalók onogur területre, onogur népek közé érkeztek, és nyugaton, de keleten is rájuk ragadt a terület régi urainak neve, az onogur. Ez megmagyarázná azt a tényt is, hogy krónikáink – amelyek nyugati forrásaiban bőven esett szó avarokról – miért nem írnak róluk!

Egyébként Hinkmár érsek a frank birodalom területére betörő ungrikról a 862. évnél azt írja, azok azelőtt ismeretlenek voltak. Liudprand – I. Ottó császár udvarában járatos történetíró – meg is magyarázza, hogy miért voltunk ismeretlenek, s magyarázata Widukindnál is felmerül. Azt írja ugyanis az ungariokról: „... abban az időben még mindnyájunk előtt ismeretlen volt. Ugyanis súlyos akadályok, melyeket a köznép klusáknak¹⁶⁹ nevez, választották el tőlünk, úgyhogy sem a déli, sem nyugati égtáj felé nem volt számukra lehetőség ezen kijutni...” Tanulságos ez a magyarázat, mert voltaképpen az következik belőle, hogy jóval a nyugati hadjáratok, „kalandozások” előtt ott kellett már lakjanak az ungrik, de el voltak zárva a Karoling-birodalomtól. Ezeket a klusákat nyitotta meg Widukind szerint Arnulf császár 899-ben. Hogy itt egyszerű irodalmi kölcsönzésről lenne szó? Lehetséges, de „más megoldás is elképzelhető”! Ez a „hírét azelőtt nem hallottuk” sokszor ismételt fordulat a középkor irodalmában. Talán Ammianus Marcellinus indítja útnak, amikor a hunokról írja ugyanezt, azokról a hunokról, akiket az ő korában már jól ismertek a római birodalomban!¹⁷⁰

Regino másik mondata, amit meg kell vizsgálnunk, a besenyő támadás. Ezt mindössze két forrás ismeri, Regino és a Bíborbanszületett, nem tudnak erről magyar krónikáink, nem tud az orosz őskrónika, s nem tudnak erről a többi nyugati források sem, nem is beszélve a mohamedán írókról (akiknek egy része talán már új hazánkban ír le minket). Nos, a kérdésre a régészet oldaláról adhatjuk meg a választ. Honfoglaláskori temetőinkben semmi nyoma nincsen annak, hogy asszonyainkat, öregjeinket megsemmisítették, elrabolták volna a besenyők. Temetőink magyar asszonyai szép magyar viseletben pompáznak, és a statisztika is meggyőző arról, hogy nem csonka, asszony nélküli nép „menekült” a Kárpát-medencébe, hanem a honfoglalás

¹⁶⁹klusák – erődített gyepű.

¹⁷⁰Ammianus Marcellinus: Römische Geschichte, Berlin, 1971. 31. könyv. 2. fejezet. 243. o.

tervszerű áttelepüléssel járt együtt, asszonyostól, gyermekestől, s – nyilván, ez kitűnik az állatcsont-vizsgálatokból – ménesekkel, nyájakkal, gulyákkal együtt özönlött át népünk új hazánkba.

Ez a kérdés már régebben foglalkoztatta történelemtudományunkat. Ennek bizonyosságául Salamon Ferenc és Pauler Gyula vitáját idézhetem.¹⁷¹ Salamon Ferenc úgy vélte, a besenyő támadás után a honfoglalást amolyan magyar kozákcsapatok, tehát csupa férfiember hajtotta végre, akik az új hazában szereztek aztán asszonyokat. Ennek Pauler Gyula azt vetette ellenében, hogy akkor a honfoglalók egy-két nemzedék alatt elszlávosodtak volna, mert a gyermek anyja nyelvén nő fel. Pauler tehát kétségbe vonja a besenyő vereség sorsdöntő voltát. Szemmel látható azonban, hogy Pauler még úgy vélte, a honfoglalók itt csupa szlávot találtak. Eddigi meggondolásainkból is kitűnik, hogy aránylag kevés szlávot és – feltevésünk szerint – sok magyart találtak. A vitát tehát e szempontból kell újraértékelnünk. Hallatlanul izgalmas e szempontból Halikova asszony egyik legutóbbi ásatása, amelynek férfisírhajói – bolgárok – pontos másai honfoglalóink sírjainak, a nők viselete azonban teljesen más, mint honfoglalóink asszonyaié.¹⁷² Annyi kétségtelennek látszik – más hódító népeket is példaként véve –, hogy a földművesréteget nem semmisítették meg a hódítók, hiszen az állattartók rá vannak utalva a földművesekre, s rólunk Gardízi (XI. sz.) is írja, hogy „sok szántóföldünk” volt. Meg kellene tudnunk, hogy milyen nyelvű volt az itt talált földművesnép. Nos, erre közvetett bizonyosságunk azon kívül is van, amit az eddigiekben felsorakoztattunk: a XI-XII. századi magyar szolganevek garmadája. Ha ugyanis az itt talált népesség szláv lett volna, várható lenne, hogy a szolganevek is szlávok, ezzel szemben a – nem keresztény, tehát ősi – szolganeveink majdnem színtiszta magyar nevek.¹⁷³ Ebből pedig következik, az itt talált, uralmuk alá vetett nép magyar nyelvű volt. Közvetve a szolgaréteg többségének magyar volta mellett bizonyít Kálmán királyunk I. törvényének 77. cikkelye is, amely Szilágyi Loránd átültetésében (*Árpád-kori törvények*, Budapest, 1960. ELTE.) így szól:

„Senki ne merjen magyar nemzetiségű vagy egyáltalán Magyarországon született rabszolgát vagy rabszolganőt, még ha idegen származású is, Magyarországon kívülre eladni vagy kivenni, kivéve olyan idegen nyelvű rabszolgákat, akiket más országokból hoztak ide.”

¹⁷¹Lásd Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig, Budapest 1900. 153. o. Éles szemmel veszi észre a következőket: „A magyarok vesztését az etelközi vereség alkalmából nem tehetjük valami nagyra, a szövegben kifejtett okoknál fogva, ámbár Konsztantinosz császár i. h. c. 40. a legerősebb kifejezéssel: „családjaikat teljesen elpusztították” (MHK. 125. 1.) él, s e felfogást igazolja a következmény: hogy a magyar magyar maradt. Mert ha a bevándorló magyarság csak egy „család nélküli, csupa fegyverforgatókból álló huszárcsapat” lett volna, mint Salamon Ferenc képzei (Századok, 1876. 730. o.), szláv nőkkal, szláv anyákkal – más nemzet nagyobb számmal miféle lehetett volna? – „már a következő első, második nemzedék elszlávosodott volna”. Pauler a szövegben (33. o.) úgy véli, a besenyők „Simeon szavára” rohanták meg Etelközt, de csak kis részét semmisíthették meg a széjjel lakó magyaroknak, akik Árpáddal nyugat felé menekültek.

Tegyük fel, a besenyő támadást nemcsak Konsztantinosz besenyő adatszolgáltatói nagyították fel, valóban oka lett volna a honfoglalás megindulásának, és a honfoglalók katonanépe valóban családjafosztottan érkezett hazánkba. Itt kapcsolódunk bele Pauler okfejtésébe – és a „magyar magyar maradt”. Ez csak úgy volt lehetséges, ha az itt talált legyőzött vagy csatlakozott nép leányai, asszonyai Árpád népének feleségei magyarok voltak.

¹⁷²Előadása 1976 szeptemberében, a IV. Finnugor Kongresszuson.

¹⁷³A magyar szolganevekről pl. Kálmán Béla: A nevek világa, Budapest, 1973., a 39–43. oldalon közölt nevek nagy része szolganév.

Természetesen, mint mindennel szemben, ezzel szemben is ellenérvek sorakoztathatók fel. Nevezetesen krónikáink több helyen írják, a földművesek azokból lettek, akik gyáván megtagadták a katonáskodást. Ez persze elképzelhetetlen, ha csak a klasszikus honfoglalás kori temetőket összevetjük – egyelőre feltételesen – az úgynevezett „köznépi” temetőkkel. Az utóbbiak százszor többen vannak, mint az előbbieket. Ennyi „gyáva” ugyan hol akadna? A másik ellenvetés az lehetne, a szolgák neveit uraik adták, azért magyarok. Ám a kihallgatási jegyzőkönyvekben nyilván maga a szolga nevezte meg magát, s így ez az érv sokat veszít erejéből. A besenyő vereség jelentőségének helyi csetepaté színvonalára csökkentésében azonban voltaképpen a régészet mondja ki a döntő szót, megállapítván, az asszonyok aránya nagyjából azonos a férfiakéval. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy van valami a magyar női viseletben, ami úgy is magyarázható, hogy „késő-avar”-kori hagyaték. A halántékc süngőkre gondolok, amelyeknek griff- és állatalakjai idegenek a magyar férfiak művészeti emlékeitől, és inkább a „griffes-indás” körrel tartanak rokonságot. Ilyenfajta honfoglaló-„késő-avar” összeházasodásnak talán a legszebb emléke a nagyszentmiklósi kincs lenne, amelyben a fejedelemasszony asztali készletének művészete a „késő-avar”-ral tart rokonságot, a fejedelmé pedig a Géza-István-kori ötvösséggel. Regino és a Biborbanszületett besenyő támadásról való feljegyzését esetleg úgy értelmezhetjük, hogy az a honfoglalóknak csak egyik részét – talán éppen a kabarokat – érte, azt a törzset, amely a „kalandozásokban” részt vett, s amelyiknek képviselője (Bulcsú) a császárt tájékoztathatta.¹⁷⁴ Regino ugyanis bizonyos értesüléseit közvetlenül a honfoglalóktól kaphatta, amint arra az alábbi jegyzetben kitérek.

JEGYZET REGINO EGYIK MEGJEGYZÉSÉRŐL

Regino szövegének van egy odavetett félmondata, amellyel eddig – talán szemérmességből – nem foglalkozott kutatásunk, pedig talán éppen őstörténetünk szempontjából értékesíteni lehetne. Azt írja ugyanis: „... állítólag nyers húst esznek, és vért isznak...” Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet az obi ugorok eredetmondájára, amelyben két törzs szerepel, az egyik főve, a másik nyersen eszi a húst. Harmatta János hívta fel a figyelmet¹⁷⁵ arra, hogy Hellanikos *Skythikájában* szerepel az amadokok népe, s ezeket Ptolemaiosz térképén meg is találjuk. Nos, az amadokok szó iráni megfejtése „nyershús-evő” lenne, s ezzel bizonyosságot kapnánk egy finnugor népre. Lehet, hogy a még nemrégiben is lejegyzett obi-ugor eredetmonda valamilyen formában élhetett a Regino körével kapcsolatba jutott finnugor nyelvű magyaroknál, s innen ez az értesülés. A magam részéről ezt még azzal toldanám meg, hogy a nyershús-evők az északi tundra népei, akik – lévén a föld fagyos – elejtett vadjaik húsát elássák, s aztán fagyott szeletekben fogyasztják, és természetesen a frissen elejtett vad vérének is isszák. Valami ilyenfélét hallott („állítólag” – írja Regino, tehát szájhagyományról lehet szó), tehát magyarul beszélőknél élhetett ez az ősi mítosz.

¹⁷⁴Bulcsú feltehető kabar voltáról legutóbb Dümmerth Dezső: Álmos fejedelem mítosza és valósága, *Filológiai Közöny*, 1971. 412. o.

¹⁷⁵J. Harmatta: Un peuple finno-ugrien dans la tradition littéraire de l'antiquité, *Acta Antiqua*, 1954. 291–303. o.

BEFEJEZÉS

Íme ezek azok a gondolatok, felismerések, néha csak sejtések, amelyekkel felvázolhattam „kettős honfoglalás”-feltevésemet. Magam is jól látom „rendhagyó” voltukat, mert nem gondolatról gondolatra, adatról adatra épül fel az elképzelés, hanem kissé hasonlatosan a szabad képzetkapcsoláshoz. Ennek oka, hogy a megfigyelések még nem tisztultak ki, még nem szilárdultak meg annyira, hogy lépésről lépésre vezethessem a felismerés menetét. Amint említettem, meghagytam nyilvánvaló ellentmondásokat, ismétléseket is, mert néha úgy éreztem, egyoldalú feloldásuk egyelőre erőltetett lenne. Voltaképpen ez a kis tanulmány is inkább vitaindító szeretne lenni, semmint lezáró. Természetesen az is hasznos, ha az ellenvéleményen levők egy-egy tételt vizsgálnak meg, de százszor hasznosabb lenne, ha az egész összefüggésrendhez szólnának hozzá, hiszen itt az egyik felismerés támogatja, kiegészíti a másikat, értelmet ad neki.

Hadd említsem meg – minden rátartiság nélkül –, hogy tételeimből már jó néhány átment a tudományos köztudatba – elfogadták őket. Ilyen például a „griffes-indás” nép 670–680 körüli honfoglalása, ilyen még az is, hogy a honfoglalók onogurok voltak, ilyen annak belátása, hogy a nagy tömegű „kései-avarok” sem ki nem pusztultak, sem el nem szlávosodtak. Voltaképpen csak egyetlen pontban találkozom kétkedéssel, nevezetesen abban, hogy a honfoglaló onogurok népe többségében már magyar volt.

Nem szeretném tételekbe összefoglalni az elmondottakat, inkább csak azt az őszinte magatartásomat ismételném, hogy nem az „én” igazam a fontos, hanem az egykori valóság felderítése, ha pedig a tények ellenem fordulnának, kutatói alázattal fogadom. Nagyon örvendek, hogy a vitát eddig is -bízom benne, ezután is – nemes formák között tartottuk, mindannyian meg vagyunk győződve a másik jó szándékáról és becsületességéről.

Egyelőre néhány kedves barátom kétkedése ellenére is úgy látom, hogy inkább tömörödnék a tények a „kettős honfoglalás” körül, semmint lazulnának. Hiszek a *Tarih-i Üngürüş* egykori krónikásának, aki – amint már olvastuk egyszer, olvassuk másodszor is – ezt fordította törökre egy magyar krónikából, Blaskovics József átültetésében: (*Hunor népe Pannóniába költözik*)

„Amikor abba a tartományba érkeztek, látták, hogy csodálatosan bőséges folyamai vannak, nagy számban, sok gyümölcse, bő termése van ennek az országnak, és az ő nyelvükön beszélnek.”

És hiszek abban, hogy történeti mag rejtezik a magyar krónikák „második honfoglalás” tanításában is.

Hogy mennyire élő és alakuló ez a kérdés, annak bizonyására hadd említsem

meg azt a gondolatot, amely legutóbb támadt bennem, és amely látszólag szűkebb régészeti szakkérdés, mégis – úgy érzem – a „késő-avar” folyamatosság egyik legfőbb bizonyossága, s ezzel együtt a „kettős honfoglalás” feltevésének jelentős megszilárdítója.

1977. március 27-én a székesfehérvári István király Múzeumban két kedves, egykori tanítványom kiállítását nyitottam meg. Bakonycsernyén ástak egy avar kori temetőt, s azt mutatták be. A temető a „griffes-indás” nép sírjainak sorait zárta magába, s ezek között – a rendbe illeszkedve – volt egy halántékkarikás sír is. A halántékkarikák pedig, amint ezt sokan bizonyították (legutóbb például Mesterházy Károly a Déri Múzeum 1962–64. évi *Évkönyvében*), hazánkban a X. század közepénél előbbre nem keltezhetők! Ez a temető győzött meg végleg arról, hogy a „griffes-indás” temetők egy részében (legalább tucatnyi ilyen ismerünk!) talált halántékkarikás sírok nem a „halántékkarikás” nép elődeinek korai sírjai, hanem azt jelentik, hogy azok a temetők, melyben megtaláltuk őket, legalább a X. század közepéről valók, ha ugyan nem későbbiek. Ezzel megdőlt a „kettős honfoglalás” feltevésének egyik sokat hangoztatott ellenérve, miszerint „nincsenek a X. századra keltezhető »késő-avar« temetők”, tehát nem bizonyítható, hogy a „griffes-indások” népe megérte volna Árpád magyarjainak honfoglalását. Igenis vannak ilyen temetők, nem is kis számmal, s olyat is ismerünk (pl. Visznek), ahol egy temetőben temetkeztek a „késő-avarok” és Árpád magyarjai. De a „kései-avarok” által feladott ausztriai területekről is ismerünk „griffes-indás” sírokat, amelyekben X. századi karoling kardok vannak (Krungról és Hohenbergből), sőt a Kárpát-medencén belül is van ilyen sír (Balatnicai szláv fejedelem sírja „késő-avar” veretes övvel és karoling karddal).

E kérdések tüzetes feldolgozása sok régészeti aprómunkát jövetel s így – a részlet-térképek kidolgozásához hasonlóan – kiesik e könyv lehetőségeiből. Mégis, döntően bizonyítja: a „griffes-indás” nép megérte Árpád magyarjainak honfoglalását, s még a X. században is nagy tömegben élt a Kárpátok medencéjében.

„Dixi et salvavi animam meam” – azaz magyar értelemmel: engedelmeskedtem lelkiismeretem szavának.

JEGYZETEK

E kis könyvben felvetett kérdések az avar kor és a honfoglalás kor, sőt a magyar őstörténet bonyolult adattárát és egyeztetési kísérleteit ölelik fel. Ha minden tételnél idézném a teljes vonatkozó irodalmat, a jegyzetek szövege hosszabb lenne a könyv főszövegénél. Vannak azonban könyvészetek, amelyekben a teljesség igényével gyűjtötték össze a régészetnek és a rokon tudományoknak könyveit, tanulmányait. Ilyen elsősorban Banner János – Jakabffy Imre: A Közép-Duna medence régészeti bibliográfiája, I-III. Budapest, 1954., 1961., 1968. – Különösen ajánlható a kérdések tanulmányozóinak Tomka Péter tanulmánya és remek értelmezett bibliográfiája: az *Acta Orientalia Hungarica* XXVI. kötetéből. 217–252. o.

További irodalmak a lábjegyzetekben.